

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

**SPECIALYBĖS KALBA: NORMŲ KAITA IR
KODIFIKAVIMAS**

MOKSLINIŲ STRAIPSNIŲ RINKINYS

**Vilnius
2014**

Redaktorių kolegija:

prof. habil. dr. Genovaitė Kačiušienė, Šiaulių universitetas, Slovakijos Matėjaus Belo universitetas

prof. habil. dr. Laima Kalėdienė, Lietuvių kalbos institutas

prof. dr. Andra Kalnača, Latvijos universitetas

doc. dr. Angelė Kaulakienė, Vilniaus Gedimino technikos universitetas

Laima Pečkuvienė, Mykolo Romerio universitetas

prof. dr. Jolita Šliogerienė, Mykolo Romerio universitetas

doc. dr. Daiva Vaišnienė, Valstybinė lietuvių kalbos komisija

Ledinį parengė:

Zofija Babickienė, Viktorija Mažeikienė, Laima Pečkuvienė

Recenzavo:

prof. dr. Giedrė Čepaitienė, Šiaulių universitetas

doc. dr. Nijolė Linkevičienė, Vilniaus universitetas

Mykolo Romerio universiteto Politikos ir vadybos fakulteto Filosofijos ir humanistikos instituto 2014 m. lapkričio 7 d. susirinkime (protokolas Nr. 1FHI-3) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Mokslo programos „Vertybių tęstinumas ir kaita globalioje visuomenėje“ komiteto 2014 m. lapkričio 11 d. posėdyje (protokolas Nr. 5) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Politikos ir vadybos fakulteto tarybos 2014 m. lapkričio 20 d. susirinkime (protokolas Nr. 10-141) rekomenduota leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo leidybai komisijos 2014 m. lapkričio 27 d. posėdyje (protokolas Nr. 2L-1) pritarta leidybai.

ISBN 978-9955-19-688-4 (elektroninė versija)

Turinys

Pratarmė.....	5
Babickienė Z.	
Antano Salio kalbos norminimo kriterijai	6
Briaukienė B., Janušaitienė V.	
Asmenvardžių kirčiavimo normos ir realioji vartoseną: įžvalgos dėstant specialybės kalbą.....	16
Česnulienė V.	
Dėl prielinksnių <i>per</i> ir <i>pro</i> vartosenos	25
Čiužauskaitė I.	
Jono Jablonskio ir Juozo Tumo-Vaižganto kalbinė polemika: kas norma, o kas – ne	33
Didjurgienė A., Grigonienė G.	
Priesaginių daiktavardžių kirčiavimo normų kaita ir realioji vartoseną studentų kalboje	40
Grigonienė G., Peleckienė A., Alešiūnaitė L.	
Skolinių normų kaita ir jų vartoseną studentų specialybės kalboje	47
Jezukevičienė R., Židonis G.	
Laiko raiškos variantai: vartoseną ir lietuvių (užsienio) kalbos programa pradedantiesiems.....	57
Kalėdienė L.	
Kalbėjimo stilių kaita	67

Malakauskas A.

Nevienodas kalbos reiškinių pateikimas pagrindiniuose norminamojo pobūdžio darbuose 75

Mockienė L., Rackevičienė S.

Sources and Means of Formation of the UK Constitutional Law One-Word Terms 81

Pavalkytė L., Raščiauskaitė L., Alešiūnaitė L.

Norminių veiksmažodžių formų dažnumas ir vartojimo klaidos mokantis lietuvių kalbos kaip užsienio kalbos..... 94

Pečkuvienė L.

Terminų *bendraieškis*, *bendraatsakovis*, *bendravykdytojas* darybos vertinimas kalbos norminamuosiuose leidiniuose 105

Ušinskienė O.

Negation in Modern English..... 115

Vladarskienė R.

Abstrakčiųjų priesagos *-imas (-ymas)* daiktavardžių konkretėjimas administracinėje kalboje 128

PRATARMĖ

Tėstinis mokslinių straipsnių rinkinys „Specialybės kalba“ yra išleidžiamas kas dveji metai nuo 2002 metų. Kiekvienas rinkinys yra skiriamas specialybės kalbos – kaip universitetinių studijų dalyko – klausimams nagrinėti vienu ar kitu aspektu. Ankstesniuose leidiniuose buvo nagrinėjami bendrojo pobūdžio specialybės kalbos praktikos ir teorijos klausimai, kalbos sistemos ir vartosenos, atskirų kalbos lygmenų tyrimo ir dėstymo dalykai. Šis, septintasis, straipsnių rinkinys skiriamas įvairioms specialybės kalbos problemoms nagrinėti, atsižvelgiant į kalbos normų kaitą ir kodifikavimą, į realiosios ir norminės kalbos santykį. Jame svarstomi kalbos reiškinių norminimo klausimai, analizuojamos atskirų mokslo sričių specialiosios leksikos, terminų, kaip geriausiai reprezentuojančių specialybės kalbą, normos ir kodifikavimas. Straipsniuose aptariami kirčiavimo normų kaitos ir realiosios vartosenos atvejai, specialybės terminų kodifikavimo klausimai, norminių ir nenorminių sintaksės variantų dominavimas, skolinių kaitos ir vartosenos polinkiai, nagrinėjami struktūriniai ir semantiniai kalbos reiškinių pokyčiai administracinėje kalboje, būsimiesiems aktoriams svarbus skirtingų kalbos stilių ir kalbos kodų taikymas kuriant vaidmenis. Keliuose straipsniuose apžvelgiama kalbos norminimo istorija. Neapeinami ir specialybės kalbos didaktikos klausimai.

Tikimės, kad šis rinkinys, kaip ir ankstesni, bus naudingas specialybės kalbos dėstytojams, studentams, taip pat ir tiems žmonėms, kurie rūpinasi savo profesine kalba. Be to, jis galėtų būti naudingas ir tiems, kurie dirba kalbos tvarkybos darbą.

ANTANO SALIO KALBOS NORMINIMO KRITERIJAI

Zofija Babickienė

Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

tel. (8-5) 271 46 17, el. paštas: zofija.babickiene@mruni.eu

Reikšminiai žodžiai: kalbos norma, norminimo principai, sisteminiai ryšiai, analogija, tikslingumas, stabilumas, grynumas, ekonomiškumas, bendrinė kalba

Įvadas

Kalbos norminimo principams ir jų taikymui mūsų kalbotyros darbuose nuolat skiriamas tam tikras dėmesys. Visi mūsų kalbininkai, pradedant nuo K. Būgos laikų, jais remiasi vertindami ir normindami įvairius žodžių sandaros ir vartosenos, kirčiavimo dalykus, įvairių mokslo šakų terminus. Bendrieji lietuvių kalbos norminimo principai nagrinėti daugelio mūsų kalbininkų darbuose, ypač išskirtini J. Jablonskio, A. Girdenio, A. Pupkio, P. Joniko, V. Labučio, J. Palionio, A. Paulauskienės, A. Piročkinio ir kt. autorių darbai [1, 2, 5: 40–71, 6, 10, 11, 14: 168–176]. Per pastarąjį dešimtmetį ypač daug dėmesio skiriama naujųjų skolinių klausimams svarstyti. Naujesniuose mokslo darbuose rašoma apie svetimžodžių norminimo principus, keliama kalbos prestižo problema [15: 9–29], analizuojami skolinių vertinimo motyvai [8: 3–53], nagrinėjama naujųjų svetimžodžių norminimo politika [16: 55–76] ir kiti klausimai. Svarstant šias problemas, vienaip ar kitaip remiamasi kalbos norminimo kriterijais ir principais. Kalbos norminimo principai, taikyti K. Būgos ir J. Balčikonio, išsamiau aptarti P. Kniūkštos mokslo darbuose [5: 18–70]. Tačiau iki šiol per mažai dėmesio skirta Antano Salio bendrinės kalbos norminimo klausimams. Tiesa, prieš kelerius metus išspausdintas aktualus A. Pupkio mokslo darbų rinkinys *Lietuvių kalbos normintojai ir puoselėtojai* (2010), kuriame dėmesio skiriama ir Antano Salio bendrinės kalbos norminimo pagrindams ir kriterijams [13: 201–208]. Tačiau profesoriaus Antano Salio indėlis ugdant ir puoselėjant lietuvių bendrinę kalbą yra toks didelis, svarbus ir dar detaliau neiširtas – dėl to ir buvo imtasi šio sumanymo.

Straipsnio **tikslas** – nustatyti, kaip Antanas Salys, vertindamas kalbos reiškinius, taikė kalbos norminimo kriterijus. Siekiant šio tikslo, buvo iškelti tokie tyrimo uždaviniai, kuriais remiantis bandoma atsakyti į tokius klausimus:

- 1) Nuo ko priklauso taikytų kalbos norminimo kriterijų ir principų atranka;
- 2) Kurios norminimo nuostatos aktualios lietuvių bendrinės kalbos norminamajai veiklai dabar;
- 3) Įvertinti kai kuriuos Profesoriaus normintus kalbos dalykus atsižvelgiant į laiko perspektyvą.

Tyrimo **objektas** – kai kurie Antano Salio kalbos reiškinių taisyklės. Jie paskelbti pirmame Antano Salio *Raštų* tome *Bendrinė kalba*.

Rašant straipsnį remiamasi sisteminiu analitiniu metodu.

Kalbos reiškinių norminimas

Antanas Salys, kaip ir kiti mūsų kalbininkai (J. Balčikonis ir kiti), normindamas įvairius kalbos atvejus labai daug dėmesio skyrė gyvajai žmonių kalbai. Tobulai mokėdamas savo gimtąją žemaičių tarmę, būdamas gerai išstudijavęs ir kitas lietuvių kalbos tarmes, Antanas Salys turėjo tvirčiausią kalbos jausmą – tą įgūdžių visumą, kuri lemia kalbos gerumą. Tas kalbininkas, kuris turi išlavintą kalbos jausmą, laisvai ir natūraliai jaučia, kas yra taisyklinga, o kas ne, – jam nereikia kiekvienu atveju vartyti žodynų, žiūrėti, kaip kas ten buvo parašyta (čia prisiminkime profesoriaus Alekso Girdenio atsakymus į klausytojų klausimus Lietuvos televizijos laidose, skirtose kalbai).

Antanas Salys laikėsi tos nuomonės, kad kalbos norma yra amžinas, nepajudinamas reiškinys. Atsakydamas į klausimą *Stebùklas* ar *stebūklas?*, jis teigia, kad gyvojoje kalboje yra dvi lytys, bet, įpratus rašyti su trumpuoju *u*, kaitalioti nebereikia [R I: 209]. Kurį fonetikos variantą pasirinkti: *Ordinas* ar *ordenas*? *Egzaminas* ar *ekzamenas*, – pirmenybė teikiama daiktavardžiui *ordinas*, nes variantas *ordenas* gyvojoje kalboje dar nebuvęs įsigalėjęs [R I: 214], o žodis *egzaminas* seniai žinomas kalbos vartojamas. Į klausimą *Žabángai* ar *žabángos* ? [R I: 211], – atsako palaikydamas rašomojoje kalboje įprastesnę vyriškosios giminės formą *žabángai*. Pasirinkdamas *-o* kamiengalio ar *-ė* kamiengalio formas: *Jūra* ir *jūros* : *jūrės*, daugiskaitai teikiamos įprastos vartoti *-o* kamiengalio formos. Jeigu kalboje yra jau seniai vartojamas, įprastas, įsigalėjęs žodis, pvz., *protáuti*, tai pramanytam morfologiniam sinonimui *protuoti* nėra jokio reikalo atsirasti norminėje kalboje. Remdamasis kalbos normos pastovumo (stabilumo) principu, Antanas Salys net seniai įsišaknijusias svetimybės nepataria beatodairiškai keisti, pavyzdžiui, daiktavardis *vonia* paskolintas iš slavų kalbų (plg. rusų *ванна*, lenkų *wanna*) [R I: 229]. Jo manymu, nėra jokio reikalo bendrinei kalbai teikti vėliau į kalbą patekusį skolinį *vana*, kuris vartojamas žemaičių tarmėje ir reiškia didelį pailgą indą, skirtą praustis arba kubilą mėšai sūdyti. Kalbos normos stabilumui, arba pastovumui, dėmesio skyrė

ir vėlesni kalbininkai, teigdami, kad „stabili, nusistovėjusi norma yra patikima garantija, kad tai, kas sakoma, ar rašoma, bus suprasta taip, kaip to nori siuntėjas, kad adresatui nekils nereikalingų pašalinių asociacijų“ [2: 101].

Normindamas lietuvių bendrinę kalbą, Antanas Salys visada nuosekliai stengdavosi atsižvelgti į sisteminius kalbos ryšius. Norminamus reiškinius autorius vertino atsižvelgdamas į kalbos sistemą ir struktūrą. Remdamasis analogijos principu pagal tokius žodžius kaip *minutė*, *sekundė*, bendrinėje kalboje Antanas Salys siūlė vartoti daiktavardį *kajutė*, o ne *kajuta*. Iš morfologijos formų *garlaivis* ar *garlaivys* bendrinei kalbai teiktina pirmoji forma, nes kalboje esama tokių daiktavardžių, kaip *orlaivis*, *ratlankis*, *avikailis* ir kt. Daiktavardžių fonetinės formos *pagalba* ir *pagelba*, jo manymu, yra taisyklingos ir gyvojoje kalboje paplitusios, tačiau bendrinei kalbai teiktinesnė lytis *pagalba*. Motyvuojama sisteminiiais darybiniais ryšiais, pvz., *pasekti*: *pasaka*, *pakęsti*: *pakanta*, *pagerbti*: *pagarba*, *paskelbti*: *paskálba*. Pastarasis daiktavardis pasitraukęs iš dabartinės lietuvių kalbos vartosenos. Seniau jis buvo vartojamas šiomis reikšmėmis: 1. paskala, 2. vardas, garbė, reputacija [LKZe].

Daugelį kalbos reiškinių Antanas Salys normino remdamasis analogijos principu, pvz., atsižvelgdamas į tai, kad jau kalboje yra vartojami tokie žodžiai, kaip *direktorius*, *redaktorius*, norminei kalbai siūlė vartoti *pionierius*, o ne *pionieris*. Iš moteriškosios giminės daiktavardžių su galūne *-a*, pvz., *valia*, *stoka*, *vaga* daromi veiksmažodžiai su priesaga *-oti*: *valioti*, *stokoti*, *vagoti*. Todėl atitinkamai kalboje turi būti *įgalioti*, o ne *įgaliuoti*, *nuomoti*, o ne *nuomuoti*. Analogijos būdu pagal žodį *kryžiuočiai* norminėje kalboje siūlė vartoti daiktavardį *kalavijuočiai*, o ne *kalavijininkai* [R I: 278].

Analogija, kalbos dėsniai, darybos dėsningumai sietini su taisyklingumu ir netaisyklingumu. Remdamasis darybos dėsningumu, Antanas Salys padėjo įsigalėti bendrinėje kalboje taisyklingam žodžiui *spaudinys* [R I: 291], o ne *spausdinys*, nes daiktavardžiai su priesaga *-inys* daromi iš būtojo laiko veiksmažodžių kamieno pvz., *ėminys* (: *ėmė*), *kūrinys* (: *kūrė*), *radinys* (: *rado*), *rentinys* (: *rentė*), *spaudinys* (: *spaudė*).

Pasikliaudamas metodišku mąstymu, Antanas Salys labai nuodugniai vertino kalbos reiškinius. Kai iškildavo klausimas dėl skolinio pakeitimo lietuvišku žodžiu, pirmiausia buvo gilinamasi į jo kilmę, į kitų kalbų atitikmenis. Lotyniškos kilmės daiktavardis *dušas* (pranc. *douche* < it. *doccia* „nutekamasis vamzdis“ [TrpŽ: 184], *ductio*, *ōnis* „traukimas, vedimas“ [LLKŽ: 322] vartojamas ir rusų, ir vokiečių, ir latvių kalbose ir laikytinas tarptautiniu. Jo manymu, nesą jokios būtinybės keisti lietuvišku žodžiu *čiurkšlys* (dar plg. *čiurkšti*, *čurškia*, *čiurškė*, *čiurkšlus*, *-i*) , nors pastarasis

visai gerai tikėtų. Vertinant iš laiko perspektyvos bendrinėje kalboje įsigalėjo daiktavardis *dušas*, o ne *čiurkšlys* dėl stilistinio neutralumo. Ir Jonas Jablonskis nepripažindamas ir neįsileisdamas į lietuvių kalbą tokių neįprastų ir keistų naujadarų, pvz., *džiūgautė* (= *triumfas*), *mokysta* (= *metodika*), *kūnojas* (= *organas*), *orovė* (= *klimatas*, *vaidykla* (= *teatras*) [12: 27], nevengdavo vartoti tarptautinių žodžių. Vadinas, ieškant skoliniams savųjų pakaitų, kalbos grynumo kriterijus turėtų būti taikomas labai nuosaikiai ir apgalvotai.

Jei kalboje turime tinkamą lietuvišką žodį, pvz., *vaistinė* ir *aptieka*, tai, Antano Salio manymu, būtina tą atgyvenusį dvejopumą pašalinti, juoba, kad bendrinė kalba turi darybiniais ryšiais susijusį *vaistininkas*, *-ė* pavadinimą.

Antanui Saliui ypač svarbus buvo kalbos grynumo kriterijus, todėl, kad „pakeitus svetimus elementus savais, kalbos norma neretai gerokai sustiprinama, nes kartu su svetimybėmis iš kalbos pašalinami ir visokie nereguliarūs garsų bei žodžių junginiai, išimtiniai darybos būdai“ [2: 107]. Atsakydamas į klausimą, kodėl lietuvių kalbai neteiktinas *gornostajus*, Antanas Salys interpretuoja seną, iš prokalbės paveldėtą V-osios linksniuotės daiktavardį *šermuo*, pateikdamas įvairių šios šaknies variantų, pvz., *šarmuonys*, *šermuonėlis*, *šermunėlis*. Čia, pasikliaudamas kalbos reiškinių grynumo principu, kalbininkas rūpinasi lietuviškais kailių pavadinimais. Jo manymu, bendrinei kalbai netinka svetimybės *norkas*, *kotikas*, vietoje kurių turime dar Simono Daukanto raštuose aptinkamą žodį *audinė*, o „antrasis vadintinas *kačiuku*, *katinaičiu*“ [R I: 291]. Ir šiuo atveju akivaizdu, kaip nuodugniai Antanas Salys aiškina kalbos reiškinius, pvz., žvėrelio pavadinimas *šermuonis* esąs naujesnis reiškinys, nes priebalsinio kamieno daiktavardžiai, kurių rusų kalboje yra mažuma, dėl analogijos pereina į kitų daiktavardžių linksniavimo sistemą ir prisitaiko prie kaitymo paradigmos.

Remdamasis kalbos grynumo principu, Antanas Salys vokietybę *pundas* (vok. *Bündel*) be jokios abejonės mano esant būtinybe keisti žodžiu *ryšulys* (*rišti*), *ryšuliukas*, *ryšulėlis* [R I: 342]. Mūsų norminamuosiuose žodynuose *pūndas* (1), *pundulys* yra neteiktinas vartoti ir taisytinas teikiniais *ryšulys*, *pakas* [DŽ¹: 637; DŽ²: 629; DŽ³: 629]. O elektroninėje *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* versijoje taip pat aptinkame skolinį *pūndas* (1), jo hibridinės formos fiksuojamos atskiru lizdu: *pūndulas* (3^a), *pundulys* (3^a) ntk. = r y š u l y s, p a k a s [DŽ⁵]. Atkreiptinas dėmesys, kad daiktavardis *pundas* yra įtrauktas į *Didžiųjų kalbos klaidų* sąrašą: *pundas*, *pundelis*, *pundulys* 1. ryšulys, *-ėlis*; 2. šūsnis; glėbys [VLKK]; [KP⁴: 93]. Tai rodytų, kad šis skolinys gyvojoje kalboje yra labai gajus. Jeigu jis jau pateko į *Didžiųjų kalbos klaidų* sąrašą, tai, laikantis nuoseklaus, sistemingo pateikimo, tokie atvejai jau nebeturėtų patekti į kodifikacijos šaltinius. *Kalbos patarimų* skolinių

sąrašas kalbos vartotojams yra tik rekomendacinis, kurio tikslas – saugoti viešąją kalbą. Kaip teigia jo autorė ir sudarytoja, „svarstant vėliau dar gali kisti ne tik jo sudėtis, bet ir čia pateikti skolinių vertinimo laipsniai“ [7: 88]. Tai suprantama, tačiau čia kyla klausimų: kur yra tos kaitos ribos? Ar ne per dažnai tai daroma? Juk „bendrinės kalbos normos yra ne matematiškai įrodomos mokslo tiesos, o v e r t y b ė s, ir jos gali tvirtai laikytis tik tada, kai kalbinė bendruomenė gerbia tradicijas ir žymiausių kalbos normų bei norminamųjų veikalų autoritetą“ [3: 286].

Grynumo principas taikomas žodžiui *vajus*, kuris Amerikos „lietuvių spaudoje jis jau senėliau vartojamas ir, kaip daugelis kitų amerikybų, yra paskolintas iš anglų v i e (skaitoma: vai) *lenktyniuoti, stengtis įgyti pirmenybę, viršų*, kuris retkarčiais pavartojamas daiktavardžiu“ [R I: 276]. Prieš septyniasdešimt penkerius metus žodis *vajus* buvo vartojamas telkimo sąvokai reikšti. Vertindamas šį žodį kaip „prašalaite svetimybę“, Antanas Salys teikė vartoti lietuvišką žodį *talka*. Atkreiptinas dėmesys, kaip bėgant dešimtmečiams buvo vertinamas šis daiktavardis kalbos normos požiūriu. Profesorius Juozo Balčikonio (ir kitų redakcinės kolegijos narių) redaguotame *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (1954) *vajus* „talka, akcija, kampanija“ pateiktas su santrumpa psn. [DŽ¹: 909]. Vėlesnėse *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* laidose (1993 ir 2000) pateikti du žodžio *vajus* lizdai: vienas mūsų kalbama reikšme – daiktavardis 1 *vājus* be santrumpos psn. ir kitas – 2 *vajūs* – būdvardis. [DŽ²: 906; DŽ³: 906]. Tokią pat informaciją randame ir elektroniniame *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno variante* [DŽ⁵]. Tačiau *Kalbos patarimų* ketvirtoje dalyje, skirtoje leksikai, *vajus* svet. ntk. = 1. triukšmas, šurmulys; 2. renginiai; 3. talka; 4. kampanija; akcija [KP⁴: 114]. Čia matome aiškiausią kalbos vartotojų ir tvarkytojų nesutarimą. Jau vien daugelio reikšmių išskyrimas rodo šio skolinio paplitimą, nekalbant apie jo paplitimą *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne* [T]. Kodėl nuo Antano Salio laikų iki pat šiol esama tokio nenuoseklumo? Viena iš tokių priežasčių ta, kad neatsižvelgiama į kalbos vartotoją, kuriam ypač svarbu kalbos reiškinių patogumas. „Patogumo ypatybė lingvistiškai nėra apibrėžta (ji apima funkcinį tikslingumą, trumpumą, skambumą...), bet kalbos vartotojas visas žodžio išgales jaučia kaip visumą“ [5: 116], atrodo, kad visos šios ypatybės tinka ir daiktavardžiui *vajus*.

Antra, kalbos reiškinių visuotinumą lemia ne kelių individų, ar individų grupės požiūris ir noras vienaip ar kitaip įteigti vartotojui – visuomenė turi turėti daug galimybių rinktis.

Teikiant svetimybei savosios kalbos atitikmenų, ypač svarbu suvokti vartosenos poreikius: svarbu numatyti, ar vartotojai teigiamai reaguos į savosios kalbos žodžius, kurių gausiai turime, arba jų galime pasidaryti įvairiomis darybos priemonėmis. Labai svarbu yra prognozuoti žmonių elgesį, jų psichologines nuostatas vieno ar kito tuo metu naujo žodžio atžvilgiu. Ką Antanas Salys

pasiūlo gyvojoje kalboje plačiai vartojamai slavybei *žvyras*? Jis pateikia nemažai sinonimų, kurie skiriasi denotato ypatybėmis: stambumu, smulkumu, spalva: *graužas*, *žvirgždas*, *žvizdras*, *žviedzros*, *žiezdros*, *gargždas* [R I: 333]. Per visą kalbamą laikotarpį norminiuose šaltiniuose visur teikiamas *žvyras* „smėlio, žvirgždo ir gargždo mišinys“ [DŽ²: 967]. Žvyro, kaip ekologijos ir aplinkotyros termino, apibrėžtis tokia: „Biri nuosėdinė kristalinė uoliena, susidariusi iš labai įvairaus skersmens grūdelių ir nuotrupų. Vyrauja smėlio, žvirgždo ir gargždo dalelės“ [LRTB]. Praėjus mėnesiui nuo diskusijos apie žodžio *žvyras* vartojimą, Antanas Salys teigia, kad jo „tikslas tebuvo priminti, kad svetimam ž v y r u i turime savų pakaitų. O pačių atitinkamų sričių specialistų dalykas yra nusistatyti, kuriai sąvokai kurį žodį taikyti ir susitarus vienodai vartoti“ [R I: 353].

Kodėl neišgalėjo Antano Salio pateikti lietuviški pakaitai? Kodėl neišnyko žodis *žvyras* iš sakytinės ir rašytinės lietuvių kalbos? Daiktavardžiui *graužas* būdinga ekspresinė konotacija – „*kas apgraužta, koks apgraužtas daiktas*“, o iš pagrindinės žodžio *graužas* reikšmės „*suirusio, ppr. sudegusio, akmens dalelytė, trupinys; smulkūs akmenukai*“, kuri žinoma rytų aukštaičių plote (apie Tauragnus, Kupiškį, Dusetas, Rokiškį), kalboje susidarė „*žvyro sudėtinė dalis, žvyras*“ reikšmė, kuri taip ir nepateko į bendrinės kalbos vartoseną. Teikiniams *žvirgždas*, *žvizdras*, *žviedzros*, *žiezdros*, *gargždas* būdinga trijų priebalsių samplaika, kuri lietuvių kalboje nėra itin dažnas reiškiny. Be to, kalbos vartotojams svarbus ne tik žodžio turinys, bet ir žodžio skambėjimas, tarimo patogumas.

Sociolingvistų nuomone, „svetimybių keitimas dirbtiniais ar užmirštais kurios nors tarmės žodžiais nėra paprastas mechaninis veiksmas“ [4: 154]. Žemės dirbamasis padargas, kuris buvo pavadintas slavišku skoliniu *drapakas* (lenkų – *drapak*) buvo pakeistas dvižodžiu pavadinimu *spyruoklinės akėčios*, o *drapakuoti* – *akėti spyruoklinėmis akėčiomis*. Antanas Salys patarė vartoti patogesnę ir pagaulesnę terminą, aptiktą pajūrio žemaičių plote (apie Darbėnus, Palangą, Grūšlaukę) –lietuvišką šio padargo pavadinimą *brizės*, kuris etimologiškai siejamas su veiksmažodžiais *brėžti*, *braižyti* [R I: 337–338]. Deja, šis geras siūlymas iki pat šiol ir liko *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* laidose [DŽ¹: 91; DŽ²: 90; DŽ³: 90] kaip pajūrio žemaičių žodis, neprigijęs bendrinėje kalboje.

Kalbos reiškinių tikslingumas – vienas svarbiausių kodifikacijos principų. Iš kalbos reiškinių, kurie sukuriama sąmoningai, arba atsiranda stichiškai, paprastai paplinta tie žodžiai ar jų formos, kurios yra pačios tinkamiausios ir tikslingiausios: „Tikslingi yra tie kalbos elementai, kurie atlieka kokią aiškią, apibrėžtą funkciją, padeda siekti kokių nors tikslų“ [2: 104]. Antano Salio manymu, kiekvienas žodis turi savo vietą kalbos sistemoje: tokie lietuvių kalboje yra *eismas* ir *susisiekimas* [R I: 293]. Baigmens –*smas* dariniai „reiškiamą veiksmą daugiau sudaiktina, neturi nuolatinumo atspalvio, pvz., šaukimas: šauksmas, jautimas: jausmas“ [R I: 293]. Jo manymu, žodis

eismas tampa specialios srities terminu – Profesoriaus įžvalgos po daugelio metų visiškai pasitvirtino, daiktavardis *eismas* eina tokių rūšinių terminų pagrindiniu dėmeniu: *apliūkinis eĩsmas*, *dvikėlis eĩsmas*, *dvipūsis eĩsmas*, *traukiniū eĩsmas*, *vienkėlis eĩsmas*, *vienpūsis eĩsmas* [LRTB]. O žodis *susisieķimas*, kuriam būdingas nuolatinumas, kalboje įsigalėjo kaip transporto srities terminas, pvz., *priemiestinis susisieķimas*, *tarptautinis susisieķimas*, *tiesiόginis susisieķimas*, *viētinis susisieķimas* [LRTB].

Kalbos ekonomiškumas ir grynumas yra svarbūs kalbos reiškinių norminimo kriterijai ir pačiai sistemai, ir jos vartotojams. Atsižvelgdamas į kalbos ekonomiškumo principą, Antanas Salys vietoje vertinio *lietsargis* (vok. *Regenschirm*) pasiūlė vartoti seniai kalboje žinomą lietuvišką žodį *skėtis* (: *skėsti*). Šis žodis labai tiksliai įvardija pavadinamą daiktą, vartoti esąs žymiai patogesnis, galimos net atitinkamos skėčio rūšys: lietinis, saulinis ir sodinis [R I: 362]. Atkreiptinas dėmesys, kad iš pateiktų skėčio rūšių pavadinimų nė vieno mūsų kalboje neteko aptikti.

Išvados

1. Antanas Salys buvo vienas žymiausių mūsų bendrinės kalbos normintojų. Daugelis jo pateiktų taisymsų prigijo ir yra aktualūs iki šiol, turi mokomosios reikšmės dabartinei mūsų bendrinės kalbos norminamajai praktikai. Normindamas kalbos reiškinius Profesorius nuolat atsižvelgdavo į kalbos sistemą ir struktūrą, analizuodavo žodžių ar jo sudaromųjų dalių sisteminius ryšius, rėmėsi analogijos principu.
2. Norminant kalbos reiškinius, vieno ar kito kriterijaus ir principo pasirinkimas ir taikymas priklauso nuo konkretaus kalbos fakto. Vieni svarbiausių kalbos reiškinių atraminių norminimo kriterijų jam buvo tikslingumas, stabilumas ir grynumas, kurie taikomi kompleksiskai.
3. Aukšta lingvistinė kompetencija – įvairių kalbos mokslo sričių išmanymas, geras lietuvių kalbos tarmių pažinimas, išlavintas kalbos jausmas, daugelio kalbų mokėjimas, metodinės nuostatos, pagrįstos argumentavimo principu – tai tie pamatiniai dalykai, lėmę sėkmingą kalbos norminimo kriterijų taikymą. Antano Salio taikyti kalbos norminimo kriterijai ir principai ypač svarbūs šiandieniniam mūsų bendrinės kalbos norminimui naujomis visuomenės raidos sąlygomis.

Literatūros sąrašas

1. Girdenis A., Pupkis A. Bendrinės kalbos normos ir jų kodifikacija. *Kultūros barai*. 1970. Nr. 1(61), p. 65–67. In Girdenis A. *Kalbotyros darbai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000. T. 1, p. 183–189.
2. Girdenis A., Pupkis A. Bendrinės kalbos norminimo ir kodifikavimo principai. *Baltų kalbos ir jų tyrinėjimo metodai*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1978, p. 53–66. In Girdenis A. *Kalbotyros darbai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000. T. 2, p. 97–110.
3. Girdenis A., Rosinas A. Dar kelios mintys dėl bendrinės kalbos kodifikacijos. *Kultūros barai*. 1983. Nr. 4, p. 67–69. In Girdenis A. *Kalbotyros darbai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000. T. 2, p. 285–289.
4. Grumadienė L. Sociolingvistikos aktualijos. – *Kalbos kultūra*. 2004. Nr. 77, p. 154.
5. Kniūkšta P. *Kalbos vartoseną ir tvarkybą*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2001.
6. Labutis V. Leksikos ir žodžių darybos norminimo principai. *Mūsų kalba*. 1972. Nr. 8.
7. Mikulėnienė D. Skolinių atranka ir vertinimas „Kalbos patarimuose“. *Skoliniai ir bendrinė lietuvių kalba*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004, p. 77–89.
8. Miliūnaitė R. Skolinių vertės motyvacija. *Skoliniai ir bendrinė lietuvių kalba*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.
9. Palionis J. Apie literatūrinės kalbos norminimo pagrindus bei kriterijus. *Dabartinė lietuvių kalba*. Vilnius: 1960.
10. Paulauskienė A. Gramatikos reiškinių norminimo problemos. *Mūsų kalba*. 1972. Nr. 8.
11. Piročkinas A. J. Jablonskio kalbos norminimo pagrindai ir principai. *Kalbos kultūros teorija ir praktika. Lietuvių kalbos sekcijos sąsiuvinis*. 1970. Nr. 18.
12. Piročkinas A. *Jono Jablonskio leksiniai taisyklės*. Kaunas: Šviesa, 1970.
13. Pupkis A. *Lietuvių kalbos normintojai ir puoselėtojai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010.
14. Pupkis A. *Kalbos kultūros studijos*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2005.
15. Vaicekauskienė L. Teorinės svetimžodžių norminimo prielaidos. *Skoliniai ir bendrinė lietuvių kalba*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.
16. Vaicekauskienė L. Naujųjų svetimžodžių norminimo politika Lietuvoje 1993–1997 m. *Skoliniai ir bendrinė lietuvių kalba*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.

Šaltinių sąrašas

1. DŽ¹ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Redakcinė kolegija: J. Balčikonis, K. Korsakas ir kt. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.
2. DŽ² – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Redakcinė kolegija: S. Keinys, J. Klimavičius, J. Paulauskas ir kt. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
3. DŽ³ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Redakcinė kolegija: S. Keinys, J. Klimavičius, J. Paulauskas ir kt. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2000.
4. DŽ⁵ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas: šeštas (trečias elektroninis) leidimas*. Redaktorių kolegija: Stasys Keinys (vyr. redaktorius), Laimutis Bilkis, Jonas Paulauskas, Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006; internetinė versija, 2011. – <http://dz.lki.lt/search/> (žiūrėta 2014-06-22).
5. KP⁴ – *Kalbos patarimai*. Kn. 4: *Leksika: 1. Skolinių vartojimas (svetimybės, tarptautiniai žodžiai)*. Sud. D. Mikulėnienė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
6. LKZe – *Lietuvių kalbos žodynas*. (T. I–XX, 1941–2002). Elektroninis variantas. Redaktorių kolegija: G. Naktinienė, (vyriausioji redaktorė), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zaborskaitė. 2005. – <http://lkz.lt/dzl.php> (žiūrėta 2014-06-20).
7. LLKŽ – Jokantas K. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Aidai, 1995.
8. LRTB – *Lietuvos Respublikos terminų bankas* – <http://terminai.vlkk.lt/pls/tb/tb.result> (žiūrėta 2014-06-27).
9. R I – Salys A. *Raštai*. Bendrinė kalba. Roma: 1979.
10. T – *Vytauto Didžiojo universiteto tekstynas* – <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/simple.search> (žiūrėta 2014-09-20).
11. TrpŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2005.

THE PRINCIPLES OF NORM-SETTING FOR LANGUAGE PHENOMENA AS APPLIED BY ANTANAS SALYS

Summary. The paper deals with analysis and evaluation of the principles of norm-setting for the language phenomena (e.g., loanwords). The investigation is based on loanwords and other Lithuanian linguistic facts, as they are described in the first volume of scientific papers titled “Standard Language” (Roma, 1979). The aim of the paper is to examine main factors indicating criteria for choosing one or another norm-setting principle. The goal of the investigation is to indicate which norm settings can be applied to the functioning of the Standard Lithuanian.

The results of the analysis lead to conclusion that, in the process of norm-setting, the professor paid great attention not only to the structure but also to the system of language as well as to the analysis of words, underlining their relationship systematically through analogy. In the process of norm-setting, Antanas Salys applied the principles of precision, purity, economy, etc., using them as a complex. Antanas Salys proved himself to be of extremely high linguistic competence with excellent language intuition and profound knowledge of language.

Key words: *language norm, norm-setting, systematical relationships, analogy, precision, purity, economy, standard language.*

ASMENVARDŽIŲ KIRČIAVIMO NORMOS IR REALIOJI VARTOSENA: ĮŽVALGOS DĖSTANT SPECIALYBĖS KALBĄ

Birutė Briaukienė, Vida Janušaitienė

Lietuvos sveikatos mokslų universitetas

Mickevičiaus g. 7, LT-44211Kaunas

tel. (8-37) 73 37 03, el. paštas:brbirute@gmail.com; vida.janusaitiene@gmail.com

Reikšminiai žodžiai: *asmenvardžių kirčiavimas, specialybės kalba, refleksija, vardų ir pavardžių kirčiavimas studentų kalboje.*

Įvadas

Kalba neatsieta nuo gyvenimo, ji kinta, todėl ir kalbos normos nėra amžinos. Galima teigti, jog XXI a. kalba labiausiai kinta ne dėl intralingvistinių, bet dėl ekstralingvistinių priežasčių. Bendrinės kalbos negalima sukurti vieną kartą visiems laikams. Ji pasiduoda bendrai kitimo situacijai. Kalbos kitimas susijęs su sąmoninga žmogaus veikla, jo mąstymu ir pasaulio pažinimu. Kalba yra visuomenės kūrybos produktas, bet ji sudaro ir kiekvieno individo esmę, jam priklauso. Kitaip tariant, būdama visų, ji kartu yra ir mano [7: 8].

Šiandien aukštųjų mokyklų dėstytojai pastebi, jog studentams gana sudėtinga taisyklingai kirčiuoti. Kai kurie studentai pažymi, kad jie kalba kaip visi, kaip TV ir kitų masinės informacijos priemonių laidų vedėjai. Kalbėjimas taisyklingai jiems reikštų ne tik kalbėjimą „kitaip“, bet iš dalies ir atsiskyrimą nuo savo socialinės grupės ir būtų susijęs su pastangomis perprasti sunkiai įkandamą kirčiavimo sistemą [6: 226].

Studijuodami akcentologiją, studentai susipažįsta su bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo sistema, mokosi taisyklingai kirčiuoti lietuviškus ir tarptautinius žodžius, medicinos terminus, vardus, pavardes ir kt.

Siekiant nustatyti, kiek įgytos žinios taikomos kirčiuojant asmenvardžius, praėjus dviem mėnesiams po akcentologijos studijų buvo atlikta apklausa, kurioje dalyvavo 100 studentų. Jų buvo prašoma sukirčiuoti 35 vardus ir pavardes, nurodant realiai vartojamą kirčiavimo variantą. Pateikti asmenvardžiai buvo analizuoti per specialybės kalbos pratybas.

Pritaikę turimas žinias, studentai refleksiškai pasirinko savą – norminį ar nenorminį – kirčiavimo variantą. Refleksija kyla iš patirties, kai konkrečioje situacijoje remiamasi asmenine žinių, nuostatų ir vertybių sistema. Reflektyviai mąstant, galima įvairiapusiškai įvertinti situaciją, pritaikyti turimas žinias ir pasirinkti savą poziciją [1: 4–5].

Refleksija atveria sąmoningo apsisprendimo galimybes pripažinti kito asmens minčių kitoniškumą, įsiklausyti į jį, suvokti, o kartu ir leisti sau originaliai atskleisti tyrinėjamų reiškinių esmę ir prasmes [2: 11].

Išsiaiškinus, kaip studentai kirčiuoja asmenvardžius, galima sėkmingiau mokyti akcentologijos ir ieškoti įtaigesnių mokymo būdų.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti, kaip LSMU studentai kirčiuoja vardus ir pavardes, ir nustatyti bendrinės kalbos normos ir studentų realiosios vartosenos santykį. **Tyrimo objektas** – vientisinių ir sudurtinių moterų ir vyrų vardų, moterų pavardžių, sudarytų su priesagomis *-aitė* ir *-ienė*, kirčiavimas studentų kalboje.

Tyrimo metodai: apklausa raštu, aprašomasis metodas, kiekybinė duomenų analizė.

Kirčiavimo normos ir vartosenos tendencijos

Tarp epochos ir vardų esama glaudaus ryšio: ne tik epocha sąlygoja vardus, bet ir vardai, jų vartoseną bei mados padeda suprasti epochą. Daugiausia domėtasi senaisiais dvikamieniais vardais, išlaikiusiais nemažą archajišką senosios indoeuropiečių antroponimijos ypatybių. Dabartiniai lietuvių asmenvardžiai yra ilgų amžių raidos rezultatas. Dabartinės lietuvių pavardės buvo pradėtos kaupti ir tyrinėti dar XX a. pirmoje pusėje. Buvo sudaryta jų kartoteka, kuri vėliau buvo vis papildoma. Pokario metais asmenvardžių tyrinėjimas suintensyvėjo [8: 3–35].

Pradėti lietuvių asmenvardžių tyrinėjimo ir publikavimo darbus visų pirma vertė mokslo poreikiai. Lietuvių asmenvardžiai yra viena iš svarbiausių indoeuropiečių antroponimijos dalių. Lietuvių senieji dvikamieniai asmenvardžiai savo gausumu ir struktūros bei semantikos archajiškumu nenusileidžia senovės germanų, keltų, senovės graikų, senovės indų ir kt. tautų antroponimijai [5: 11]. Pirmasis moksliškai parengtas senųjų lietuvių asmenvardžių rekomendacinis sąrašas buvo paskelbtas A. Salio 1933 m. *Gimtojoje kalboje*. Karo metais ir ilgokai po karo asmenvardžiai nebuvo tyrinėti. Tik 1966 m. pasirodė pirmasis kalbininkų peržiūrėtas, bet leidėjų nerūpestingai suredaguotas rekomendacinis vardų sąrašas – *Vardų katalogas. Tarnybiniam naudojimui*. Didžiausi vardų rekomendaciniai sąrašai buvo paskelbti 1971 m., kai pirmą kartą buvo išdėstyti vardų atrankos kriterijai [4: 7].

Per pastarąjį dešimtmetį reguliariai rengtos vardų rinkimo ekspedicijos, per kurias surašyti kone visos Lietuvos žmonių vardai, tačiau šis didžiulis vardų rinkinys tebėra mažai nagrinėtas (paskelbta tik naujagimių vardų sąrašų iš kurių ne kurių apylinkių, rajonų ar miestų). Šiuo metu dar tebėra neaiški mūsų vardyno realioji visuma [4: 6].

Vardai

Anketoje buvo pateikti per pratybas dažniausiai netaisyklingai kirčiuojami 25 moterų ir vyrų vardai. Studentai buvo paprašyti nurodyti tokį vardų kirčiavimo variantą, kokį jie realiai vartoja. Kirčiuoti pateikti lietuviški (88 proc.) ir nelietuviški (12 proc.) vardai, iš kurių 12 (6 moterų ir 6 vyrų) buvo 1-osios kirčiuotės; 6 (5 moterų ir 1 vyro) – 2-osios kirčiuotės; 4 – 3-osios kirčiuotės moterų vardai (jie turėjo po du norminius kirčiavimo variantus), šios kirčiuotės vyrų vardų labai nedaug ir jie retai vartojami, todėl jų nebuvo pateikta; 3 – 4-osios kirčiuotės moterų vardai (šios kirčiuotės vyrų vardai dažniausiai kirčiuojami taisyklingai). 24 proc. pateiktų vardų turėjo du norminius kirčiavimo variantus. Norminiu kirčiavimo variantu laikomas *Lietuvių vardų kilmės žodyne* (LVKŽ) nurodytas ir VLKK vardų pasvetaiėje pateiktas vardo kirčiavimo variantas (lentelėse norminio kirčiavimo duomenys paryškinti). Tyrimu buvo siekiama nustatyti, ar pateiktų vardų kirčiavimo norma sutampa su realiąja vartoseną.

Lentelėse pateikiami tyrimo duomenys.

1 lentelė. Vientisinių vardų mišriųjų dvigarsių kirčiavimas

Vardas	Kirčiuojamas		
	tvirtapradiškai	tvirtagališkai	kt. nenorminiai variantai
<i>Mantas</i>	40 %	56 %	4 %
<i>Milda</i>	67 %	23 %	10 %
<i>Vilma</i>	60 %	19 %	21 %

2 lentelė. 1-osios kirčiuotės sudurtinių moterų vardų dvigarsių kirčiavimas

Vardas	Kirčiuojamas				
	I sande		II sande		kt. nenorminiai variantai
	tvirtapr.	tvirtagal.	tvirtapr.	tvirtagal.	
<i>Deimantė</i>	-	14 %	8 %	67 %	11 %
<i>Minvydė</i>	23 %	-	23 %	41 %	13 %
<i>Vilmantė</i>	22 %	-	1 %	60 %	17 %
<i>Vytautė</i>	39 %	18 %	-	31 %	12 %

3 lentelė. 1-osios kirčiuotės sudurtinių vyrų vardų dvigarsių kirčiavimas

Vardas	Kirčiuojamas				
	I sande		II sande		kt. nenorminiai variantai
	tvirtapr.	tvirtagal.	tvirtapr.	tvirtagal.	
<i>Alvydas</i>	21 %	29 %	16 %	28 %	6 %
<i>Arvydas</i>	39 %	22 %	11 %	21 %	7 %
<i>Mindaugas</i>	52 %	46 %	-	-	2 %
<i>Rimkantas</i>	57 %	27 %	-	-	16 %
<i>Vilmantas</i>	66 %	23 %	-	6 %	5 %
<i>Viltautas</i>	63 %	25 %	-	-	12 %

4 lentelė. 2-osios kirčiuotės moterų vardų dvibalsių kirčiavimas

Vardas	Kirčiuojamas		
	tvirtagališkai	tvirtapradiškai	kt. nenorminiai variantai
<i>Auksė</i>	13 %	75 %	12 %
<i>Austė</i>	10 %	87 %	3 %

Vardas *Aũksė* LVKŽ pirmojoje [3: 86] ir šeštojoje [4: 65] laidoje kirčiuojamas tik 2-ąja kirčiuote. Tačiau VLKK vardų pasvetaiñėje šis vardas kirčiuojamas ne tik 2-ąja, bet ir 1-ąja kirčiuote *Áuksė*. Vadinasi, norminiu laikytinas ir tvirtapradiškai kirčiuojamas pirmasis vardo skiemo.

Moterų vardų su galūne *-a* kirčiavimas apibendrintas 5, 6, 7 ir 8 lentelėse.

5 lentelė. 2-osios kirčiuotės nelietuviškų moterų vardų su galūne *-a* kirčiavimas

Vardas	Kirčiuojamas		
	galūnėje	II nuo galo skiemenyje	kt. nenorminiai variantai
<i>Greta</i>	74 %	26 %	–
<i>Marija</i>	88 %	12 %	–
<i>Simona</i>	79 %	15 %	6 %

6 lentelė. 3-osios kirčiuotės lietuviškų vientisinių moterų vardų, turinčių du kirčiavimo variantus, kirčiavimas

Vardas	Kirčiuojamas			
	norminis kirčiavimas		nenorminis kirčiavimas	
	galūnėje	šaknyje	šaknyje	kt. nenorminiai variantai
<i>Gabija</i>	53 %	–	43 %	4 %
<i>Neringa</i>	34 %	18 %	29 %	19 %

Vardas *Gabijà* LVKŽ pirmojoje laidoje kirčiuojamas 4-ąja kirčiuote [3: 160], o šeštojoje laidoje kirčiuojamas tik 3^b kirčiuote [4: 133]. VLKK vardų pasvetaiñėje pateikiamas šio vardo kirčiavimas tik 3^b kirčiuote.

LVKŽ pirmojoje [3: 285] ir šeštojoje [4: 249] laidoje bei VLKK vardų pasvetaiñėje vardas *Neringa* kirčiuojamas ir 1-ąja (*Nėringa*), ir 3^b (*Neringà*) kirčiuote.

7 lentelė. 3-osios kirčiuotės lietuviškų sudurtinių moterų vardų, turinčių du kirčiavimo variantus, kirčiavimas

Vardas	Kirčiuojamas					
	norminis kirčiavimas			nenorminis kirčiavimas		
	galūnėje	I sande		II sande		kt. nenorminiai variantai
		tvirtapr.	tvirtagal.	tvirtapr.	tvirtagal.	
<i>Gražvyda</i>	54 %	–	9 %	9 %	18 %	10 %
<i>Rimvyda</i>	55 %	11 %	–	10 %	16 %	8 %

Vardas *Gražvyda* LVKŽ pirmoje [3: 188] ir šeštojoje [4: 160] laidoje bei VLKK vardų pasvetainėje turi du norminio kirčiavimo variantus. Jį galima kirčiuoti ir 1-ąja, ir 3^b kirčiuote.

LVKŽ pirmoje [3: 314] ir šeštojoje [4: 275] laidoje bei VLKK vardų pasvetainėje vardas *Rimvyda* kirčiuojamas 1-ąja ir 3^a kirčiuote.

8 lentelė. 4-osios kirčiuotės moterų vardų su galūne *-a* kirčiavimas

Vardas	Kirčiuojamas			
	galūnėje	šaknyje		kt. nenorm. var.
		tvirtapr.	tvirtagal.	
<i>Aušra</i>	94 %	5 %	–	1 %
<i>Daina</i>	70 %	26 %	–	4 %
<i>Ieva</i>	94 %	–	5 %	1 %

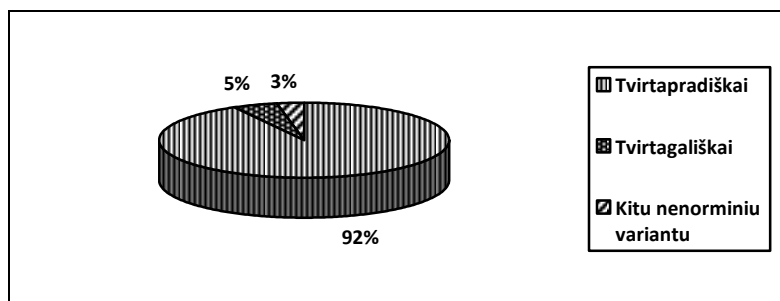
Beje, vardas *Daina* LVKŽ pirmoje laidoje [3: 109] ir šeštojoje laidoje [4: 87] kirčiuojamas tik 4-ąja kirčiuote. Tačiau VLKK vardų pasvetainėje pateikiami du šio vardo kirčiavimo variantai –1-osios ir 4-osios kirčiuotės.

Pavardės

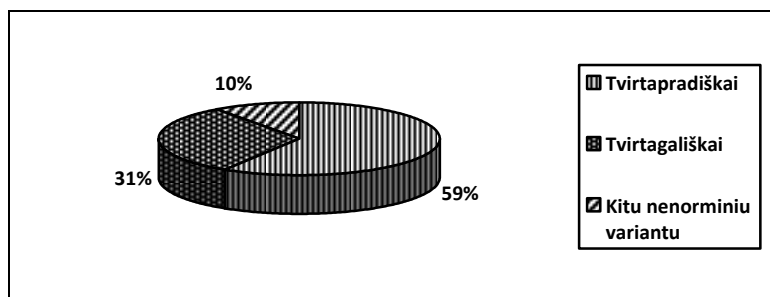
Sukirčiuoti pateikta 10 dažniausiai netaisyklingai kirčiuojamų pavardžių: 5 pavardės sudarytos su priesaga *-aitė* ir 5 pavardės su priesaga *-ienė*. Norminiu kirčiavimu laikomas šių

pavardžių priesagų tvirtapradis kirčiavimas. Tyrimu buvo siekiama nustatyti, ar anketoje pateiktų pavardžių kirčiavimo norma sutampa su realiąja vartoseną.

Paveiksluose pateikiami tirtų pavardžių priesagų kirčiavimo rezultatai.

1 pav. Pavardžių su priesaga *-aitė* kirčiavimas

2 pav. Pavardžių su priesaga *-ienė* kirčiavimas

Išvados

1. Atlikus tyrimą, nustatyta, kad studentų pateikti asmenvardžių kirčiavimo variantai ne visais atvejais sutapo su norminiais jų kirčiavimo variantais. Daugiau nei pusė respondentų taisyklingai sukirčiavo vientisiniuose varduose esančius mišriuosius dvigarsius.
2. Kirčiuodami 1-osios kirčiuotės sudurtinių moterų vardų dvigarsius, studentai dažniau rinkosi nenorminį kirčiavimo variantą. Kirčiuojant 1-osios kirčiuotės sudurtinių vyrų vardų dvigarsius, dažniau buvo nurodomas norminis jų kirčiavimas, išskyrus vardus *Aļvydas* ir *Aŗvydas*. Šių vardų realioji vartoseną nesutapo su kirčiavimo norma.
3. 2-osios kirčiuotės moterų vardų dvibalsiai buvo sukirčiuoti nevienodai. Vardą *Auksė* 88 proc. respondentų sukirčiavo taisyklingai. Dažniau (75 proc.) jis buvo kirčiuojamas 1-ąja kirčiuote (*Áuksė*). Vardą *Aũstė* net 90 proc. respondentų sukirčiavo netaisyklingai. Šio vardo realusis kirčiavimas nesutapo su kirčiavimo norma.

4. Apie 80 proc. respondentų 2-osios kirčiuotės nelietuviškus moterų vardus su galūne *-a* sukirčiavo taisyklingai.
5. 3-osios kirčiuotės vientisinius moterų vardus, turinčius ir antrą norminį kirčiavimo variantą, daugiau nei pusė respondentų sukirčiavo taisyklingai. Vardo *Neringa* dažniau buvo pasirenkamas 3^b kirčiuotės norminis variantas. 3-osios kirčiuotės sudurtinius moterų vardus, turinčius du norminius kirčiavimo variantus, daugiau nei pusė respondentų sukirčiavo galūnėje, t. y. 3-ąją kirčiuote. Vadinas, šių vardų 1-osios kirčiuotės norminis variantas (*Grąžvyda*, *Rimvyda*) yra rečiau vartojamas.
6. 4-osios kirčiuotės moterų vardus su galūne *-a* daugiau nei 90 proc. respondentų sukirčiavo taisyklingai. Vardas *Daina* dažniau buvo kirčiuojamas 4-ąją kirčiuote. Šio vardo 1-osios kirčiuotės norminis kirčiavimo variantas yra rečiau vartojamas.
7. Nustatyta, jog pavardės, sudarytos su priesaga *-aitė*, yra kirčiuojamos taisyklingiau (92 proc.) nei pavardės, sudarytos su priesaga *-ienė* (59 proc.).

Literatūros sąrašas

1. Bubnys R. *Reflektyvus mokymo(si) metodų diegimo aukštojoje mokykloje metodika: refleksija kaip besimokančiųjų asmeninės ir profesinės raidos didaktinis metodas*. Šiauliai: Šiaulių valstybinė kolegija, 2012.
2. Kraujutaitytė L. *Aukštojo mokslo demokratiškumo pagrindai*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.
3. Kuzavinis K., Savukynas B. *Lietuvių vardų kilmės žodynas*. Vilnius: Mokslo, 1987.
4. Kuzavinis K., Savukynas B. *Lietuvių vardų kilmės žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009.
5. *Lietuvių pavardžių žodynas*. T. 1–2. Sudarė A. Vanagas, V. Maciejauskienė, M. Razmukaitė. T.1. Vilnius: Mokslo, 1985. T. 2. Vilnius: Mokslo, 1989.
6. Mickienė I., Juzelėnienė S. Vietų vardų kirčiavimo problemos. *Valoda–2010. Valoda dažadu kultūru konteksta. Zinatnisko rakstu krajums XX*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgads „Saule“, 2010, p. 224–231.
7. Paulauskienė A., Tarvydaitė D. *Gramatikos normos ir dabartinė vartosena*. Kaunas: Šviesa, 1986.
8. Zinkevičius Z. *Lietuvių antroponimika*. Vilnius: Mokslo, 1977.

STANDARD NORMS OF NAMES ACCENTUATION AND THEIR USAGE IN REALITY: INSIGHT THROUGH TEACHING LANGUAGE FOR SPECIFIC PURPOSES (LSP)

Summary. The article investigates the tendencies of personal names accentuation prevalent in the language used by students. During their accentology studies, the students of the Lithuanian University of Health Sciences are introduced to the standard accentuation norms and are taught to correctly stress Lithuanian and international words, terms of medicine, names, surnames, and so on.

To determine the interaction of standard accentuation of personal names and their non-standard usage in practice, questionnaires were given to 100 first year students engaged in the studies of LSP. The questioning was conducted 2 months after the completion of accentology classes. Students were provided with structured open-ended questionnaires and required to accentuate personal names, indicating the variant prevailing in their actual usage. All the words presented in the questionnaire had been analyzed at the LSP classes. Hence, having assessed the situation and applying the acquired knowledge, the respondents selected their own standard or non-standard variant of accentuation on reflection.

Key words: *accentuation of personal names, language for specific purposes (LSP), reflection, accentuation of names and surnames in students' language.*

DĖL PRIELINKSNIŲ *PER* IR *PRO* VARTOSENOS¹

Vida Česnulienė

Lietuvos edukologijos universitetas
T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius
tel. (8-5) 233 38 43, el. paštas: vida.cesnuliene@leu.lt

Reikšminiai žodžiai: *prielinksnis, norma, kodifikacija, sintaksė.*

Įvadas

Apie lietuvių kalbos prielinksnių *per* ir *pro* vartoseną kalbotyros darbuose yra rašyta. Išsamiausiai šių prielinksnių vartoseną analizuojama J. Šukio veikale *Lietuvių kalbos linksniai ir prielinksniai* [11]. Šių prielinksnių vartosenos vertinimas pateiktas *Kalbos patarimų* [3] knygelėje. Deja, nuo šios knygelės išleidimo praėjo daugiau nei dešimtmetis. Todėl dera iš naujo pasižiūrėti, kokia šiuo metu yra realioji prielinksnių *per* ir *pro* vartoseną, ar dabartinis tų prielinksnių norminamasis vertinimas atitinka realiąją vartoseną.

Tyrimo objektas – prielinksniai *per* ir *pro*. Empirinė **medžiaga analizei rinkta** iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno*, interneto ir specialiai projektui sukauptų neredaguotų tekstų. Paieška internete atlikta *Google* įrankiu.

Tyrimo metodas – kompleksinis. Pagrindinis metodas – aprašomasis analitinis. Vartojimo polinkiams išryškinti remtasi kiekybiniu metodu.

Prielinksnių *per* ir *pro* pateiktis kalbotyros darbuose

Prielinksniai *per* ir *pro* yra daugiareikšmiai. Be to, ir tarmėse, ir bendrinėje kalboje kai kurios šių prielinksnių reikšmės artimos. Straipsnyje kaip tik didesnis dėmesys skiriamas būtent toms artimoms reikšmėms. Viena iš tokių šių prielinksnių reikšmių yra **judėjimas kiaurai koki nors daiktą**. *LKŽe* ši reikšmė minima aptariant abu prielinksnius: prielinksnis *per* vartojamas „nurodant **judėjimą kiaurai pro ką**: Sūnus, pagriebęs nuo suolo kailinaičius, išskubėjo per duris

¹ Straipsnis parengtas pagal Lietuvos edukologijos universiteto Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedros nuo 2012 metų vykdomą projektą „Lietuvių kalbos sintaksės normų ir rekomendacijų santykio su dabartine vartoseną tyrimas“. Projektą finansuoja Valstybinė lietuvių kalbos komisija. Projektas (vadovė doc. dr. Lina Murinienė) vykdomas pagal Lietuvių bendrinės kalbos, tarmių ir kitų kalbos atmainų funkcionavimo ir kaitos tyrimų 2011–2020 m. programą.

V. Krėv.“. Prielinksnis *pro* vartojamas nurodant „**judėjimo liniją kiaurai ką (angą, plyšį, kiaurymę)**: Kad eina dūmai pro duris! OG440. Storumas bobos – pro duris nepralenda!“ [8]. Taip pat ši prielinksnių *per* ir *pro* reikšmė aiškinama ir *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne*: prielinksnis *per* nurodo „**daiktą, pro kurį kiaurai vyksta judėjimas**: Garsas skverbiasi *pėr sieną. Perbrido pėr upę. Išėjo pėr duris. Matyti kaip pėr dūmus.*“, o prielinksnis *pro* reiškia „**judėjimą kiaurai, per tarpą, angą**: *Prō vartus išėjo. Prō plyšius vėjas švilpia. Geria prō šiaudą. Prō stogą teka vanduo.*“ [3]. Kaip matyti, vartosenos neaiškumų atsiranda ne tik dėl vienodai aiškinamų reikšmių, bet net ir junginiuose su tais pačias žodžiais – *išskubėjo per duris* ir *pro duris nepralenda* – reikšminio skirtumo nedaroma. Iš reikšmės aiškinimo ir pateikiamų pavyzdžių lyg ir atrodytų, kad šia reikšme sinonimiškai vartojami abu prielinksniai. Bet taip ši reikšmė vertinama ne visuose darbuose. Kai kurių kalbininkų [pvz., 5: 663; 1: 121–122] prielinksnis *per*, kai nurodomas judėjimas kiaurai ką nors, griežtai taisyta prielinksniu *pro*. Tokia netinkama vartosena aiškinta rusų ir lenkų kalbų sekimu [plg. 1: 121–122]. Esama nuomonės [plg. 11: 448–449; 4: 50 ir kt.], kad prielinksniu *per* reikšmė galėtų būti perteikiama neabejotinai tiksliau, nes prielinksnis *pro* gali reikšti ir nuošalę, todėl kai kurie pasakymai gali būti dviprasmiški: užsukti į jų vidų ar aplenkti. Kituose norminamuosiuose darbuose [7: 630; 11: 449 ir kt.] toks griežtas vertinimas sušvelnintas: „dėl didelio paplitimo tarmėse ir dalinio įsigalėjimo raštuose ją reikėtų toleruoti ir literatūrinėje kalboje“ [7: 630]. Toks švelnesnis vertinimas pateiktas ir KP [6]: „**per ką || pro ką** vietai reikšti, kai nusakomas judėjimas pro plyšį arba kiaurymę. *Einu per duris (|| pro duris)*“, t. y. šiuo atveju prielinksnio *per* vartosena vertinama kaip vengtinas vartoti kalbos reiškinys.

Mažiau diskusijų kyla aptariant tas prielinksnio *pro* reikšmes, kurios vertinamos kaip bendrinei kalbai neteiktinos ir vadinamos kalbos klaidomis:

- **pro ką ntk.** = **per ką** reikšti vietai, kur judama viduriu, o ne pro šalį: *Automobiliais teko važiuoti ir pro galias brastas (= per galias brastas).*
- **pro ką ntk.** = **per ką** tarpinei priemonei reikšti: *Šneka pro mikrofona (= per mikrofona, į mikrofona)* [plg. 6: 93–94].

Vieningai kalbininkų sutariama, kad vietai, kur nėra jokio nuošalės atspalvio, vartotinas prielinksnis *per* [plg. 11: 489]. Nors ir šiuo atveju, kaip teigia J. Šukys [11: 489], reikšmių mišimo esama.

Bendrinei kalbai neteiktini atvejai

Laisvesnio stiliaus tekstuose (apie laisvuosius ir oficialiuosius stilius išsamiau žr. [9: 40–47]), ypač neredaguotuose, prielinksnis *pro* itin dažnai vartojamas vietai, kur judama viduriu. Pvz.: *Dabar nepatartina važiuoti pro Kalvarijos postą* (= *per Kalvarijos postą*). *Pigesnių degalų upės teka pro Lenkiją* (= *per Lenkiją*). *Vežame keleivius iš / į Olandiją pro Lenkiją, Vokietiją, Belgiją, Daniją* (= *per Lenkiją, Vokietiją, Belgiją, Daniją*). *Pro Lenkiją* (= *per Lenkiją*) <...> *važiuom gan sklandžiai taip pat, keliai gerokai Lenkijoje pagerėję. Jeigu važiuosite pro Lenkiją* (= *per Lenkiją*), *kur nors netoli istorinio Krokuvos miesto – galite sutikti šią „Audi“ savo kelyje. Po ilgoko svarstymo ir konsultacijų su <...> vairuotojais nusprendėm važiuoti pro Graikiją* (= *per Graikiją*) [G].

Tokią vartoseną, be jokios abejonės, bus lėmusi slavų kalbų įtaka. Šis atvejis itin aktualus, nes prielinksnio *pro* ar *per* pasirinkimas keičia sakinio prasmę, todėl visais atvejais taisytinas. Esama atvejų (deja, tokie atvejai maždaug perpus retesni), kai neredaguotuose tekstuose vietai, kur judama viduriu, reikšti pasirenkamas vartoti teiktinas prielinksnis *per*:

Ryt <...> išvažiuoju iš Vilniaus į Ukrainą, galiu paimti 3 pakeleivius. Važiuoju per Lenkiją! Brangūs kauniečiai, važiuoju per Kauną ir supuosi [G].

Taigi iš realiosios vartosenos tyrimo rezultatų matyti, kad esama vartosenos ir normos atotrūkio vietai, kur judama viduriu, reikšti. Bet norminė vartoseną, matyt, saugotina vengiant reikšmių (vietai, kur judama viduriu, ir vietai, kur judama pro šalį) mišimo.

Prielinksnis *pro*, kaip minėta, neteiktinas tarpinei priemonei reikšti [pvz. 6: 94]. Tačiau tokios vartosenos esama ir redaguotuose, ir neredaguotuose tekstuose:

Garsas į ausį patenka pro mikrofoną (= *per mikrofoną*). *Dėl lietaus sukeltų techninių problemų popiežius pro mikrofoną* (= *per mikrofoną*) *pasakė tik dalį savo kalbos. Artėja rytas. Pro mikrofoną* (= *Per mikrofoną*) *girdim išdaviko balsą: „mes laimėjome, eikit namo“.* *Buvo tik aš ir muzika, kol netikėtai ritmas pasikeitė ir pro mikrofoną* (= *per mikrofoną*) *išgirdau čiažų Klaros balsą.* [G]. <...> *klasiką, griaudėjančią pro lauko garsiakalbius* (= *per lauko garsiakalbius*) <...>. *Krisas įstūmė automobilį į tarpą ir pro mikrofoną* (= *per mikrofoną*) *užsakė gėrimą, paskui atsigręžė į Beką. Kolonoje taip pat važiavo greitosios medicinos pagalbos automobilis, pro mikrofoną* (= *per mikrofoną*) *buvo pasakojama apie AIDS ligą ir narkotikų žalą, praeiviams dalinti informaciniai lapeliai. O čia pat, šventoriuje, pro mikrofoną* (= *per mikrofoną*) *taip pat garsiai, įsiliedamas į bendrą šurmulį, kunigas kalbėjo apie meilę, blaivią Lietuvą, tautiškumą ir dorą...* [T].

Svarbu tai, kad redaguotuose tekstuose tarpinei priemonei reikšti dažniausiai vartojamas norminis prielinksnis *per*:

*Prašom **per mikrofoną**, būkit malonus. Duomenys įvairiom kalbom buvo kartojami **per mikrofoną**. Aš **per mikrofoną**, kad girdėtų kolegos. Kur kas santūresnis buvo prieš tai **per radiją** nuskambėjęs Lietuvių aktyvistų štabo vardu <...>. Iš politikų straipsnių spaudoje ir kalbų **per radiją** bei televiziją galima aiškiai jausti, kad <...>. Šis klausimas taip pat nuskambėjo ir per radiją. O dėl pagalbos esu tikras, visi rėkė apie tai **per radiją!** – pasakoja gaisrininkas, aiškiai dar neatsigavęs. <...> kodėl neleidžiama transliuoti Lietuvos himną **per radiją**, kodėl neleidžiama iškelti tautinę vėliavą, <...>. [T].*

Tyrimo rezultatai parodė, kad tarpinei priemonei reikšti prielinksnis *pro* nėra dominuojantis – dažniausiai vartojamas norminis variantas. Nenorminis variantas paprastai ir redaguotuose, ir neredaguotuose tekstuose pasirenkamas junginyje *pro mikrofoną*.

Vengtini vartoti prielinksnių *per* ir *pro* atvejai

Vengtiniems vartoti kalbos reiškiniams skiriamas **per ką** priemonei su būdo atspalviu reikšti: *Paskambink man per telefoną* (– telefonu) [6: 70]. Vengtini kalbos reiškiniai kalbos vartotojams kelia daugiausiai neaiškumų ir yra prieštaringas. Kaip teigia L. Murinienė [10: 19], „vertinimo prieštaringumo prigimtis dvejopa: reiškinys vengtinas vartoti, nes nėra įteisintas kaip bendrinės kalbos norma, taigi būtų laikomas kalbos klaida, tačiau, kita vertus, reiškinys nėra vertinamas pirmuoju laipsniu – tai nėra kalbos klaida, aiškiai neteiktina bendrinei kalbai“.

Priemonei su būdo atspalviu reikšti prielinksnis *per* vartojamas gana retai – dažniausiai pasirenkamas įnagininkas. Tie atvejai, kai vartojamas prielinksnis *per*, dažniausiai rasti laisvesnio stiliaus tekstuose:

*Ričardas prisipažino dar **per telefoną** (– telefonu) iš Penės balso supratęs, kad ji domisi <...>. Šį kaltinimą **per telefoną** (– telefonu) išgirdau gal vakar ar užvakar. Tasai tipas **per telefoną** (– telefonu) nemelavo! Bet Štejerio motina **per telefoną** (– telefonu) taip siaubingai kūkčiojo <...>. Kai monologas **per telefoną** (– telefonu) baigėsi, spragtelėjo padedamas ragelis <...>. Kaip minėjau **per telefoną** (– telefonu), bendrais bruožais galvojam šitaip: <...>. Tasai tipas **per telefoną** (– telefonu) man sakė – trys šimtai dvyliktajame! [T].*

Prielinksnis *per* dažnai pasirenkamas meninio stiliaus tekstų dialoguose. Tokia vartosena, matyt, siekiama charakterizuoti veikėjus.

Šalutiniai normos variantai

Prie šalutinių normos variantų minimas **per ką** || **pro ką** priemonei (su anga) reikšti. Šalutinis normos variantas (atsižvelgiant į funkcinių stilių ypatumus) gali būti vartojamas, tačiau

pirmenybė teikiama pagrindiniam normos variantui [6: 9]. Toks variantas pateisinamas tik kalboje, nepretenduojančioje į prestižinę [10: 19]. Tačiau, kaip rodo realios vartosenos tyrimo rezultatai, ir redaguotuose, ir neredaguotuose tekstuose šiuo atveju dažniau vartojamas prielinksnis *per*:

Deimantei pritarė Gustas – sakė, jog Senelis žiūri per žiūronus (II *pro žiūronus*) ir mato, kas geras ir kas blogas vaikas, kuriam nešti dovanas. Vyras tik į namus *per duris* (II *pro duris*) įlėkęs šaukia <...>. Paklaustas, o kaip pas vaikučius ateina Senelis namuose, Gustas išaiškino – „*Per kaminą, per langą arba per duris* (II *Pro kaminą, pro langą arba pro duris*) [G]. <...> stačiai į akis žeria visą saują lipnių žodelių ir *per duris* (II *pro duris*). <...> greičiau ateikit, ba čia mani puola, tai jį *per duris* (II *pro duris*) kap movė ir iš tikro šitėp buvo, va. Nu ką darysi, jeigu *per duris* (II *pro duris*) neįsileidžia, reik *per langą* (II *pro langą*) lipt, <...> [T].

Prielinksnio *pro* prestižinę vartoseną palaiko kalbos redaktoriai: suredaguotuose tekstuose šis prielinksnis gana dažnas:

Vyras pakilo nuo stalo ir atsisveikinęs išėjo *pro duris*. Saulius sėdi kaip ant žarijų, žvilgčioja *pro langą*, žvilgčioja *pro duris* <...> *Pro langą* nebematyti vieškelio. T Vienur, kitur iš kiemų, sodelių *pro* pusplukės klevų ir obelių šakas košėsi aitrūs dūmai <...> [T].

Realioji vartoseną rodo, kad kalbos vartotojai priemonei su anga reikšti dažniau renkasi prielinksnį *per*.

Lygiaverčiai normos variantai

Kai nurodomas kelias kiaurai vientisą daiktą, prielinksniai *pro* ir *per* vadinami lygiaverčiais normos variantais: **pro ką** | **per ką**: *Kulka išlindo pro sieną* (I **per sieną**) [6: 93]. Realioji vartoseną rodo, kad, nurodant kelią kiaurai vientisą daiktą, daug dažniau vartojamas prielinksnis *pro*:

POETO VĖLĖ (išeina *pro sieną* (I *per sieną*), šnibždėdama po nosimi <...>. Greičiausiai ji desperatiškai bandė pereiti *pro sieną* (I *per sieną*), trukdančią grįžti į gimtąją tvartą ir pas savo žmones. Nemačiau *pro dūmus* (I *per dūmus*) jo veido – turbūt tebesnaudė <...>. <...> *pro melsvą sustingusį ledą* (I *per melsvą sustingusį ledą*) neprasiskverbė niekas <...> [T].

Abejonių kelia dviejų labai panašių reikšmių nevienodas vertinimas – **per ką** || **pro ką** priemonei (su anga) ir **pro ką** | **per ką** keliui kiaurai vientisą daiktą reikšti [plg. 6: 70, 93]. Tuo labiau kad ir abiejų atvejų vartoseną labai panaši.

Kaip šalutiniai normos variantai vertinami ir prielinksnių *pro* ir *per* konstrukcijos su daiktavardžiu *miegas*. Tokių konstrukcijų semantika lemia, kad jos dažniausiai vartojamos laisvesnio stiliaus tekstuose, kuriuose būdai reikšti dominuoja konstrukcijos su prielinksniu *pro*:

Petriuko tėtis pro miegus (1 per miegus) murma mamai: – Būk gera, nuauk man šlepetes ir išjunk televizorių. Mato akys *pro miegus* (1 per miegus). Skrenda skrenda angelėliai, Nešdami vaikams sapnus. Šypsenėlė *pro miegus* (1 per miegus), Užburia mus čia visus! [G].

Pirštinėta ranka traukia tą antklodę, ir iš po jos palengva išnyra veidas išpurtusiais vokais, storomis akmeninėmis lūpomis, tarsi pro miegus (1 per miegus) taria, o jis nepažįsta jos balso. Be mažiausios abejonės vaikai, naktimis *pro miegus* (1 per miegus) šaukiantys mamą, turintys daugiau nei bendraamžiai pinigų, auga agresyvesni, neurotiškesni, impulsyvesni. Jis prakaitavo ir *pro miegus* (1 per miegus) truputį blaškėsi. Buvo taip tylu, kad jis girdėjo, kaip *pro miegus* (1 per miegus) alsuoja žolės ir žvaigždės spinduliai vaikščioja medžių lapais. Naktį šaltinėlis girdi, „kaip *pro miegus* (1 per miegus) alsuoja žolės ir žvaigždės spinduliai vaikšto medžių lapais“ <...> [T].

Ir tik nedidelę dalį rastų pavyzdžių būdai reikšti sudaro konstrukcijos su prielinksniu *per*:
Per miegus kikenantis kūdikis verčia kikenti ir žiūrovą. Spurdėjimas *per miegus* gali signalizuoti rimtą ligą. Nustatyta, kodėl kai kurie žmonės vaikšto *per miegus*. Ar vaikščiojimas *per miegus* paveldimas? Jei vaikas *per miegus* kalba. Per langą iškrito nepilnametis, kuris vaikščiojo *per miegus*. Pamirškite vaikščiojimą *per miegus* – dabar žmonės miegodami<...> [G].

Taigi ir šįkart dažniau pasirenkamas ne prestižinei kalbai tinkantis variantas.

Išvados

1. Vartosenos tyrimo rezultatai rodo, kad prielinksnis *pro* itin dažnai vartojamas vietai, kur judama viduriu, reikšti. Bet, vengiant reikšmių (vietai, kur judama viduriu, ir vietai, kur judama pro šalį) mišimo, norminė vartoseną saugotina.
2. Abejotinas dviejų panašių reikšmių nevienodas vertinimas – **per ką** || **pro ką** priemonei (su anga) reikšti ir **pro ką** | **per ką** keliui kiaurai vientisą daiktą reikšti. Vartosenos tyrimo rezultatai rodo, kad abiejų atvejų vartoseną labai panaši. Todėl šių panašių atvejų vertinimas kalbos norminamuosiuose darbuose tikslintinas.

Literatūros sąrašas

1. Būga K. *Rinktiniai raštai*. Sudarė Z. Zinkevičius. T. 2. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959.
2. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
3. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas: šeštas (trečias elektroninis) leidimas*, vyr. red. St. Keinys. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006; internetinė versija, 2011 – <http://dz.lki.lt>.
4. Gudžinevičiūtė O. L. Prielinksnių *per* ir *pro* vartojimas: Jono Jablonskio ir šiandieninės nuostatos. *Jono Jablonskio diena Šiauliuose*. Mokslinės konferencijos medžiaga. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2006, p. 46–51.
5. Jablonskis J. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. T. 1, 1957.
6. *Kalbos patarimai*. Kn. 2: Sintaksė: 2. Prielinksnių ir polinksnių vartojimas.. Sud. R. Miliūnaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
7. *Lietuvių kalbos gramatika*. T. 3. *Sintaksė*. Vyr. red. K. Ulvydas. Vilnius: Mokslas, 1976.
8. LKZe – *Lietuvių kalbos žodynas*. (T. I–XX, 1941–2002). Elektroninis variantas. Redaktorių kolegija: G. Naktinienė, (vyriausioji redaktorė), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zaborskaitė. 2005. – <http://lkz.lt/dzl.php> (žiūrėta 2014-06-21).
9. Miliūnaitė R. *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.
10. Murinienė L. Kalbos reiškinių vertinimo laipsniai: ties (ne)normos riba. *Lietuvių kalbos gyvavimas ir atsinaujinimas šiuolaikinėje visuomenėje*. 20-oji Jono Jablonskio konferencija: pranešimų tezės, 2013 m. spalio 4 d. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013, p. 19–20.
11. Šukys J. *Lietuvių kalbos linksniai ir prielinksniai: vartosena ir normos*. Kaunas: Šviesa, 1998.

Šaltinių sąrašas

- T – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. – tekstynas.vdu.lt
G – Google įrankiu surinkti pavyzdžiai.

ON THE USAGE OF PREPOSITIONS *PER* AND *PRO*

Summary. The tendencies of usage of prepositions *per* [Engl. *through*] and *pro* [Engl. *through*] are discussed in the article because there are not many studies in the works of Lithuanian linguistics on this topic are insufficient.

The present article is related to analysing several cases of the relationship between usage of prepositions with the norms indicated in the syntax booklet “Language Advice” („Kalbos patarimai“). The article is focused on a discussion regarding some normative evaluation aspects regarding the usage of the prepositions *per* and *pro*. In practice it is difficult to express the movement all through, between something, through the hole, over something; thus, confusion in the use of the prepositions arises due to the fact that the semantic content of the prepositions *per* and *pro* is similar.

The article is based on vast empirical materials: examples from the “Corpus of the Contemporary Lithuanian Language”, the Internet and other texts related to contemporary usage.

Key words: *preposition, norm, codification, syntax.*

JONO JABLONSKIO IR JUOZO TUMO-VAIŽGANTO KALBINĖ POLEMIKA: KAS NORMA, O KAS – NE

Ilona Čiužauskaitė

Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

tel. (8-5) 271 46 17, el. paštas: ilonac@mruni.eu

Reikšminiai žodžiai: *Jonas Jablonskis, Juozas Tumas-Vaižgantas, norminimas, recenzijos, polemika.*

Įvadas

Žymiausio lietuvių kalbos normintojo Jono Jablonskio nuopelnai išsamiai aptarti ne vieno kalbos istoriko. Didysis mūsų bendrinės kalbos tėvas daug nuveikė redaguodamas ir lietuvių klasikų (ypač Žemaitės) kūrinius. Šia autore jis rėmėsi savo kalbiniuose darbuose imdamas jos kūrinių pavyzdžius gramatikos taisyklėms iliustruoti. Vieno iš lietuvių klasikų Juozo Tumo-Vaižganto kūrybiniame kelyje Jablonskis taip pat yra palikęs pėdsakų – ne tik redagavo jo *Aukštaičių vaizdelius* [7: 151–164], bet diskutavo su rašytoju kalbos norminimo klausimais, periodikoje rašė recenzijas, kuriose vertino grožinių ir verstinių kūrinių kalbą. **Straipsnio tikslas** – pažvelgti į Jablonskio ir Vaižganto kūrybinį dialogą atskleidžiant jų požiūrį į tam tikrus kalbos, pirmiausia jos normų kaitos, reiškinius.

Analizuojant rankraštinius dokumentus ir publikuotus straipsnius taikyti analitinis ir aprašomasis metodai.

Bendradarbiavimas su knygų leidimo komisija

Ir Jablonskis, ir Vaižgantas bendradarbiavo su Švietimo ministerija² [plačiau žr. 1: 78–87]. Rašant šį straipsnį pasinaudota Lietuvos centriname valstybės archyve (toliau – LCVA) esančiomis Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos bylomis, nes norėta nustatyti, koks

² Žinome, kad Švietimo ministerijos padaliniai buvo Knygų leidimo komisija bei Knygų ir mokslo priemonių tikrinimo komisija. Knygų leidimo komisija iš viso išleido 530 numeruotų leidinių [2: 189].

didžiojo lietuvių kalbininko Jablonskio indėlis recenzuojant komisijos pavestas knygas, daugiausia skirtas mokykloms. Skaitant tas recenzijas mėginta ieškoti poleminių sąsajų su Vaižganto šiai komisijai gausiai rašytomis recenzijomis. Deja, aptikta nedaug tos veiklos paliudijimų. Štai Vincui Krėvei 1921 m. sausio 11 d. Jablonskis rašo: „Gerbiamasis! Reikėtų kas galutinai nuspręsti dėl tų „Armėnų beletristų“, kuriuos esu Tamstai davęs tuo tarpu. Jei bus jie spausdinami „Skaitymuose“, turėčiau kai ką pats pataisyti ar išlyginti. Jie, senas dalykas, tiktų ir mano reikalui (chrestomatijai). Tamsta turi, jei jie nereikalingi „Skaitymams“, man juos sugrąžinti; jei tinka jie „Skaitymams“ prašau pavesti man juos porai valandų, kad galėčiau ką ne ką dar pats pataisyti prieš spausdinant. Šiaip ar taip, laukiu netrukus kokio griežto atsakymo“ [1: 3].

Ministerijos Leidimo komisijai 1921 m. sausio 17 d. Jablonskis praneša: „Pavedu komisijai „Sukčius“. Taisyti jų nereikia: galite tiesiai atiduoti spaustuvei, jei sutinkat tą dalyką spausdinti šių dienų mokyklai. Pats aš išrandu, jog jis yra gerokas. Vieną korektūrą norėčiau pats paskaityti: reikia tiktai rūpintis, kad klaidų mūsų leidiniuose būtų mažiau. Mano supratimu, kaip buvo rašoma jau ir „Švietimo Darbe“, reikėtų žymėti leidinių viršeliuose ir kaina“ [2: 5].

O štai tų pačių metų sausio 20 d. tai pačiai komisijai jis duoda ataskaitą: „Atiduodu per Komisiją visą Haufą J. Balčikonui (43 sąsiuvinį ir du tomu knygų). Atiduodu iliustracijoms sutvarkyti. Į pirmąjį sąsiuvinį įdėjau ir laišką Balčikonui: matysit, kaip aš žiūriu į tą Balčikonio vertimą (paskaityt)“ [3: 12]³.

Jablonskio ir Vaižganto kalbinio dialogo aspektai

Jablonskį ir Vaižgantą siejo bendra kultūrinė veikla plačiąja prasme, siekis tarnauti tautinės kultūros reikalams. Straipsnyje nesiekama aprėpti jų veiklos visų sąlyčio taškų ar prieštarių, labiau orientuojamasi aptariant jų požiūrio į kalbą ir jos norminimą klausimus. Tarp Jablonskio ir Vaižganto ryškesnis profesinis dialogas užsimezga 1929 metais, kai *Lietuvos aide* Jablonskis paskelbia recenziją atsiliepdamas į kunigo Adomo Sabaliausko maldų leidinėlių *Šlovinkim Viešpatį*, kuriam pratarinę parašė Tumas. Kalbininko akį patraukia recenzento mintys apie šio veikalo kalbą: „Teologinę terminologiją autorius pavartojo pačią naująją; paprastąsias maldas – patvirtintas komisijų. Jo paties kalbai mažai kiek teprikiši, kaip va: visokio pavojaus, vieton: bet kurio pavojaus, malda į Jėzaus Širdį, vieton: Jėzaus Širdies malda, kaip šv. Jono giesmė, no Jablonskio tariant“ [8: 5]. Jablonskis kolegiškai stebisi Vaižganto pastabomis ir retoriškai klausia pats savęs, ar yra kur ir

³ Nepavyko aptikti, ar J. Jablonskio trumpose ataskaitose minimi „Armėnų beletristai“ ir „Sukčiai“ buvo išleisti. Greičiausia šie verstiniai kūriniai dėl vienokių ar kitokių priežasčių liko nepasiekę skaitytojo.

kokiame vadovėlyje sakęs, kad kilmininko forma „visokio pavojaus“ esanti taisyklingesnė už vardininko.

Jablonskis preciziškai išvardija jam abejonių keliančius kalbinius recenzijos aspektus ir baigia savo poleminį straipsnį pamokomuoju tonu: „Kan. J. Tumo recenzija – turiu galvoj ypačiai tą jos dalį, kur jis apie kalbos dalykus nukalba, yra, man rodos, skubotai ir neaiškiai parašyta. Jei autoriui teks kada mokytinėj visuomenėj su pačiu kalbos dalyku turėti reikalo – aiškinti jai tūlas mūsų kalbos mokslo dalykas, tad patariu dar pačiam imt rimčiau į šį mokslo dalyką žiūrėti“ [8: 5].

Vaižgantas nelieta abejingas *Lietuvos aide* Rygiškių Jono slapyvardžiu išsakytomis Jablonskio pastaboms ir čia pat išspausdina atsakymą „Kiek dėl atsitiktinių kalbos dalykų“ ir ironiškai prisipažįsta esąs nekompetentingas šioje srityje, dėl to neturįs teisės apie tai kalbėti: „Ką čia bekalbėti apie gerą kalbos išmanymą! Būgai mirus, lieka tas vienas Jablonskis, išmanęs; net ir prisiekusio šviet. min. leidžiamųjų knygų kalbos taisytojo Stasio Dabušio kompetencijos kai kas nepripažįsta <....>“ [5: 2]. Vaižgantas gana argumentuotai, bet drauge nevengdamas patoso išdėsto savo poziciją kalbos klausimu ne tik atsakydamas Jablonskiui į pateiktus priekaištus, bet ir suformuluodamas savotišką premisą. Išities tašku pasirinkęs gyvąją kalbą, Vaižgantas sako: „Nespecialistas kalbininkas čia gali apsirikti ir apsirinka; vis dėlto tai nėra mirštamoji kalbos nuodėmė; kiek netiksliai kryptelėjus, kitas pataisys, ir bus indėlis kalbos išdynan. Kalbai kultūrėjant, modernėjant, pavelykite jai lengviau lankstytis leistinose ribose: negi per amžių amžius rašysime Daukšos ir Širvydo stilium!“ [5: 3].

Gana įdomus yra Vaižganto atsikirtimas į konkrečias Jablonskio pastabas, rodantis pastangas remtis tarmės pavyzdžiais ar net savotišką diletantišką kai kurių formų supratimą. Štai Jablonskis vietoj „kaip va“ siūlo „kaip antai“. Vaižgantui abu šie įterpiniai pasirodo netikę ir jis sako, kad geriausias būtų įterpinys „pavyzdžiui“. Arba dėl vietininko „vieton“ ir „vietoje“ vartosenos. Vaižgantas, kaip pats teigia, būdamas svėdasiškis, jaučiąs skirtumą tarp šių formų vartojimo. Jo manymu, dinamiškai reikšti vartojame „vieton“, statikai – „vietoje“. Rašytojui atrodo nepagrįstas ir Jablonskio priekaištas dėl žodžio „inteligentėti“. Jis matęs darybinę analogiją su žodžiu „kultūrėti“, todėl ir baigia savo atsikirtimą kiek piktoku tonu, pavadinęs Jablonskio priekabes ne mokslu, o veikiau mėginimu supjudyti: „Taip tatai, mano kalbos pastabos yra toli gražu ne paskubos ir ne neaiškumo dalykas, bet tikrai lietuviškai pajustas; tai ir man „su visu (Rygiškių Jono) pamokymu sutikti čia, šiaip ar taip, yra labai sunku“ [5: 3].

Dera priminti, kad Jablonskio ir Vaižganto pozicijos išsiskyrė kilus garsiajam rašytojų ir kalbininkų ginčui XX a. trečiuoju dešimtmečiu. Šių dviejų kultūrininkų ietys buvo suremtos dėl

Fausto Kiršos verstos Józefo Ignaco Kraszewskio *Vitolio raudos* (1924). Priminęs, kad pirmasis Andriaus Vištelio-Višteliausko šio kūrinio vertimas nebuvo tolygus lietuvių kalbos požiūriu, Vaižgantas pastebi, kad Kiršos vertimas esąs daug geresnis, tiesiog pirmos rūšies skaitymas, ir „labai būtų apgailėtina, jei dar rastųsi kuris moksleivių knygynėlis – be „Vitolio raudos“ [3: 3]. Straipsnyje Vaižgantas primena, kad Humanitarinių mokslų fakultete dėl šio leidinio veto mokyklų knygynams balsavęs tik Juozas Balčikonis ir Jablonskis. Švietimo ministerijos pozicija, anot straipsnio autoriaus, irgi buvusi griežtoka tuo klausimu, bet ne tokia kategoriška kaip didžiojo kalbos magistro: „<...> į mokyklų knygynėlius neįsileidžia tik tikrų, neabejotinų šlamštų turiniu ir forma, bemokslių autorių parašytų“ [3: 3]. O F. Kiršos vertimas tikrai nenusipelno tokio aštraus kritikos žodžio, juolab kad mes, pasak Vaižganto, dar neturime užtektinai lietuviškos kalbos mokytojų, kurie būtų galėję mus išstobulinti. Kiršos vertimo kalba nesanti niekuo blogesnė nei kitų tuo metu pasirodančių: „F. Kiršos knyga pasmerkta už puskapį ortografijos klaidų. Be tiekos klaidų mes šiandien nerasime beveik nė vieno leidinio. Tai sustabdykime visas spaustuves ir rašytojus prikalkime rinkoje prie gėdos stulpo, kad iš jų bet kuris vaikėzas pasityčiotų, tai tautinė mūsų kultūra sparčiau paėjės pirmyn...“ [3: 3].

Literatūrinio ginčo detalės išsamiai aptartos Arnoldo Piročkinio ir Aleksandro Žirgolio [6: 182–199; 10: 144–157].

Skirtingų nuomonių kalbos klausimais argumentavimas

Galima būtų pateisinti Jablonskio pastabas dėl Krėvės, Kiršos, Sruogos kūrinių kalbos, bet ar ne per griežtai buvo vertinama Vaižganto kūrinių kalba. Ir štai kodėl. Pirma, Vaižganto raštų kalbai teikta chrestomatinio pavyzdžio prasmės, mokytis iš jos raginti rašytojai, ir ne vieno jų, pačių prisipažinimu, mokytasi. Šių raštų leksika ir frazeologija yra vienas dosniausių šaltinių lietuviškosios leksikografijos tezaurui – Didžiajam lietuvių kalbos žodynui. Bet, reikia pasakyti, kad vis dėlto Vaižganto raštų kalba nėra sulaukusi specialesnės studijos, kurioje lingvistiniu aspektu būtų bandyta nusakyti jos vaidmenį rašytinės bendrinės lietuvių kalbos raidoje.

Antra, Vaižganto kūrybinės biografijos chronologija sutapo su istorinės reikšmės lietuvių kalbos tarpsniu – bendrinės kalbos atsiradimo ir susiformavimo metais. Būdamas bendrinės lietuvių kalbos tapsmo liudytojas, Vaižgantas buvo ir vienas jos dalyvių, savo darbais dėjėsis prie spartesnio šio proceso vyksmo. Kalbos istorikai toje srityje nėra pripažinę jam kokių nors didesnių nuopelnų, tačiau jų neabejotinai galima pastebėti ir konstatuoti – jis laikomas bene pirmuoju rašytoju, kuris sąmoningai gilinosi į lietuvių kalbą [9: 31].

Trečia, Vaižgantui kalbos reikalai rūpėjo nuo pat literatūrinio darbo pradžios. Štai jau *Tėvynės sarge* jis anonsavo rankraščiu dar buvusią Jablonskio gramatiką, o jai pasirodžius, 1901 metais, tuoj pat recenzavo *Žinyčioje*. Pabrėžęs šios norminamosios gramatikos svarbą, Vaižgantas kritiškai vertino kai kuriuos jos autoriaus siūlymus, nevykusius terminus. Pagrindinis argumentas, kuriuo jis įrodinėjo savo teiginius, buvo žmonių šnektos, aukštaičių ir žemaičių tarmių leksikos ir morfologijos, faktai.

Ketvirta, ne viename periodiniame leidinyje, kurį pats redagavo ir kuriame bendradarbiavo, Vaižgantas paskelbė nemažai kalbos kultūros tipo straipsnių. Juose ragino neteršti kalbos svetimybėmis, ypač rūpinosi lenkintojų suslavintų lietuviškų antroponimų ir toponimų autentiškų formų atkūrimu (str. „Kaip reikia rašyti lietuviškus vardus?“, „Nekeiskime senoviškų vardų vietų). Be išsamesnių, platesnes kalbos problemas aptariančių straipsnių, Vaižgantas yra paskelbęs trumpų pastabų bei replikų rašybos, žodžių darybos ir vartosenos klausimais („Kas tai yra „Vitolio raudos“ guoga“?“, „Ksiądz“ ar „kunigas“?“, „Tuberkulozas – krumslinė?“).

Penkta, jo dėmesį bendrinei lietuvių kalbai rodo ir tas faktas, kad jis, pavyzdžiui, drauge su Jablonskiu ir Kazimieru Būga turėjo dalyvauti 1904 metais slavistų kongrese Petrapilyje, 1916-aisiais tame pat Petrapilyje vykęs mokytojų suvažiavimas įtraukė jį į komisiją rašybos problemoms spręsti, 1921 metais Lietuvos vyriausybė paskyrė į Terminologijos komisiją.

Šešta, tautinių kalbų istorikai, fiksuodami kalbų virtimą bendrinėmis ir literatūrinėmis formomis, paprastai nurodo ne tik gramatines normas joms suteikusius lingvistus, bet dažnai ir rašytojus, tas normas realizavusius klasikinės vertės literatūros kūrinius. Pavyzdžiui, vokiečių kalbos istorijoje tokiu laikomas Martinas Lutheris, anglų – Williamas Shakespeare’as, rusų – Aleksandras Puškinas, lenkų – Adomas Mickevičius. Lietuvių kalba analogiško vardo, galinčio būti greta Jablonskio, neturi. Konkretizuodami grožinės literatūros indėlį į bendrinės kalbos susiformavimą, jos raidos tyrinėtojai sumini ne vieną XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios rašytoją, tarp jų, žinoma, ir Vaižgantą. Iš tikrųjų čia jis nurodytinas vienas pirmųjų.

Kita vertus, literatūrinio ginčo, vykusio trečiuoju dešimtmečiu, baigtis buvo užkoduota pačioje to ginčo prigimtyje. Jablonskis buvo kalbininkas praktikas (kaip pats sakėsi „blusininkas“), kalbos normintojas, savo 1901, 1911, 1919 metų norminamosiomis gramatikomis bei kitais darbais kalbai suteikęs kanonines formas ir pelnytai laikomas jos kūrėju. Kitoje ginčo pusėje buvo rašytojai, poetai, kiek kitaip suvokę kūrybinę misiją ir jos nevaržę norminiais kalbos dalykais, kurie, galima sakyti, buvo tapsmo etape. Ir štai tokią poziciją paliudytų Vaižganto jau vėliau, pasibaigus kalbininkų ir literatų debatams, recenzijos apie Benjamino Sereiskio vadovėlį

„Sistematiškoje rukovodstvo k izučeniju litovskogo jazyka“, dedikuoto Jablonskiui, mintis:
„Kaip aš galiu palaužti save tarti: kalnai, kalnų, pripratęs skanduoti:
kálnai ant kálnų ir ant tų kálnų kálnai, o ne: kalnai ant kalnų ir ant tų kalnų...
Baranausko poezijos atžvilgiu tai būtų barbarybė, o ne kalbos kultūrinimas“ [4: 213].

Išvados

Apibendrinant galima teigti, kad Jablonskio ir Vaižganto polemika kalbos klausimais, viena vertus, atspindi skirtingus kalbininko ir literato požiūrius į kalbos normas, jų vartojimo tikslumą ir pagrįstumą.

Kita vertus, išanalizuota medžiaga rodo abiejų pastangas, pasitelkus profesinę etiką ir išlaikant deramą pagarbą kitaip mąstančio nuomonei, ieškoti bendrų minties ir veiklos sąlyčio taškų.

Literatūros sąrašas

1. Čiužauskaitė I., Šlekys J. Vaižgantas – literatūros leidinių mokyklai recenzentas. *Lituanistica*. 2004. Nr. 4, p. 78–87.
2. G. A. [Glosienė A.]. Knygų leidimo komisija. *Knygotyra*. Enciklopedinis žodynas. Vilnius: Alma littera, 1997, p. 189.
3. Tumas J. Dėl „Vitolio raudos“. *Lietuva*. 1927. Nr. 7, p. 3.
4. Tumas J. B. Sereiskij. Sistematiškoje rukovodstvo k izučeniju litovskogo jazyka. Vaižgantas. *Raštai*. T. 21: Literatūros kritika. 1923–1933. Parengė Eligijus Daugnora ir Ilona Čiužauskaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 213.
5. Tumas J. Kiek dėl atsitiktinių kalbos dalykų. *Lietuvos aidas*. 1929. Nr. 26, p. 2–3.
6. Piročkinas A. *J. Jablonskis – bendrinės kalbos puoselėtojas*. Vilnius: Mokslas, 1978, p. 182–194.
7. Piročkinas A. Jonas Jablonskis redaguoja Vaižgantą. *Archivum Lithuanicum*. 2000. Nr. 2, p. 151–164.
8. Rygiškių Jonas. Keli atsitiktiniai kalbos dalykai. *Lietuvos aidas*. 1929. Nr. 19, p. 5.
9. Vitkauskas V. Pastabos dėl Vaižganto raštų kalbos. *Gimtas žodis*. 1989. Nr. 8, p. 31.
10. Žirgulytė A. Kovos dėl žodžio. *Pergalė*. 1974. Nr. 2, p. 144–157.

Šaltinių sąrašas

LCVA – Lietuvos centrinio valstybės archyvo f. 391, ap. 4, b. 1263, l. 3; b. 1263, l. 5; b. 1263, l. 12.

LANGUAGE DISPUTE OF JONAS JABLONSKIS AND JUOZAS TUMAS-VAIŽGANTAS: WHAT IS NORM AND WHAT IS NOT

Summary. Many historians of the Lithuanian language discussed the merits of Jonas Jablonskis, the most famous standardizer of the Lithuanian language, at length. The great father of language has done a lot of editing of Lithuanian classics' (especially Žemaitė's) works too. He used the examples from Žemaitė's works to illustrate the grammar rules in his linguistic works. Jablonskis has also left some trace in Juozas Tumas-Vaižgantas's creative path – he both edited Juozas Tumas-Vaižgantas's *Aukštaičių vaizdeliai* (en. *Views Of Highlands*), discussed with the writer language norms, wrote digest reviews to evaluate languages of fiction and translated works. The article attempts to look at Jablonskis and Vaižgantas's creative dialogue revealing their attitudes to certain language phenomena, in particular, change of its norms.

From the analysis of sources we could say that dispute between Jablonskis and Vaižgantas on language issues reflect different approaches of a linguist and littérateur to language norms, purpose and validity of their usage on the one hand and show their efforts to search for common points of mind and action by means of their professional ethics and proper respect to different minded on the other.

Key words: Jonas Jablonskis, Juozas Tumas-Vaižgantas, standardisation, review, controversy.

PRIESAGINIŲ DAIKTAVARDŽIŲ KIRČIAVIMO NORMŲ KAITA IR REALIOJI VARTOSENA STUDENTŲ KALBOJE

Aušra Didjurgienė

Kauno kolegija

Pramonės pr. 20, LT-50468 Kaunas

tel. (8-37) 75 11 37, el. paštas: ausra.didjurgiene@go.kauko.lt

Giedrutė Grigonienė

Kauno kolegija

Pramonės pr. 20, LT-50468 Kaunas

tel. (8-37) 33 09 98, el. paštas: giedre.grigoniene@go.kauko.lt

Lietuvos sveikatos mokslų universitetas

Mickevičiaus g. 9, LT-44307 Kaunas

tel. (8-37) 73 37 03, el. paštas: kalbu@med.kmu.lt

Reikšminiai žodžiai: kalbos kodifikavimas, bendrinės kalbos norma, priesaginiai daiktavardžiai, pagrindinis ir šalutinis normos variantai, realioji vartoseną, studentų kalba.

Įvadas

Problemos aktualumą pagrindžia tai, jog, R. Miliūnaitės nuomone, dabartinė sociolingvistinė padėtis Lietuvoje tokia, kad dar nėra susidariusios aiškos socialinės klasės ar sluoksnio, kuris vartotų prestižinę bendrinę kalbą [7: 53]. Taigi bendrinės kalbos vartotojai labiau linkę orientuotis į kodifikaciją, o ne į kokius nors autoritetus. Įprasta teigti, jog kodifikuotos normos (ypač pagrindiniai jų variantai) privalomos viešajai bendrinei kalbai. Kodifikuotoji kalbos atmaina (bendrinė kalba) turi atlikti visas kalbinei bendruomenei reikalingas viešosios kalbos funkcijas valstybės administravimo, įstatymų leidybos, visuomenės informavimo, mokslo, švietimo, kultūros ir kt. srityse [5: 7]. Žmonės, siekiantys vartoti norminę kalbą, mokosi tos kalbos atmainos, kad kalbėtų ir rašytų taisyklingai. Dažnai norminamuosiuose leidiniuose pasitaiko du ar daugiau kodifikuotų kalbos fakto variantų: pagrindinis ir vienas ar du šalutiniai. A. Pupkio teigimu, kodifikuota norma visada siauresnė už realią normą ir kalbos vartoseną [5: 142–144]. Studijuodami specialybės kalbą, studentai turėtų mokytis prestižinės kalbos, t. y. turėtų gebėti

parinkti ir vartoti pagrindinius normos variantus. Šnekamosios kalbos kirčiavimas ne visada atitinka kodifikuotas bendrinės kalbos normas. Ypač didelis skirtumas pastebimas tarp kodifikuotos ir studentų vartojamos kalbos.

Tyrimo **tikslas** – nustatyti priesaginių daiktavardžių kirčiavimo normų kaitos ir realiosios vartosenos atitiktį studentų kalboje. Tyrimo uždaviniai:

- 1) Apžvelgti priesaginių daiktavardžių kirčiavimo normų kaitą 2003–2013 m.;
- 2) Išanalizuoti priesaginių daiktavardžių kirčiavimo gretybių vartosenos polinkius studentų kalboje;
- 3) Pateikti išvadas bei rekomendacijas.

Tyrimo **objektas** – daugiaskiemenių priesaginių daiktavardžių kirčiavimas studentų kalboje.

Tyrimo imtis – 86 Kauno kolegijos studentai. Imtis parinkta patogiuoju būdu (tyrimo laikotarpiu šie studentai studijavo specialybės kalbą, tačiau dar nebuvo mokęsi kirčiavimo).

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros apžvalga, dokumentų analizė, apklausa raštu.

Bendrinės kalbos normų kaitos prielaidos

Bendrinė kalba atsiranda ne tiek natūraliai, kiek yra sąmoningai kuriama ir planuojama, todėl, anot R. Miliūnaitės, pats ryškiausias kokybinis jos skirtumas yra kodifikacija – bendrinės kalbos normų įteisinimas raštu įvairiuose norminamuosiuose darbuose. Tačiau R. Miliūnaitė, remdamasi M. Rannut, teigia, jog kodifikuotos normos nebūtinai sutampa su tuo, kas funkcionuoja vartosenoje. Vartosenoje funkcionuojančių ir kodifikuotų kalbos normų atitikimo lygis nuo seno laikomas vienu iš kalbos kokybės požymių [7: 51]. Gyvai kalbai būdinga nuolatinė kaita. Norminamųjų kalbos leidinių rengėjai žino, jog ypač sparčiau kintančių kalbos lygmenų kodifikacija linkusi atsilikti ir nuo vartosenos polinkių, ir nuo vartotojų polinkių. Didesnis ar mažesnis bendrinės kalbos kodifikacijos atsilikimas nuo vartosenos pokyčių, kurį lemia kodifikacijos statiškumas ir vartosenos dinamiškumas, kelia nuolatinį poreikį keisti kodifikaciją, remiantis teorinėmis nuostatomis dėl kodifikacijos principų bei kriterijų, taip pat atsižvelgiant į esamą vartosenos padėtį. Anot R. Miliūnaitės, jeigu atotrūkis tarp kodifikacijos ir vartosenos pernelyg didelis, tai trukdo funkcionuoti bendrinei kalbai, kelia tos kalbos vartotojų nepasitenkinimą.

Bendrinės kalbos kirčiavimo normų kaita

Įvairūs teoriniai ir praktiniai lietuvių kalbos kirčiavimo klausimai nestokoja kalbininkų dėmesio (minėtini A. Laigonaitės, A. Pakerio, B. Stundžios, D. Mikulėnienės, V. Kavaliausko, V. Vitkausko ir kt. darbai). Parengtas ir kapitalinis bendrinės kalbos kirčiavimo aprašas (dvi A. Pakerio monografijos „Akcentologija“ dalys). Būsimieji lituanistai turi gerų akcentologijos vadovėlių (P. Bernadišienės, A. Laigonaitės, D. Mikulėnienės, B. Stundžios, V. Vaitkevičiūtės). Išleistas ir sisteminis norminamojo pobūdžio žinynas (D. Mikulėnienė, A. Pakerys, B. Stundžia). 2003–2005 m. parengta net 17 Valstybinės kalbos komisijos rekomendacijų dėl kirčiavimo variantų. Teiktos tik tos realiojoje vartosenoje išplitusios gretybės, kurios neprieštarauja bendrinės kalbos kirčiavimo sistemai, o, priešingai, rodo jos posistemių natūralią raidą. Pagausėjus bendrinei kalbai teikiamų kirčiavimo gretybių, ėmė rasti abejonių, ar antriosios gretybės esančios norminės, todėl VLKK specialiu nutarimu (k-20) paaiškino, kad visi apsvastyti ir rekomenduojami kirčiavimo variantai yra norminiai, tik nereikėtų jų vartoti pramaišui. Suprantama, pirmosios gretybės yra pagrindinės, jomis tradiciškai remiasi terminologai ir tie, kurie nori laikytis išskirtinai prestižinės kalbos [9: 1].

Kartais realioji vartoseną nepalaiko nustatytų kirčiavimo normų, o pavieniais atvejais kodifikuotos kirčiavimo normos atotrūkis nuo realiosios vartosenos yra labai didelis. Todėl tikslinga būtų atsižvelgti į realiosios vartosenos polinkius ir kodifikuoti normą taip, kad ji būtų priimtina daugeliui kalbos vartotojų [3: 5]. Kalbininkai nuolat stebi, fiksuoja ir vertina naujus kalbos sistemos realizacijos atvejus, taip pat peržiūri iš periferijos į aktyviąją vartoseną perėjusius kalbos reiškinius [10: 1]. Praėjus beveik dešimtmečiui nuspręsta peržiūrėti teiktąsias kirčiavimo gretybes, neaktualių atsisakyti, o kai kurias sukeisti vietomis, kadangi subjektyvūs stebėjimai rodo, jog reikia skirti dėmesio realioje vartosenoje pasitaikančioms naujoms kirčiavimo tendencijoms, beatsirandančioms naujoms kirčiavimo gretybėms. Tokie tyrimai rodo kodifikacijos kryptį, tam tikras kirčiavimo raidos tendencijas, taip pat svarbūs ir didaktiniu požiūriu, kadangi atkreipia pedagogų dėmesį į aktualiausias lietuvių kalbos kirčiavimo problemas [2: 5].

Taigi 2013 m. Valstybinė kalbos komisija, remdamasi tyrėjų siūlymais, atsižvelgdama į realiosios vartosenos kirčiavimo polinkius ir norminimo tradicijas patvirtino šešių kirčiavimo rekomendacijų pakeitimus (žr. VLKK.lt, Nutarimai, Protokoliniai nutarimai). 2013 m. spalio 3 d. Valstybinė kalbos komisija priėmė protokolinį nutarimą Nr. PN-13 (k-5.2) „Dėl kai kurių priesaginių daiktavardžių kirčiavimo“ pakeitimo ir papildymo. Remiantis šiuo protokoliniu nutarimu: 1) siūloma sukeisti kai kurių daiktavardžių su priesagomis *-astis*, *-auja*, *-ena*, *dgs.* –

enos, -enė, -ymė, -inė, -ininkas, -ė kirčiavimo variantus vietomis (iš viso 21 daiktavardis); 2) siūloma įrašyti greta teikiamų variantų *hercogienė* 1, *hèrcogienė* 1 variantą *heřcogienė* 1; 3) įrašyti 45 daiktavardžius su priesagomis *-ana, -atis, -iava, -iena, -ienė, -ymė, -ynė, -ininkas, -ė, -inis, -inė, dgs. -inės, -lė, -liava, -tė, -tuvas, -ulys* ir siūlyti jų pagrindinius ir šalutinius kirčiavimo variantus.

Šiame straipsnyje dėmesys sutelkiamas į tyrimo metu gautus daugiaskiemenių priesaginių daiktavardžių kirčiavimo duomenis, t.y. norėta nustatyti, kurį konkretaus priesaginio daiktavardžio variantą – pagrindinį ar šalutinį – pasirinko respondentai.

Gauti duomenys išanalizuoti ir suskirstyti į 3 grupes.

Pirmąją grupę sudaro priesaginiai daiktavardžiai, kurių teikiamą pagrindinį variantą visiškai remia realioji studentų vartoseną – daugiau kaip pusė apklaustųjų. Tokių daiktavardžių užfiksuota 40 (60 %). Atlikta apklausa parodė, kad patikslintas šių priesaginių daiktavardžių pagrindinis variantas visiškai remiamas realios vartosenos: *gyvastis* 3^a – 73 respondentai (85 %) ir *gývastis* 1 – 13 (15 %); *savastis* 3^b – 75 (87 %) ir *sávastis* 1 – 11 (13 %); *indaujà* 4 – 60 (70 %) ir *indaujà* 3^b – 26 (30 %); *šunaujà* 4 – 67 (78 %) ir *šunaujà* 3^b – 19 (22 %); *dañtenos* 1 – 80 (93 %) ir *dañtenos* 3^b – 6 (7 %); *púolena* 1 – 59 (68 %) ir *puolenà* 3^a – 27 (32 %); *gebėnė* 2 – 82 (95 %) ir *gėbenė* 1 – 4 (5 %); *laukỹmė* 2 – 86 (100 %) ir *laũkymė* 1 – 0 (0 %); *gĩltinė* 1 – 56 (65 %) ir *gĩltinė* 3^a – 30 (35 %); *árklininkas, -ė* 1 – 62 (72 %) ir *arkliniñkas, -ė* 2 – 24 (28 %); *skañdininkas, -ė* 1 – 50 (58 %) ir *skardiniñkas, -ė* 2 – 36 (42 %); *skùdurininkas, -ė* 1 – 68 (79 %) ir *skuduriniñkas, -ė* 2 – 18 (21 %); *stógininkas, -ė* 1 – 77 (89 %) ir *stoginiñkas, -ė* 2 – 9 (11 %); *šùnininkas, -ė* 1 – 68 (79 %) ir *šuniniñkas, -ė* 2 – 18 (21 %); *žĩrgininkas, -ė* 1 – 70 (81 %) ir *žirginiñkas, -ė* 2 – 16 (19 %); *žòlininkas, -ė* 1 – 76 (88 %) ir *žoliniñkas, -ė* 2 – 10 (12 %); *žùvininkas, -ė* 1 – 70 (81 %) ir *žuviniñkas, -ė* 2 – 16 (19 %); *žvaĩgždininkas, -ė* 1 – 61 (71 %) ir *žvaigždiniñkas, -ė* 2 – 25 (29 %); *žvėrininkas, -ė* 1 – 65 (76 %) ir *žvėriniñkas, -ė* 2 – 21 (24 %); *hercogienė* 1 – 65 (76 %) ir *hèrcogienė* 1 – 9 (10 %) ir *heřcogienė* 1 – 12 (14 %); *jaunatĩs* 3^a – 79 (92 %) ir *jáunatis* 1 – 7 (8 %); *graužatĩs* 3^b – 63 (73 %) ir *graužatis* 3^a – 23 (27 %); *pilnatĩs* 3^a – 75 (87 %) ir *pìlnatis* 1 – 11 (13 %); *jáutiena* 1 – 60 (70 %) ir *jautiėna* 1 – 26 (30 %); *brólienė* 1 – 46 (53 %) ir *broliėnė* 1 – 40 (47 %); *direktorienė* 1 – 59 (69 %) ir *dirėktorienė* 1 – 27 (31 %); *rektorienė* 1 – 53 (61 %) ir *rėktorienė* 1 – 33 (39 %); *viršininkienė* 1 – 50 (58 %) ir *viřšininkienė* 1 – 36 (42 %); *kiaurỹmė* 2 – 56 (65 %) ir *kiáurymė* 1 – 30 (35 %); *nakvỹnė* 1 – 80 (93 %) ir *nakvėnė* 2 – 6 (7 %); *aũřrininkas, -ė* 1 – 51 (60 %) ir *auřriniñkas, -ė* 2 – 35 (40 %); *dalininkas, -ė* 2 – 47 (55 %) ir *dãlininkas, -ė* 1 – 39 (45 %); *cùkrinė* 1 – 52 (61 %) ir *cukrinė* 2 – 34 (39 %); *drùskinė* 1 – 53 (62 %) ir *druskinė* 2 – 33 (38 %); *Jõninės* 1 – 75 (87 %) ir *Joninės* 2 – 11 (13 %); *Vėlinės* 1 – 80 (93 %) ir *Vėlinės* 2 – 6 (7 %); *vỹninė* 1 – 77 (89 %) ir *vyninė* 2 – 9 (11 %);

Žōlinē 1– 78 (90 %) ir *Žōlinē* 2 – 8 (10 %); *genētūvas* 2 – 66 (77 %) ir *genētūvas* 1 – 20 (23 %); *maišytūvas* 2 – 75 (87 %) ir *maišytūvas* 1 – 11 (13 %).

Antrą grupę sudaro priesaginiai daiktavardžiai, kurių ir pagrindinis, ir šalutinis kirčiavimo variantai maždaug vienodai paplitę tarp kalbos vartotojų. Tokių daiktavardžių užfiksuota 12 (18 %): *aňglininkas*, –ė 1– 38 (44 %) ir *angliniňkas*, –ė 2 – 48 (56 %); *kam̃pininkas*, –ė 1– 42 (49 %) ir *kampiniňkas*, –ė 2 – 44 (51 %); *űkana* 1 – 33 (38 %) ir *űkanà* 3^a – 53 (62 %); *mašininkas*, –ė 1– 29 (34 %) ir *mašiniňkas*, –ė 2 – 57 (66 %); *saviniňkas*, –ė 2 – 40 (47 %) ir *săvininkas*, –ė 1 – 46 (53 %); *šaliniňkas*, –ė 2 – 35 (41 %) ir *šălininkas*, –ė 1 – 51 (59 %); *lăiptinē* 1 – 43 (50 %) ir *laiptinē* 2 – 43 (50 %); *operăcinē* 1 – 40 (47 %) ir *operacìnē* 2 – 46 (53 %); *šiukšlinē* 1 – 46 (53 %) ir *šiukšlinē* 2 – 40 (47 %); *patarlē* – 38 (44 %) ir *patařlē* 2 – 48 (56 %); 3^b *pašvaistē* 2 – 38 (44 %) ir *pašvaistē* 1 – 48 (56 %); *čiaudulŷs* 3^a – 42 (49 %) ir *čiaudulŷs* 3^b – 44 (51 %).

Trečią grupę sudaro priesaginiai daiktavardžiai, kurių patikslinto pagrindinio varianto realioji vartoseną nepalaiko – juos pasirinko mažiau kaip trečdalis respondentų. Tokių daiktavardžių yra 15 (22 %): *dărgana* 1–18 (21 %) ir *darganà* 3^a – 68 (79 %); *baūdžiava* 1– 9 (10 %) ir *baudžiavà* 3^b – 77 (90 %); *lŷgiava* 1 – 13 (15 %) ir *lygiavà* 3^a – 73 (85 %); *păiniava* 1– 12 (14 %) ir *painiavà* 3^a – 74 (86 %); *žăliava* 1 – 13 (15 %) ir *žaliavà* 3^b – 73 (85 %); *amatiniňkas*, –ė 2 – 9 (10 %) ir *amătininkas*, –ė 1 – 77 (90 %); *dīdmenininkas*, –ė 1 – 24 (28 %) ir *didmēnininkas*, –ė 1 – 62 (72 %); *pradiniňkas*, –ė 2 – 15 (17 %) ir *prădininkas*, –ė 1 – 71 (83 %); *visúomenininkas*, –ė 1 – 25 (29 %) ir *visuomēnininkas*, –ė 1– 61 (71 %); *răšliava* 1 – 16 (19 %) ir *rašliavà* 3^b – 70 (81 %); *riňkliava* 1– 19 (22 %) ir *rinkliavà* 3^b – 67 (78 %); *tvăršliava* 1– 20 (23 %) ir *tvarsliavà* 3^a – 66 (77 %); *įmaūtē* 2 – 10 (12 %) ir *įmautē* 1 – 76 (88 %); *išķirptē* 2 – 16 (19 %) ir *išķirptē* 1– 70 (81 %); *jaudulŷs* 3^a – 25 (29 %) ir *jaudulŷs* 3^b – 61 (71 %).

Išvados

1. Realioji studentų vartoseną leidžia teigti, kad dauguma atvejų palaikomi Valstybinės lietuvių kalbos komisijos patvirtinti šešių kirčiavimo rekomendacijų pakeitimai. Atliktas tyrimas rodo, kad daugiau kaip pusę (60 %) naujai įteisintų priesaginių daiktavardžių pirmųjų kirčiavimo variantų remia didžioji dalis apklaustųjų.
2. Abu kirčiavimo variantai panašiai paplitę tarp kalbos vartotojų, t. y. konkuruoja tarpusavyje 18 % priesaginių daiktavardžių.
3. Mažiau kaip trečdalis apklaustųjų nepalaiko pakoreguotų kirčiavimo normų – antrąją kodifikuotą akcentinę gretimybę linkstama rinktis kirčiuojant mažiau kaip ketvirtadalį (22 %)

priesaginių daiktavardžių. Bene pusė iš šiai gupei priklausančių žodžių padaryti su priesaga *-iava*. Tyrimas rodo, kad realioje vartosenoje šios priesagos vediniai akivaizdžiai linksta į kilnojamąjį arba galūnės kirtį, t.y. *darganà, baudžiavà, lygiavà, painiavà, žaliavà, rašliavà, rinkliavà, tvaršliavà*. Taigi priesaginių daiktavardžių kirčiavimo gretybių vartosenos polinkiai studentų kalboje leidžia teigti, kad daiktavardžių su šia priesaga norma koreguotina – kirčiavimo variantai galėtų būti sukeisti vietomis.

Literatūros sąrašas

1. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*: šeštas (trečias elektroninis) leidimas. Redaktorių kolegija: Stasys Keinys (vyr. redaktorius), Laimutis Bilkis, Jonas Paulauskas, Vytautas Vitkauskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006; internetinė versija, 2011. – <http://dz.lki.lt/search/> (žiūrėta 2014-03-21).
2. *Jaunimo kirčiavimo polinkiai. Bendrinės kalbos normos ir vartosenos tendencijos*. Straipsnių rinkinys. Kaunas: VDU, 2013. – <http://daukantas.vdu.lt/data/Rinkinys.pdf> (žiūrėta 2014-03-21).
3. Kavaliauskas V. Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo kodifikacija ir realioji vartoseną (paprastieji daiktavardžiai, priesaginiai veiksmažodžiai). *Mokslo darbų apžvalga*. Vilnius, 2012. – http://leu.lt/download/8190/kavaliauskas_apzvalga.pdf (žiūrėta 2014-03-21).
4. Kazlauskas J. *Jaunimo kirčiavimo polinkių tyrimas. Pradžios pabaiga*. Vilnius: VLKK, 2014. – <http://vlkk.lt/lit/105273> (žiūrėta 2014-03-19).
5. Miliūnaitė R. *Kodifikuotų normų keitimas: už ir prieš*. Vilnius: LKI, 2007. – <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB-0001:J.04~2007~1367165917515/DS.002.0.01.ARTIC> (žiūrėta 2014-03-05).
6. Miliūnaitė R. *Kodifikacijos ir vartosenos santykių modelis*. <http://archive.minfolit.lt/arch/2501/2802.pdf> (žiūrėta 2014-03-19).
7. Miliūnaitė R. Kodifikacijos ir vartosenos santykiai dabartinėje lietuvių kalboje. *Lituanistika*, 2006. T. 67. Nr. 3, p. 50–59. – http://www.lmaleidykla.lt/publ/0235-716X/2006/3/Lit_050_059.pdf (žiūrėta 2014-03-12).
8. Pupkis A. *Kalbos kultūros studijos*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2005.
9. Stundžia B. *Kirčiavimo norminamąjį darbą tęsiant*. Vilnius: VLKK, 2013. – <http://www.vlkk.lt/lit/104921> (žiūrėta 2014-03-12).

10. Vaičiakauskienė S. (2014). Prielinksnio virš kodifikacijos ir realiosios vartosenos santykis. *Lietuvių kalba*. 2014. T.8. – <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=258> (žiūrėta 2014-03-05).

Šaltinis

Dėl 2003 m. gruodžio 4 d. rekomendacijos Nr. 8 (k-5) „Dėl kai kurių priesaginių daiktavardžių kirčiavimo“ pakeitimo ir papildymo. – http://www.vlkk.lt/lit/nutarimai/protokoliniai_nutarimai (žiūrėta 2014-03-03).

THE CHANGE OF ACCENTUATION NORMS OF SUFFIXED NOUNS AND THE REAL USAGE IN STUDENT SPEECH

Summary. The article deals with the change of accentuation norms of polysyllable suffixed nouns. It also analyses the inclination of the usage of these nouns in students' speech in order to reveal the relation of the usage of the principal and subordinate variants.

In our daily life, actual language usage is not always consistent with defined standards of accentuation and in some cases codified accentuation norms ignored.

In 2013, the State Commission of the Lithuanian Language adopted the amended and supplemented Resolution “Regarding Accentuation of Some Suffixed Nouns” based on the suggestions provided by researchers regarding changes in the actual accentuation and standardisation.

While studying language for specific purposes, students should learn standard language and should be able to apply standard language norms in practice.

The research shows that the greater part of the respondents supports more than half (60 %) of the first stressing variants of the newly legitimated suffixed nouns.

Key words: *language codification, norm of general language, suffixed nouns, basic and secondary variation of norm, real usage, student speech.*

SKOLINIŲ NORMŲ KAITA IR JŲ VARTOSENA STUDENTŲ SPECIALYBĖS KALBOJE

Giedrutė Grigonienė

Kauno kolegija, Pramonės pr. 20, LT-50468 Kaunas
tel. (8-37) 33 09 98, el. paštas: giedre.grigoniene@go.kauko.lt

Lietuvos sveikatos mokslų universitetas

Mickevičiaus g. 9, LT-44307 Kaunas
tel. (8-37) 73 37 03, el. paštas: kalbu@med.kmu.lt

Aušrinė Peleckienė

Kauno kolegija, Pramonės pr. 20, LT-50468 Kaunas
tel. (8-37) 33 09 98, el. paštas: ausrinepe@gmail.com

Lietuvos sveikatos mokslų universitetas

Mickevičiaus g. 9, LT-44307 Kaunas
tel. (8-37) 73 37 03, el. paštas: kalbu@med.kmu.lt

Loreta Alešiūnaitė

Lietuvos sveikatos mokslų universitetas

Mickevičiaus g. 9, LT-44307 Kaunas
tel. (8-37) 73 37 03, el. paštas: kalbu@med.kmu.lt

Reikšminiai žodžiai: leksika, skoliniai, kalbos norma, kodifikavimas, specialybės kalba.

Įvadas

Leksika, arba žodynas, yra kurios nors kalbos, tarmės ar vieno žmogaus žodžių visuma. Tai sparčiausiai kintantis kalbos sluoksnis. Kilmės požiūriu lietuvių kalbos leksika skirstoma į savuosius žodžius ir skolinius [2: 65–66].

Dabartinį bendrinės lietuvių kalbos etapą būtų galima pavadinti specialiosios leksikos ir naujadarų amžiumi. Tarp specialiosios leksikos daugiausia yra svetimos kilmės žodžių (skolinių) ir naujadarų [5:17–20]. Dabartinėje lietuvių kalboje konstatuojama savosios ir skolintos terminijos

disproporcija. Kalbininkai, siekdami padėti gerinti, stengiasi aktualizuoti jau esamus lietuviškus skolinių atitikmenis ir kurti daugiau lietuviškų terminų, kurie galėtų konkuruoti su skoliniais [4:134–135].

2013 metų balandžio 4 dieną Valstybinė lietuvių kalbos komisija, remdamasi kalbos tyrėjų siūlymais, atsižvelgdama į realiąją vartoseną ir norminimo tradicijas, patvirtino Leksikos skolinių sąrašą ir Senųjų svetimybių sąrašą (žr. <http://www.vlkk.lt/lit/klaidos/zodyno.html>). Leksikos skolinių sąrašas pakoreguotas iš esmės: išbraukti tie žodžiai, kurių lietuviški atitikmenys pasirodė esą netikslūs ar jų nepriėmė visuomenė; atsisakyta labai siauros vartosenos, neaktualių taisinių, įrašyta naujų žodžių, į terminų bei naujažodžių duomenynus patekusių iš viešosios vartosenos (interneto, žiniasklaidos, žodynų ir kt.).

Patvirtinus Leksikos skolinių sąrašą ir Senųjų svetimybių sąrašą, pasikeitė kai kurių skolinių vertinimo laipsnis, pvz.: *bintas* buvo vertinamas kaip vengtina svetimybė, vietoj kurios siūlyta vartoti žodį *tvarstis* [L1: 30], o dabar minėtasis skolinys vertinamas kaip tarptautinis žodis, lygiavertis lietuviškam žodžiui *vyturas* [L2: 18]. Priesagos *-istas* vedinys *dantistas* buvo teikiamas su žyma hibr. *vengt.* – med. *dantų gydytojas, -a* [L1: 39]. Naujojoje leksikai skirtoje *Kalbos patarimų* knygelėje termino *dantistas* nėra.

Pokyčiai sukėlė neaiškumų kalbos vartotojams, todėl aktualu paanalizuoti ir įvertinti realiosios skolinių vartosenos pokyčius studentų kalboje. Šis tyrimas svarbus ir edukacine reikšme, nes atsižvelgiant į gautus tyrimo rezultatus būtų aišku, kaip keisti ir tobulinti specialybės kalbos mokymo turinį bei metodus.

Šio straipsnio **tikslas** – apžvelgti skolinių vertinimo pokyčius ir jų vartoseną studentų specialybės kalboje. Tikslui pasiekti keliami šie uždaviniai:

- 1) Apžvelgti skolinių vertinimo laipsnių pokyčius;
- 2) Išanalizuoti skolinių vartoseną medicinos studentų specialybės kalboje;
- 3) Nustatyti skolinių normų ir studentų vartosenos atitiktį.

Tyrimo **objektas** – skoliniai medicinos studentų specialybės kalboje. Tyrimo metodai: mokslinės literatūros apžvalga, šaltinių analizė, apklausa raštu (anketinė apklausa).

Tyrimas atliktas Lietuvos sveikatos mokslų universitete 2013 metais. Jame dalyvavo 150 studentų, tyrimo laikotarpiu studijavusių specialybės kalbą. Apklausos anketoje buvo pateiktas sąrašas (65 žodžių poros) skirtingą vertinimo laipsnį turinčių skolinių, aktualių medicinos studentams. Sąrašo studentai turėjo pažymėti vartojamą variantą.

Skolinių vertinimo laipsnių ir jų pokyčių apžvalga

Bendrinė lietuvių kalba šiandien jau pasiekusi tokį raidos lygį, kad gali pati savarankiškai rutuliotis, remtis savo pačios išgalėmis, tačiau kartu yra pastebimai veikiamą išorės. Šis procesas pastaruoju metu yra labai suintensyvėjęs. Šiuo laikotarpiu kalbos kultūros teorijoje ir praktikoje vieni iš svarbiausių klausimų – kaip vertinti vienokius ar kitokius kalbos reiškinius, kokiais vadovautis norminimo principais ir kriterijais, kaip parodyti skirtingą reiškinio vertę ir jo vartojimo ypatumus [6: 97]. Sparčios socialinės ir kultūrinės kaitos sąlygomis sparčiai keičiasi ir kalba. Visuomenėje įsigalint daugiakalbystei, lietuvių kalboje atsiranda vis daugiau skolinių.

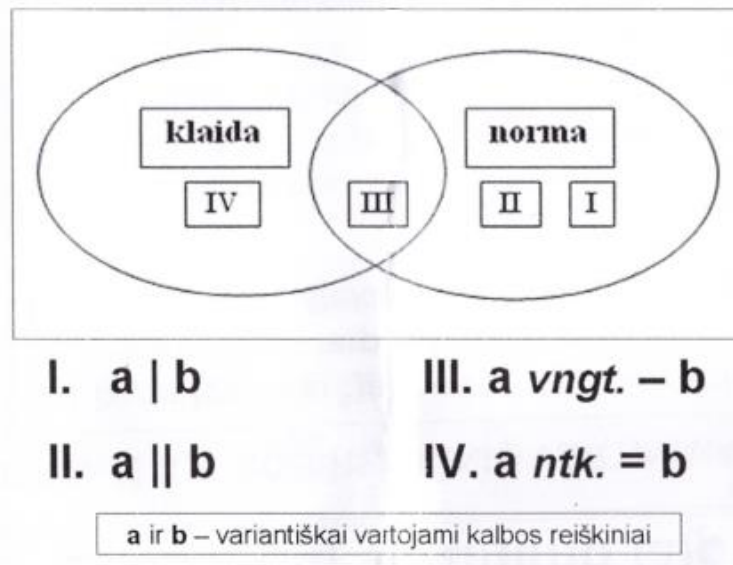
Skoliniai sudaro nevienalytį leksikos sluoksnį. Vertės požiūriu, t.y. teiktini ar neteiktini lietuvių kalbai, jie skirstomi į norminius ir nenorminius [1: 17–33; 2: 67; 3: 54–58]. Vieni jų yra visuotinai vartojami, nes lietuvių kalboje nėra jiems atitikmenų, pvz.: *arbata*, *popierius*, *muilas* ir kt. Į juos panašūs ir į lietuvių kalbą atėję tarptautiniai žodžiai, neturintys lietuviškų atitikmenų, pvz.: *universitetas*, *medicina* ir kt.

Dar kiti skoliniai – svetimybės, hibridai, tarptautiniai žodžiai. Svetimybės – tai svetimų kilmės žodžiai, neteiktini bendrinei lietuvių kalbai, nes turi tinkamų lietuviškų atitikmenų, pvz.: *štamai* (= padermės), *analizai* (= bandinys, mėginys). Hibridai – tai žodžiai, turintys iš kitų kalbų paskolintų darybos dėmenų (šaknį, priešdėlį, priesagą ar kamieną). Tarptautiniai žodžiai – svetimų kilmės, paprastai keliose kalbose vartojami žodžiai, viešojoje kalboje gali būti vartojami pagrečiui su lietuviškais atitikmenimis kaip lygūs ar šalutiniai bendrinės kalbos normos variantai, pvz.: *abscesas I pūlinys* [L2: 11], *dozatorius II seikėtuvas* [L1: 42].

Kadangi norma yra kintantis dalykas, vertinant kalbos reiškinius ne visada įmanoma tiksliai nustatyti klaidos ir normos ribas. Galimi keturi atvejai:

1. Visuotinai pripažinta kalbos norma (jei ji variantiška, tie variantai lygiaverčiai);
2. Norma, bet tik vienas (šalutinis) konkuruojantis jos variantas;
3. Nėra visuotinai įteisinta norma, bet ir didelė klaida laikyti negalima;
4. Ne norma, o visuotinai pripažįstamas jos pažeidimas (vadinasi, klaida).

Skoliniai vertinami remiantis Ritos Miliūnaitės sudaryta schema.

1 pav. Kalbos reiškių vertinimo laipsniai [žr.6]

Norminių bendrinės kalbos reiškių vertinimas:

a I b (abu vartotini) – **a** ir **b** yra lygiaverčiai bendrinės kalbos normos variantai ir vartotini pasirinktinai; tarp jų kartais gali būti funkcinis ar stilistinis skirtumas. Pvz.: *anemija I mažakraujystė, invalidas I neįgalusis*;

a II b (a toleruotina) – **a** yra šalutinis normos variantas, **b** yra pagrindinis (neutralusis) normos variantas; **a** gali būti vartojamas bendrinėje kalboje, atsižvelgiant į funkcinių stilių ypatumus, vartotojų įpročius ir pan., bet pirmenybė teiktina **b** variantui.

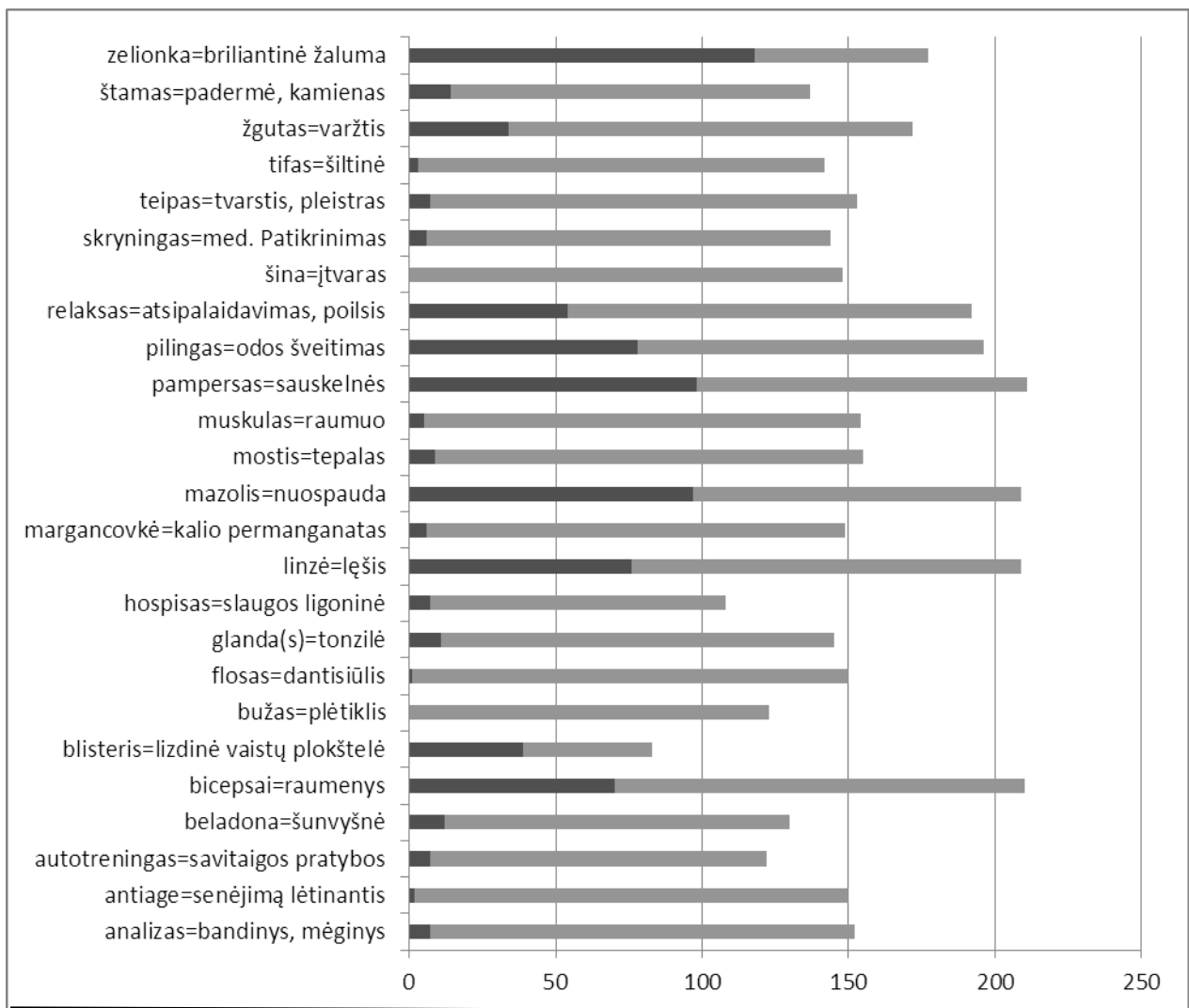
Nenorminių bendrinės kalbos reiškių vertinimas:

a vngt. – b – **a** reiškinys nėra įteisintas kaip bendrinės kalbos norma: jis vengtinas kaip jau nenorminis ir neturintis perspektyvos (besitraukiantis) arba kaip dar nenorminis, nepakankamai ištirtas ir pan.; **b** yra bendrinės kalbos norma. Pvz.: *herpesas* (– pūslelinė), *bicepsas* (= dvigalvis raumuo);

a ntk. = b – **a** reiškinys yra kalbos klaida, todėl bendrinei kalbai neteiktinas (nevertotinas); **b** yra bendrinės kalbos norma. Pvz.: *šina* (= įtvaras), *flosas* (= dantisiūlis).

Skolinių vartosenos medicinos studentų specialybės kalboje analizė

Tyrimo anketoje studentams pateiktus skolinius pagal jų vertinimo laipsnį galima suskirstyti į keturias grupes: 1) neteiktini skoliniai (25), 2) vengtini skoliniai (4), 3) skoliniai, turintys pagrindinį ir šalutinį variantą (13), 4) skoliniai, turintys lygiaverčius lietuviškus atitikmenis (23).

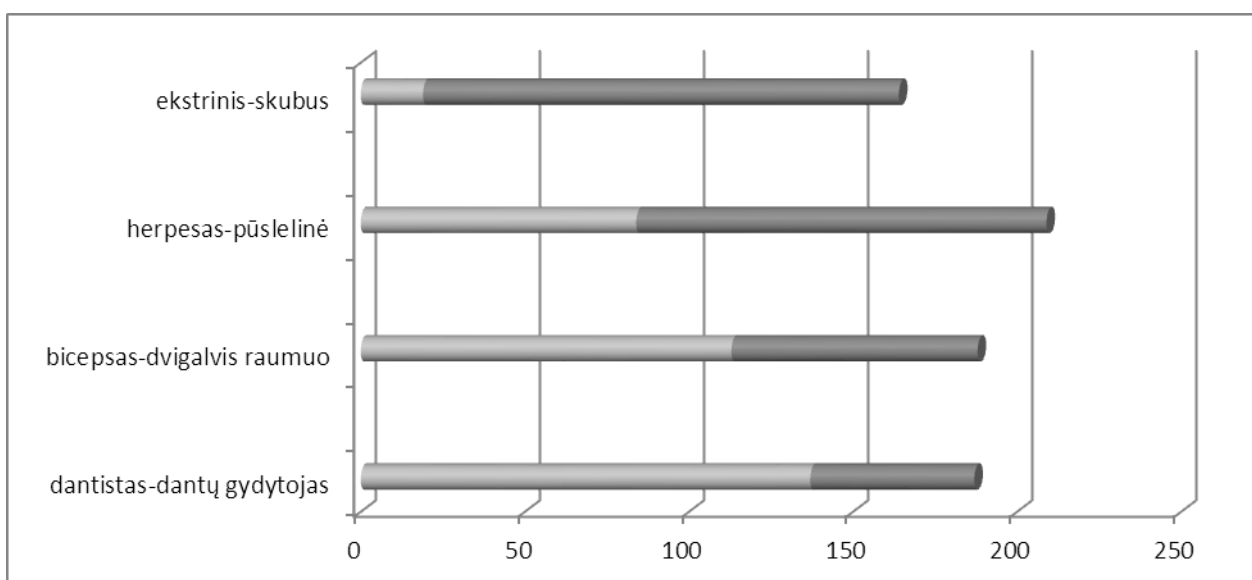

2 pav. Neteiktinų skolinių vartosenos dažnis studentų kalboje

Iš paveiksle pateiktų duomenų matyti, jog iš neteiktinų skolinių dažniausiai vis dar tebevartojamos slavybės, pvz.: *zelionka* (118 respondentų), *mazolis* (97 respondentai), *linzė* (76 respondentai), *žgutas* (34 respondentai). Išpopuliarėjus anglų kalbai, studentų kalboje randasi anglybių: *pampersas* (98 respondentai), *pilingas* (78 respondentai), *relaksas* (54 respondentai), *blisteris* (39 respondentai). Tačiau tyrimas parodė, kad medicinos studentų kalboje anglybės nėra labai gajos, nes apklaustieji studentai dažniau nurodė vartoją lietuvišką žodį nei neteiktiną anglybę, pvz.: *antiage* (2 respondentai), *autotreningas* (7 respondentai), *flosas* (1 respondentas), *skryningas* (6 respondentai), *hospisas* (7 respondentai). Studentai retai vartoja arba visiškai nebevartoja slavybių *šina*, *mostis*, *margancovkė*.

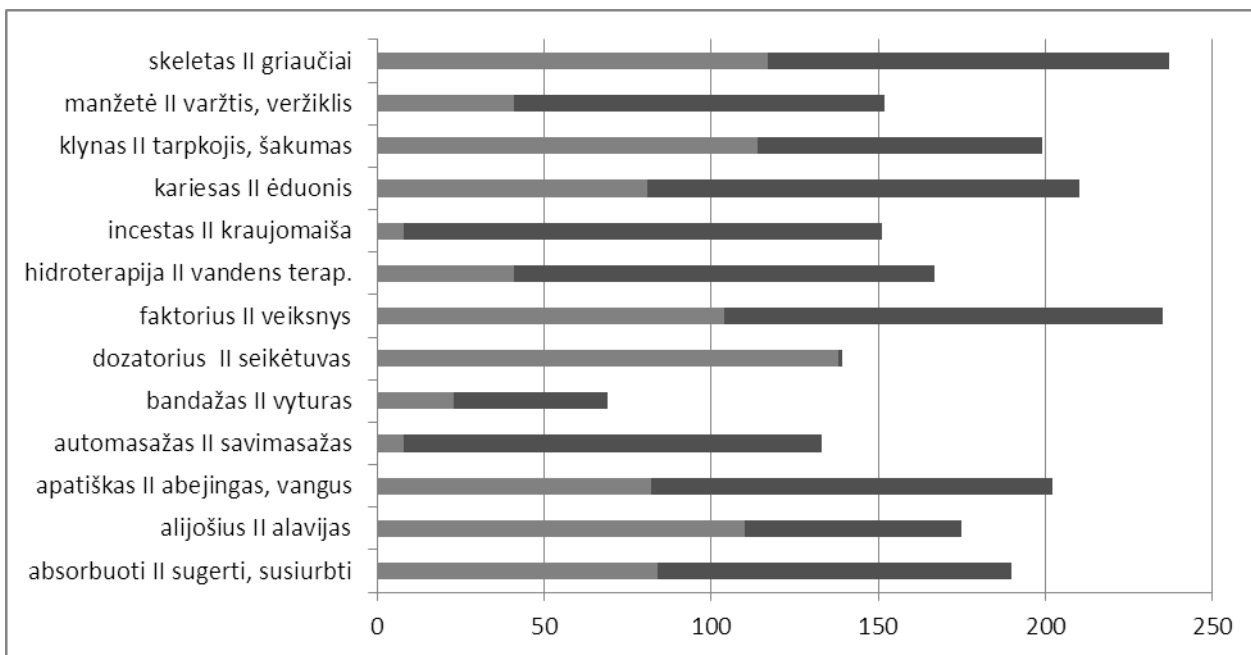
Taigi tyrimo rezultatai parodė, jog medicinos studentų kalboje vis dar esama senų slaviškų svetimybų, nors kartu galima teigti, jog tokių svetimybų studentai vartoja mažiau. Studentų vartojamų skolinių analizė parodė, kad į medicinos studentų kalbą, kaip ir į lietuvių kalbą apskritai, veržiasi anglybės.

Studentams buvo pateikti 4 vengtini vartoti žodžiai (žr. 3 pav.). Dažniausiai vartojamas žodis *dantistas* (137 respondentai), *bicepsas* (113 respondentų), *herpesas* (84 respondentai), *ekstrinis* (19 respondentų). Galima daryti išvadą, jog tokiam medicinos studentų pasirinkimui įtakos turėjo lotyniški terminai. Studentams, mokantiems lotyniškus terminus, lietuviškai paprasčiau yra vartoti panašų žodį, negu ieškoti lietuviško atitikmens.

3 pav. Vengtinų skolinių vartosenos dažnis studentų kalboje

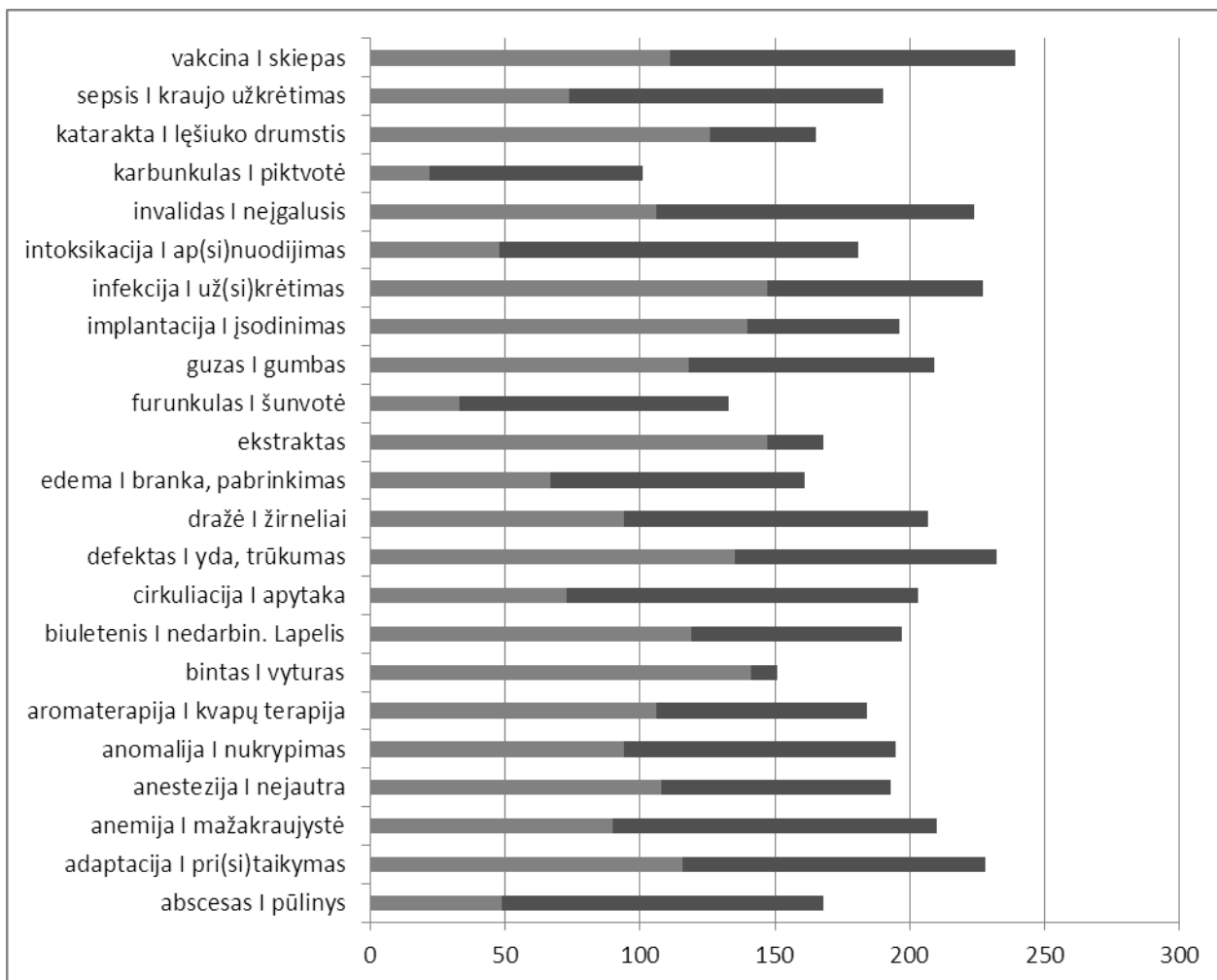
Išanalizavus pagrindinių ir šalutinių normos variantų realiąją vartoseną, matyti (žr. 4 pav.), kad studentai dažniau vartoja šalutinius variantus: *dozatorius* (138 respondentai), *skeletas* (117 respondentų), *alijošius* (110 respondentų), *faktorius* (104 respondentai).

4 pav. Pagrindinių ir šalutinių skolinių variantų vartosenos dažnis studentų kalboje

Išanalizavus lygiaverčių skolinių variantų vartoseną, matyti, jog medicinos studentai specialybės kalboje dažniau renkasi tarptautinį žodį (skolinį), o ne lietuvišką jo pakaitą, pvz.: *infekcija* (147 respondentai), *ekstraktas* (147 respondentai), *bintas* (141 respondentas), *implantacija* (140 respondentų), *defektas* (135 respondentai), *katarakta* (126 respondentai), *guzas* (118 respondentų) ir t. t. (žr. 5 pav.). Nors mokslo kalbai būdingi tarptautiniai terminai, tačiau, kalbininkų nuomone, reikėtų rinktis lietuviškus tarptautinių terminų atitikmenis.

Buvo studentų, nurodžiusių, jog jie vartoja abu kai kurių pateiktų skolinių variantus, pvz.: *absorbuoti II sugerti*, *alijošius II alavijas*.

5 pav. Lygiaverčių skolinių variantų vartosenos dažnis studentų kalboje

Išvados

Išanalizavus, kaip specialybės kalboje skolinius vartoja medicinos studentai, nustatyta:

- 1) studentai medikai specialybės kalboje tebevartoja slavybių, taip pat randasi anglybių;
- 2) tikėtina, kad dėl lotynų kalbos įtakos, medicinos studentai vartoja kai kuriuos vengtinus skolinius, kadangi jie panašūs į tarptautinius žodžius, kilusius iš lotynų kalbos;
- 3) vartodami skolinius, turinčius pagrindinį ir šalutinį variantus, studentai dažniau renkasi šalutinį variantą;
- 4) iš lygiaverčių normos variantų studentai linkę rinktis tarptautinį žodį, o ne lietuvišką jo atitikmenį.

Mokant(is) prestižinės lietuvių kalbos, reikia atkreipti studentų dėmesį į tai, kad savo kalboje jie turi vartoti norminius kalbos variantus, o rinkdamiesi iš pagrindinio ir šalutinio normos varianto, turėtų rinktis pagrindinį variantą, kadangi pastarasis yra geresnis, nors šalutinis normos variantas taip pat nėra klaida.

Literatūros sąrašas

1. Brūzgienė R., Čekmonienė I. E., Žemienė A. *Specialybės kalba*. Vilnius: MRU, 2013.
2. Celiešienė V., Džežulskienė J. *Profesinės kalbos pagrindai*. Kaunas: Technologija, 2008.
3. Kazlauskienė A., Rimkutė E., Bielinskienė A. *Bendroji ir specialybės kalbos kultūra*. Kaunas: VDU, 2010
4. Kaulakienė A. Lietuviškosios terminijos kaitos tendencijos. *Tarptautinis baltistų kongresas „Baltų kalbos amžių kaitoje“* (pranešimų tezės). Riga, 2000, p. 134–137.
5. Mikelionienė J. Naujažodžiai Vytauto Didžiojo universiteto kompiuteriniame tekстыne. Paieška, atranka, klasifikavimas. *Acta Linguistica Lithuanica*. 2000. T. 42, p. 15–21.
6. Miliūnaitė R. Kalbos reiškinių vertinimo laipsniai. *Acta Linguistica Lithuanica*. 2003. T. 48, p. 97–103.–<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2003~1367164532525/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> (žiūrėta 2014-06-04).
7. Naktinienė G. Specialiosios leksikos pateikimas „Bendrinės lietuvių kalbos žodyne“. Vilnius: LKI, 2002, p. 47–56. – <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB-0001:J.04~2002~1367158489047/DS.002.0.01.ARTIC> (žiūrėta 2014-06-09).

Šaltinių sąrašas

1. L1 – *Kalbos patarimai*. Kn. 4: *Leksika: 1. Skolinių vartojimas (svetimybės, tarptautiniai žodžiai)*. Sud. D. Mikulėnienė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
2. L2 – *Kalbos patarimai* 4 (1). *Leksika. Skolinių vartojimas*. Sud. D. Mikulėnienė ir A. Dvylytė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.

CHANGES IN THE NORMS OF LOANWORDS AND THEIR USE IN STUDENTS' LANGUAGE FOR SPECIFIC PURPOSES

Summary. The article discusses changes in the degrees of the evaluation of loanword use in the Lithuanian language, and analyzes trends in the actual use of some loanwords in medical students' specialty language for specific purposes in order to evaluate the concordance between the coding of loanwords and their actual use. The results of this study showed that the actual use of the specialist language among medical students frequently does not meet the lexical norms; the students are inclined to use inappropriate loanwords (slavisms or anglicisms), tend to use loanwords and their variants – and more frequently use international terms than their Lithuanian counterparts.

Key words: *vocabulary, loanwords, language norm, coding, language for specific purposes.*

LAIKO RAIŠKOS VARIANTAI: VARTOSENA IR LIETUVIŲ (UŽSIENIO) KALBOS PROGRAMA PRADEDANTIEMI

Rima Jezukevičienė, Giedrius Židonis

Lietuvos sveikatos mokslų universitetas

M. Jankaus g. 2, LT-44211 Kaunas

tel. (8-37) 73 37 03, el. paštas: kalbu@med.kmu.lt

Reikšminiai žodžiai: *lietuvių kalba pradedantiems, valandos, normų variantai, kiekiniai ir kelintiniai skaitvardžiai.*

Įvadas

Sinonimų gausa – kalbos turtas, bet sinonimija ir normų variantai apsunkina svetimtaučiams lietuvių kalbos mokymąsi. Mokyti studentus įvairių sinonimų per pratybas nėra galimybių dėl pradedančiųjų mokymo programų apimtys. Studijų dalyko tikslas – per trumpą laiką padėti išmokyti apibrėžto kiekio būtinausių frazių bei sakinių, reikalingų elementariajai komunikacijai, tad mokyti kelių variantų nėra galimybės. Sudarant programą, svarbu pasirinkti vieną iš kelių sinonimų variantų.

Gerai žinomas svetimšios kalbos mokymo metodikos reikalavimas – mokyti kalbos tokios, kokia ji yra, bet ne tokios, kokią mes ją norėtume matyti. Kyla klausimas, ar visų konstrukcijų, kurios būdingos gyvajai kalbai, būtina mokyti. Svarbu nustatyti, kaip šią problemą sprendžia skirtingų universitetų studijų programų ir vadovėlių autoriai bei tinklalapiai.

Tyrimo **tikslas** – nustatyti, ar studijų programos per jas atspindinčias mokymo priemones atitinka sinonimiškų paros laiko raiškos struktūrų dabartinę vartoseną. Tyrimo **objektas** – variantinė laiko raiška valandomis realiojoje vartosenoje ir lietuvių (užsienio) kalbos mokymo medžiagoje pradedantiems.

Tyrimo metodai: anketinė apklausa, stebėjimas ir mokomosios literatūros analizė.

Sinonimai elementariojoje komunikacijoje

Aptariamoji lietuvių kalbos programa pradedantiesiems yra elementariųjų situacijų kalbos programa: mokomasi reaguoti, suprasti ir perduoti informaciją (tiek žodinę, tiek rašytinę) gatvėje, transporte, universitete, ligoninėje, kavinėje, parduotuvėje bei kitose viešosiose vietose. Tokiose situacijose nevartojama daug sinonimų, nes paprastai būtinieji adresanto ir adresato žodžiai yra stilistiškai neutralūs.

Atliekant tyrimą rūpėjo nustatyti, kuri laiko raiškos konstrukcija yra dažnesnė mokant studentus. Buvo aptikti tokie laiko raiškos variantai: *Kiek valandų? Kelinta valanda? – Dabar šešios valandos. Dabar šešta valanda.* Šios dvi leksikos ir formų požiūriu skirtingos sinoniminės struktūros abi yra norminės [1] ir laiko momento reikšmė gali būti vartojamos pagrečiui. Išimtis – *pirma valanda*, kurios atitikmens su kiekinio skaitvardžiu paros laiko reikšmė nėra tekę girdėti.

Įdomu, kad į bet kurį iš klausimų yra galimas bet kuris atsakymas, plg. *a* ir *b* dialogus:

a) – Vilke, vilke, <i>kiek dabar valandų?</i> –	b) – Simai, <i>kelinta valanda?</i>
kriuksėdami kikeną paršeliai <...> .	– <i>Keturios.</i>
Vargšas vilkas! Kodėl visi jį klausinėja	Praeina šiek tiek laiko:
apie laiką? <...>	– Simai, <i>kelinta?</i>
<i>Šešta valanda</i> – metas netikėtai staigmenai [M].	– <i>Penkios</i> <...> [L].

Yra ir daugiau būdų paklausti valandų: *Kuri dabar valanda? Kiek laiko?* Atsakymams tiktų bet kuris iš dviejų variantų. Abu variantai gali būti vartojami ir prielinksniuose junginiuose, pvz.: *penkios po dviejų/penkios po antros* [M]; *Nuo šešių lig šešių dirbdavom* [LKŽ XIV: 684]. *Nuo trečios iki penktos esu užimtas* [ML: 226].

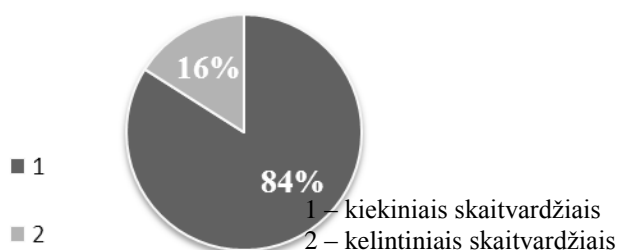
Nesunku spėti, iš kur tokia įvairovė. Valandų skaičiavimas – nesenas dalykas. Autentiška lietuvių kalbos paros laiko raiška buvusi *pirmieji gaidžiai, antrieji gaidžiai, prieš aušrą, aušra* ir kt. Pradėjus skaičiuoti, plito svetimybės *adyna* ir *čėsas*: *Pasakyk, kiek čėso* [LKŽ II: 80]. *Valandos* sąvoka senuosiuose tekstuose reiškia ne paros momentą, bet neilgą periodą, laiko slinktį [LL: 442, 462], įvykio metą (plg. *mirties valanda*). Visi dabartinės kalbos klausimai (atitinkamai ir atsakymai) apie laiką yra kalkės iš *Quota hora est? Która jest godzina? Который час? Сколько времени? ir pan.* Socialinei grupei (arba dialektui) neįprastos naujos struktūros būdavo pašiepiamos, plg.: *Kiek laiko? – Kiek įsikibo, tiek ir laiko* [užrašyta 1972 m. R. J.]. Pasak A. Pupkio, iš kitų kalbų pasiskolinti dalykai, neturėdami tvirtos per dešimtmečius nusistovėjusios normos, visada yra potencialiai variantiški [2: 102].

Laiko raiška valandomis studijų aplinkoje

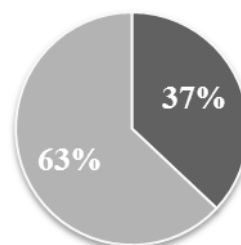
Paros laiko raiškos variantiškumas laukia išsamių tyrimų. Hipotetiškai būtų galima teigti, kad pamažu formuojasi pastovūs vieno kurio nors varianto sintagminiai ryšiai. Galbūt jau vien kelintinės formos tėra vartojamos frazėse su papildymu apie paros dalį (*devinta valanda ryto/vakaro*). Pastebimas polinkis vartoti kelintinius skaitvardžius kalbant apie laiko intervalą (*Ateisiu tarp dešimtos ir vienuoliktos* [PGL: 238]). A. Paulauskienės ir L. Valeikos knygoje *Modern Lithuanian* pavyzdžiais patvirtinama, kad variantai, kuriuose vartojami kiekiniai skaitvardžiai įsigalėję tokiuose junginiuose kaip *pusė devynių, be dešimt devynios, po aštuonių dvidešimt, aštuonios valandos ir dešimt minučių* [ML: 226]. Laikui valandomis nusakyti dabartinėje kalboje vyrauja kiekiniai skaitvardžiai, plg. *dvylika, devynios* [ten pat], išskyrus vieną – jau nebe variantinę – formą *pirma valanda*.

Universiteto klinikose ir laboratoriniame korpuse lietuvių studentų, pacientų ir personalo buvo klausiama laiko (*Kiek dabar valandų?*) ir laiko intervalo (*Nuo kada/iki kada dirba gydytojas? Nuo kelių/iki kelių dirba profesorius? Nuo kelių/iki kelių vyksta paskaita?*). Klausta 150 respondentų, atsakymuose kiekiniai skaitvardžiai pavartoti 103 kartus, o kelintiniai – 47 kartus. Analizuojant rezultatus, matyti minėtoji tendencija vartoti kelintinius skaitvardžius intervalui nusakyti. Be to, išryškėjo dvi valandų grupės: grupėje nuo 2.00 iki 9.00 val. buvo pavartoti daugiausia kiekiniai, o grupėje 10.00, 11.00 ir 12.00 val. vyravo kelintiniai skaitvardžiai (1 lentelė).

Valandos nuo 2.00 iki 9.00

10.00, 11.00 ir 12.00 val.

1 pav. Paros laiko raiškos valandomis būdai vartosenoje

Laiko raiška valandomis lietuvių (užsienio) kalbos mokymo medžiagoje

Tyrimui pasirinktos šiuo metu naudojamos mokymo priemonės pradedantiesiems bei vienas kitas senesnis leidinys. Peržiūrėtoje mokymo medžiagoje, išskyrus VGTU vadovėlį, skirtą pagal

Erasmus Socrates mainų programą studijuojantiems studentams [LU], paros laiko raiškos yra mokoma. Matyti tokie skirtumai: vienuose vadovėliuose mokoma vartojant tik kelintinius skaitvardžius, kituose – tik kiekinius, o trečiuose lygiagrečiai vartojamos ir kiekinių, ir kelintinių skaitvardžių formos.

Pirmoji grupė – vadovėliai, kurie yra susiję su lotyniškąja tradicija arba vėliau sekę tradiciniais vadovėliais. Štai kaip nuosekliai Kanados lietuvių vaikus moko A. Rinkūnas: „*Mes sakome: pirma valanda nakties, antra valanda nakties, trečia, ketvirta valanda nakties ir toliau penkta valanda ryto, šešta valanda ryto, septinta, aštunta, devinta, dešimta, vienuolika valanda ryto. Pagaliau ateina 12 valanda dienos arba vidurdienis. Paskui prasideda popietinis ir vakaro laikas. Sakome: pirma valanda popiet, antra, trečia, ketvirta, penkta valanda popiet; šešta valanda vakaro <...>*“ [R: 138–139].

Kelintinių skaitvardžių formomis laiko pavyzdžius pateikia Vilniaus universiteto tinklalapis *Oneness on-line language learning courses*: *trečia valanda, septinta valanda, aštunta valanda, dešimta valanda. Vakar gydytojas dirbo nuo pirmos iki trečios* [ON].

Panašiai moko ir Vilniaus universiteto vadovėlis *Sveiki atvykę!:* *pirma valanda, antra valanda, trečia valanda* ir t. t. *Atsiprašau, kiek dabar valandų? – Antra* [SA: 39, 41].

Įdomu tai, kad plačiai visuomenei skirtame vadovėlyje *Nė dienos be lietuvių kalbos* pateikiami abu raiškos variantai, o štai pagal jį parengtoje supaprastintoje ir keletą kartų perleistoje mokymo medžiagoje VU užsienio studentams *Trumpas lietuvių kalbos kursas pradedantiesiems* – pavyzdžiuose vien tik kelintiniai skaitvardžiai: *pirma valanda, pusė pirmos, antra valanda, pusė antros, trečia valanda, pusė trečios* ir t. t. [TK: 24–25].

Aptariant vadovėlius, kuriuose remiamasi kelintinių skaitvardžių formomis, norėtusi prisiminti vieną iš pirmųjų lietuvių kalbos vadovėlių kitakalbiamis. Tai Prano Vikonio knyga, išleista kaip tik tuo metu, kai laiko pasakymo valandomis normos buvo vos pradėjusios formuotis (plg. *Mano pamoka prasideda pusėje dvyliktos ir baigiasi pusėje pirmos* [V: 59]). Autoriaus klausimai rodo jį linkstant į kelintinius skaitvardžius: *Nežinau, kelinta dabar gali būti valanda. Pažiūrėk tamsta, kelinta valanda?* [V: 58]. Ir iš tikrųjų beveik visi atsakymai pateikiami kelintinėmis formomis, nors yra ir pavyzdys su kiekiniu skaitvardžiu: *Pusė dvyliktos, be dešimties minučių dvi, trečia prasidėjus, ketvirta baigiasi, penkiolika minučių penktos* [V: 58].

Reikėtų paminėti ir tai, kad Lietuvoje ėmus tobulinti lietuvių kalbos mokymo metodiką, struktūrų su kelintiniais skaitvardžiais grupei pirmumą teikė ir oficialiosios įstaigos. Pavyzdžiui, 1990 m. išleistuose lietuvių kalbos mokymo metodiniuose nurodymuose tiksliai laikui nusakyti

rekomenduojami kelintiniai skaitvardžiai: *pusė antros, be penkiolikos vienuolika, be dvidešimt penkių minučių šešta, pirma valanda dienos, dešimt valanda vakaro, dvidešimt minučių trečios, penkios minutės ketvirtos* [PMN: 21,41].

Kita grupę sudaro vadovėliai, kuriuose laiko mokoma kiekiniais skaitvardžiais. Štai KTU užsienio studentams parengtame vadovėlyje *Lietuvių kalbos pratybos kitakalbiams* paros laiko momento raiška iliustruojama kiekiniais skaitvardžiais, pvz.: *penkios (valandos), pusė vienuolikos, be penkiolikos (minučių) dvylika (valandų), penkios (minutės) po dvylikos (valandų)* [PK: 134–135]. Beje, autorė pamini, jog tai šnekamosios kalbos pavyzdžiai. Kelintinių skaitvardžių skyrelyje yra pateikiama ir priešingų variantų: *Parašykite kelintinius skaitvardžius: dešimt valanda* [PK: 91].

1995 m. pasirodžiusiame projektiniame vadovėlyje *Lietuvių kalbos pamokos* kalbant apie konstatuojamą laiką teikiami tokie pavyzdžiai: *dvi valandos, dešimt valandų, be dvylikos trys, be penkių pusė šešių, trys po pusės aštuonių, be dvidešimt dešimt* [LPP: 72, 83]. Dialoguose taip pat vartojami kiekiniai skaitvardžiai: – *Duok duok greičiau. Jau nebėra laiko, vėluoju.* – *Neskubėk, dar tik šešios. Tu turi visą valandą* [LPP: 65].

Šio projektinio vadovėlio pagrindu VU buvo parengtas ir išleistas lietuvių kalbos vadovėlis pradedantiesiems *Po truputį*. Jame, kalbant apie laiko raišką, taip pat teikiamos kiekinių skaitvardžių formos: *pusė/penkiolika po dvylikos, lygiai/be penkiolikos dvylika* [PTS: 45], *pusė dešimt, be dvylikos trys, be penkių pusė šešių, trys po pusės aštuonių, be dvidešimt dešimt, lygiai aštuonios* [PTP: 42]; klausymo pratime: *Dešimt po keturių.* – *Be penkiolikos trys.* – *Pusė septynių.* – *Dabar yra šešiolika valandų, dvylika minučių.* – *Be trijų dvi.* – *Devynios penkiolika* [PTM: 32]. *Mokytojo knygoje* autorės siūlo supažindinti su dviem modeliais. Kartu jos teigia, kad lietuviškai valandas sakyti galima dar įvairiau, tačiau, kad nebūtų painiojami mokiniai, geriau to nedaryti. Taigi vien kiekinių skaitvardžių formų pasirinkimas šiame vadovėlyje apgalvotas, siekiama, kad studijų procesas būtų paprastesnis. Autorės pripažįsta, kad labai dažnai mokiniams būna nelengva išmokyti pasakyti valandas, tad jos siūlo nuo pamokos apie laiko raišką kasdien po kelis kartus paklausti, *kiek valandų* [PTM: 28].

Kiekinių skaitvardžių formos teikiamos vadovėlyje *Mano ir Tavo šalis Lietuva*, skirtame 12–16 metų moksleiviams, pvz.: *Puiku! Kada susitinkame? – Dabar be penkiolikos keturios. Gal po valandos?* [MTŠ: 28]; *vienuolika valandų trisdešimt minučių, dvylika valandų penkiolika minučių, penkiolika po dvylikos, lygiai dvylika, be penkiolikos dvi* [MTŠ: 35]. Beje, greta aptinkamas ir pavyzdys su kelintiniu skaitvardžiu *pusė dvylikos*, nors toliau su *pusė* vėl vartojamos kiekinių skaitvardžių formos: *dabar yra pusė devynių* [MTŠ: 46]; *dabar pusė penkių* [MTŠM: 143].

LSMU užsienio studentams medikams skirtas leidinys *Sveiki gyvi!* laiko valandomis taip pat moko kiekinių skaitvardžių formomis, pvz.: *Dvylika valandų. Trys valandos. Jau aštuonios. Jau vienuolika. Paskubėk, jau penkios! Oi, jau šešios?* [SG: 61–72]. *Atsiprašau, kiek valandų? – Po devynių penkiolika* [SG: 59]. Tačiau supažindinant su laikrodžiu, pateikiami abu *dešimt/dešimta* variantai [SG: 61].

Trečiajai grupei priklausytų ta mokymo medžiaga, kuri pateikia apylygiai pavyzdžių su abiem variantais. Australijos lietuvių bendruomenės tinklalapio pamokose džiaugiamasi – kaip tai yra įdomu, kad galima paklausti laiko trim būdais: *Kiek dabar laiko? Kiek dabar valandų? Kelinta dabar valanda?* Visi atsakymai yra dvejopi – lygiagrečiai kiekiniais ir kelintiniais skaitvardžiais, o kiekinių skaitvardžių grupėje yra net *viena valanda* [LLL].

Pastarasis *vienos valandos* variantas momento reikšmę pateikiamas ir amerikiečių išleistoje knygoje *Beginner's Lithuanian: dabar viena; viena valanda ir dešimt minučių*. Čia taip pat teigiama, kad laiko galima paklausti trimis (tiesa, kiek kitokiais) būdais: *Kiek laiko? Kuri dabar valanda? Kelinta dabar valanda?* Atsakoma kartais kelintiniais, kartais kiekiniais skaitvardžiais, pvz.: *Dabar dešimta. Dabar (lygiai) dvylika. Dabar penkios (minutės) po dvylikos. Dabar penkios (minutės) po dvyliktos. Antra valanda nakties. Dabar trys valandos (ryto)* [BL: 248–251].

Savarankiškam mokymuisi skirtoje knygoje *Teach yourself Lithuanian* laiko momento raiška iliustruojama visais galimais kiekinių ir kelintinių skaitvardžių vartojimo pavyzdžiais: *pusė dvyliktos/pusė dvylikos; penkios minutės po devynių valandų/penkios minutės po devintos valandos/devynios valandos, penkios minutės; be penkiolikos minučių šešios valandos/be penkiolikos minučių šešta valanda/septyniolika valandų keturiasdešimt penkios minutės* [TYL: 125–126]. Tiesa, aiškinant kitas taisykles, pavyzdžiai pasirenkami vien su kelintiniais skaitvardžiais: *be penkiolikos šešta; penkta valanda ryto; vienuolikta valanda nakties* [TYL: 26]. Tik tokios formos teikiamos ir pratimų skyrelyje: *Dabar yra antra valanda* [TYL: 131]; *pusė antros* [TYL: 133].

Abiejų raiškos variantų nuosekliai mokoma VU vadovėlyje *Nė dienos be lietuvių kalbos*, pvz.: *keturios (valandos)/ketvirta (valanda); pusė penkių/pusė penktos; dešimt (minučių) po keturių (valandų)/dešimt (minučių) po ketvirtos (valandos); be dešimt (minučių) penkios (valandos)/be dešimt (minučių) penkta (valanda)* [ND: 126].

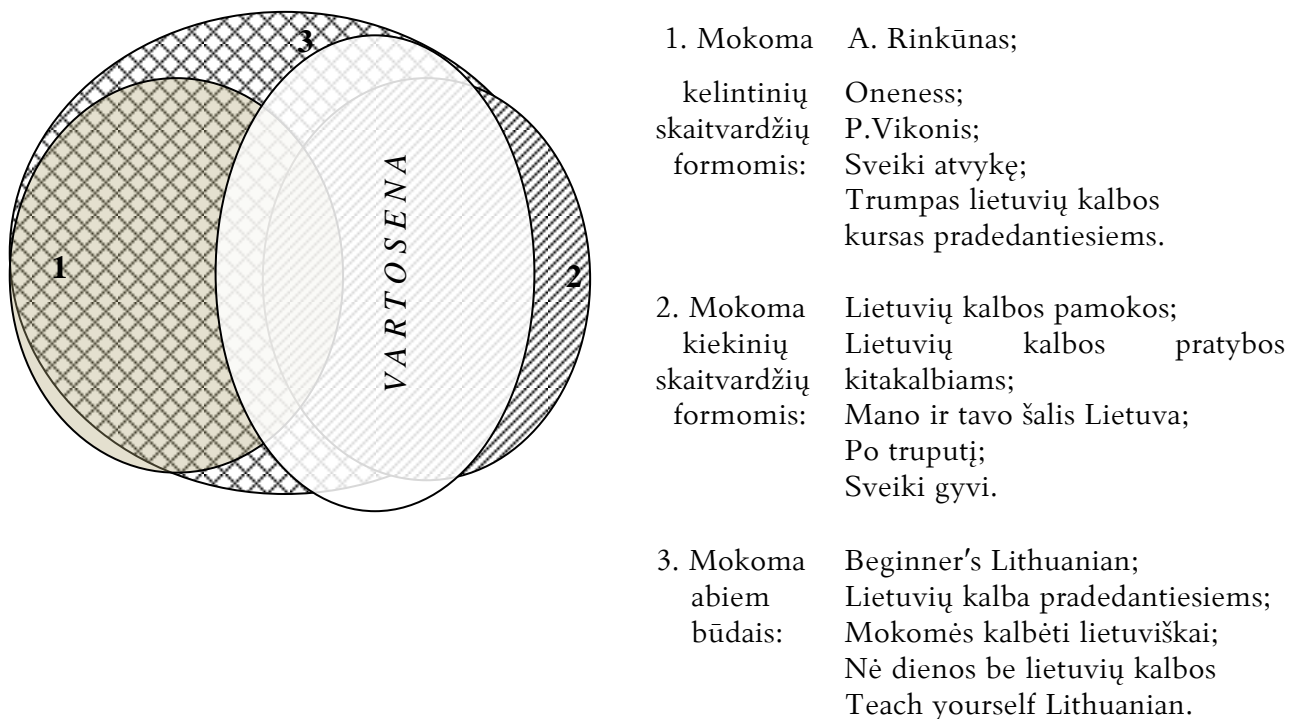
LEU yra išleista mokymo knyga *Lietuvių kalba pradedantiesiems*, skirta pagal Erasmus programą studijuojantiems studentams. Joje dėmesio skiriama ir paros laiko raiškai – prašoma parašyti, kiek laikrodis rodo valandų, klausiama laiko. Pratimai sudaryti taip, kad būtų atsakoma

abiem būdais, pvz.: *Kelinta valanda? – Dešimta. – Prašom pasakyti, kiek dabar valandų? – Dešimt* [LP: 54–56].

Tiek kiekinių, tiek kelintinių skaitvardžių pavyzdžiai pateikiami Klaipėdos universiteto vadovėlyje *Mokomės kalbėti lietuviškai*, pvz.: *Yra dešimt minučių po šešių. Yra be penkiolikos (minučių) trys. Dešimt minučių septintos. Dešimta valanda priešpiet* [MKL: 62]. Analogiški pavyzdžiai yra ir mažai nuo pastarojo besiskiriančiame rusakalbiams skirtame vadovėlyje *Kalbame lietuviškai* [KL: 59].

Matyti, kad laiko raiškos mokoma vartojant ir kelintinių, ir kiekinių skaitvardžių formas. Kai kurie autoriai pavyzdžių variantus pateikia greta ir abiejų raiškos būdų moko kartu, bet daugelis autorių renkasi tik vieną raiškos būdą.

Antroji vadovėlių grupė, kurioje mokoma kiekinių skaitvardžių formomis, paprastai pateikia ir vieną kitą priešingo varianto pavyzdį. Pratimuose ir pavyzdžiuose nepastebėta skirtumo tarp valandų grupių nuo 2.00 iki 9.00 ir 10.00, 11.00, 12.00 val., kuris išryškėjo, tiriant vartoseną. Palyginę mokymo medžiagą su vartosenos tyrimo rezultatais matome, kad studijų turinys dažnai apima visas kalboje įmanomas, net ir retai vartojamas, struktūras (2 paveikslas).

2 pav. Paros laiko raiškos vartoseną mokymo medžiagoje

Išvados

Vartosenos tyrimas parodė, kad šnekamojoje kalboje paros laikas valandomis reiškiamas daugiausia kieikinių skaitvardžių formomis. Apžvelgtose mokymo priemonėse dėmesys kreipiamas daugiau į galimus negu į egzistuojančius variantus.

Manytume, kad variantiškumo atveju reikia didesnės apimties tyrimų. Naudinga būtų nuolat stebėti vartosenos tendencijas ir studijų procese formuoti vartosenoje vyraujančių formų aktyviuosius, o potencialiųjų struktūrų – recepcijos įgūdžius.

Literatūros sąrašas

1. *Kalbos konsultacijų kompiuterinis bankas*: Lietuvių kalbos institutas. – <http://www.lki.lt/lki/kkb/zodis.php?selectzodis=valanda&kuris=6> (žiūrėta 2014-06-20).
2. Pupkis A. *Kalbos kultūros studijos*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2005.
3. *Valstybinė lietuvių kalbos komisija* – <http://www.vlkk.lt/lit/nutarimai/rasyba/skaiciai.html> (žiūrėta 2014-06-20).

Šaltinių sąrašas

1. BL – Dambriunas L, Klimas A., Schmalstieg W.R. *Beginner's Lithuanian*. New York: Hippocrene Books, 2006.
2. KL – Janavičienė J., Muraškienė Ž. *Kalbame lietuviškai*. Klaipėda: 2003 (I laida 1997).
3. L – *Likeme. lt* – <http://www.likeme.lt/anekdotai/ivairus/kiek-valandu-2/> (žiūrėta 2014-06-20).
4. LKŽ II – *Lietuvių kalbos žodynas*. T. II. Vilnius: Mintis, 1968.
5. LKŽ XIV – *Lietuvių kalbos žodynas*. T. XIV. Vilnius: Mokslo, 1986.
6. LL – *Lexicon Lithuanicum. Rankraštinis XVII amžiaus vokiečių – lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslo, 1987.
7. LLL – *Lithuanian Language Lessons*. Sydney: Australian Lithuanian Foundation. Inc, 2004. – <http://www.slic.org.au/Language/index.html> (žiūrėta 2014-06-20).
8. LP – Leonavičienė V. *Lietuvių kalba pradedantiesiems*. Vilnius: VPU leidykla, 2009.
9. LPK – Žulienė V. *Lietuvių kalbos pratybos kitakalbams*. Kaunas: Technologija, 2000.
10. LPP – Ramonienė M., Vilkenė L. *Lietuvių kalbos pamokos. Projektas*. Vilnius, 1995.
11. LU – Žukienė R. *Lietuvių kalba studentams užsieniečiams: teorija ir praktika*. Vilnius: Technika, 2006.

12. M – *ManoKnyga. lt* – http://www.manoknyga.lt/knyga/vilke-kiek-dabar-valandu.html#.U16Ey_mSzVo (žiūrėta 2014-06-20).
13. MKL – Janavičienė J., Straight B. J. *Mokomės kalbėti lietuviškai*. Klaipėda: 2004.
14. ML – Paulauskienė A., Valeika L. *Modern Lithuanian. A Textbook for Foreign Students*. Vilnius: Žodynas, 1994.
15. MTŠ – Prusniakova H., Stumbrienė V. *Mano ir Tavo šalis Lietuva*. Vilnius: Kronta, 2003.
16. MTŠM – 20. Prusniakova H., Stumbrienė V. *Mano ir Tavo šalis Lietuva. Mokytojo knyga*. Vilnius: Kronta, 2003.
17. ND – Stumbrienė V., Kaškelevičienė A. *Nė dienos be lietuvių kalbos*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2001.
18. ON – *Oneness on-line language learning courses*. Coordinator Ramonienė M. – <http://www.oneness.vu.lt/singletaskpopup/?taskid=127> (žiūrėta 2014-06-20); <http://www.oneness.vu.lt/lt/lesson7/grammar/7grprepostime/> (žiūrėta 2014-06-20).
19. PGL – Ramonienė M., Pribušauskaitė J. *Practical Grammar of Lithuanian*. Vilnius: Baltos lankos, 2008.
20. PMN – *Pradinis lietuvių kalbos mokymo kursas. Pirmieji mokslo metai. Programa ir metodiniai nurodymai*. Vilnius: Lietuvių kalbos mokymo centras, 1990.
21. PTM – Ramonienė M., Vilkienė L. *Po truputį. Mokytojo knyga*. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
22. PTP – Ramonienė M., Vilkienė L. *Po truputį. Pratybų sąsiuvinis*. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
23. PTS – Ramonienė M., Vilkienė L. *Po truputį. Mokinio knyga*. Vilnius: Baltos lankos, 1999.
24. R – Rinkūnas A. *Ar kalbate lietuviškai? Lithuanian for Beginners*. Toronto: A. Rinkūno Švietimo Fondas, 1992.
25. SA – *Sveiki atvykę!* Vilnius: VU Lituanistinių studijų katedra, 2009.
26. SG1 – Jezukevičienė R. *Sveiki gyvi! Lithuanian for beginners*. Part I. Workbook. Kaunas: LSMU Leidybos namai, 2012.
27. SG3 – Jezukevičienė R. *Sveiki gyvi! Lithuanian for beginners*. Part III. Dictionary. Kaunas: LSMU Leidybos namai, 2012.
28. TYL – Ramonienė M. *Teach yourself Lithuanian*. New York: McGraw-Hill, 2006.
29. TK – *Trumpas lietuvių kalbos kursas pradedantiesiems*. Parengė Hilbig I., Stumbrienė V.
30. V – *Lietuvių kalbos pamokos skiriamos svetimtaučiams*. I-ma dalis. Sutaisė P. V[ikonis]. Kaunas: A. Ptašeko knygyno leidinys, 1921.

VARIABILITY OF TIME EXPRESSIONS IN USAGE AND IN THE PROGRAM OF LITHUANIAN FOR BEGINNERS

Summary. The foreign language programme for beginners contains a limited number of lexical units and structures which are necessary for elementary communication. Synonymic structures make the learning process much more difficult. Do we have to teach both structures or is it necessary to choose one of them? The purpose of this research is to investigate how the programmes of the Lithuanian language of various universities and the different authors of sites and textbooks for beginners choose to teach the synonymic clock phrases and questions about the time.

Two types of synonymic clock phrases, as *Dabar šešios valandos/Dabar šešta valanda*, are both codified as norms and are possible in Modern Lithuanian. The short research of usage revealed that native speakers tell the time with cardinal numerals much more often than with ordinal ones, although the textbooks for beginners provide examples and exercises with both types and try to present all potential structures rather than those which are in use. Our suggestion is that the active skills of prevalent variants, but not receptive skills of potential structures should be formed. Larger research of usage could be an important consideration in case of variability in order to perfect the language study programme for beginners.

Key words: *Lithuanian for beginners, clock phrases, codification, cardinal and ordinal numerals.*

KALBĖJIMO STILIŲ KAITA

Laima Kalėdienė

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

tel. (8-5) 234 64 72, el. paštas: *laima.kalediene@lki.lt*

Reikšminiai žodžiai: *kalbėjimo stilių kaita, kodų kaita, akcentas, sociolingvistika, dramos aktorių rengimas, lietuvių kalbos mokymas, norminė bendrinė lietuvių kalba, lietuvių kalbos mokymo programa aktoriams.*

Įvadas

Teatro, kino ir TV dramos aktorių kalbai keliami dideli reikalavimai: ji turi būti aiški, suprantama, paveiki, bet svarbiausia – atitikti kuriamą vaidmenį. Kalba yra viena iš vaidmens kūrimo priemonių, kaip ir kūno judesiai, mimika, dar plačiau – elgesys, apranga ir kt. Lietuvių aktoriai neretai susilaukia priekaištų, kad jie šnekantys nenatūraliai, kad jų kalba esanti dirbtinė. Vienas iš paaiškinimų – jų kalba ne tokia, kokia žiūrovų įsivaizdavimu turėtų kalbėti jų kuriami personažai.

Straipsnyje siūlomi kai kurie galimi šios problemos sprendimo būdai: 1) pristatoma originali ir nauja būsimųjų aktorių lietuvių kalbos mokymo koncepcija, 2) apibūdinamas socialinės tapatybės kūrimas naudojantis kalbėjimo stilių kaita, 3) sociolingvistikos aspektu apžvelgiamos mokymo procesui svarbesnės lietuvių kalbos stilių kaitos ypatybės.

Naujoji aktoriaus specialybės studentų lietuvių kalbos mokymo programa

Priežastys, kodėl lietuvių aktorių kalba ne visada yra adekvati jų kuriamam vaidmeniui, glūdi aktorių rengimo procese. Būsimieji aktoriai ugdomi Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje, kurioje daugelį metų vyravo nuostata, kad šios specialybės studentus reikia mokyti tik taisyklingos bendrinės lietuvių kalbos tarties [žr. 14] ir kirčiavimo [žr. 21, 19, 12]. Šiam tikslui skiriami šeši semestrai: studentai mokomi bk tarties ir kirčiavimo pagrindų, ugdomi praktiniai jų įgūdžiai vartoti taisyklingą kalbą. Jie išmokomi pasirengti tekstą taip, kad sugebėtų jį analizuoti fonetikos aspektu ir patys sukirčiuoti, diegiami įgūdžiai atgaminti tekstus taisyklinga bendrine kalba. Prieš

keletą metų buvo pateikta ir aprobuota tokių nuostatų korekcija – pasiūlyta programa, numatanti supažindinti su įvairiomis lietuvių kalbos atmainomis ir stiliais (parengė LMTA prof. Laima Kalėdienė). Naujojoje programoje didžiausias dėmesys skiriamas taisyklingos bk tarties ugdymui ir kirčiavimo pagrindų mokymui, tačiau papildomai studijuojamos tarmės, regioniniai ir miesto dialektai, taip pat sociolektai, kalba su kitos kalbos akcentu ar su fizinio defekto požymiais. Šiuo metu aktorių rengimo procesas vyksta pagal abi programas, senąją ir naująją – priklausomai nuo dėstytojo pasirinkimo.

Čia plačiau nedėstoma, kokių norminės bk pagrindų mokomi studentai ir kaip diegiami jos vartojimo įgūdžiai, nes tai daug kartų padaryta anksčiau. Programos naujovė – pažintis su lietuvių *tarmėmis*, apskritai dialektologija [3]. Po vidurinės mokyklos studentai paprastai turi labai skirtingų žinių apie tarmes, todėl jos susistemintos naudojantis „Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija“ [9]. Po to skiriamos individualios užduotys surasti pateikėjų, kalbančių tarmiškai ar beveik tarmiškai ir įrašyti tokios kalbos atkarpą diktofonu. Išklause studentai turi atpažinti tarmę, apibūdinti ją lyginant su chrestomatijoje pateikiamais pavyzdžiais ir patys sukurti pasakojimą, naudodamiesi įrašytąja ištrauka ir taikydami tos kalbos taisykles, savąjį tekstą perskaityti iš atminties auditorijai.

Kitas minėtosios programos blokas susijęs su *socialinėmis kalbos atmainomis*: dėmesys skiriamas skirtingų profesijų, išsilavinimo lygio, lyties ir amžiaus atstovų kalbai. Dar 1982 m. Johnas Gumperzas [5: 1] buvo atkreipęs dėmesį į tai, kad net ir tokios nekintančios socialinės kategorijos kaip lytis ir tautybė gali būti reprezentuojamos kalbos priemonėmis, bet norint išsiaiškinti, kaip tai daroma, reikia panirti į patį komunikacijos procesą: todėl LMTA studentai gauna analogišką užduotį kaip ir tarmių atveju, tik neturi tokios parankinės knygos ar priemonės kaip tarmių chrestomatija – jie turi įrašyti kurios nors socialinės kalbos atmainos atstovą ir patys sukurti pasakojimą, jį perskaityti viešai.

Dar viena analogiška užduotis studentams yra susijusi su *kitų kalbų vartojimu*: aiškinamasi akcento prigimtis ir pagrindiniai dėsningumai, vartojimo taisyklės. Mokymo proceso metu pasitelkiamas nelietuviakalbio, prabilusio lietuviškai ar su lietuviškais intarpais, įrašas.

Apžvelgiama ir žmonių su *fiziniais defektais* (miksinčių, švepluojančių, grebluojančių ir pan.) kalba, mokomasi ją pamėgdžioti.

Pagrindiniai tokio mokymo tikslai yra du: 1) parengti profesionalius aktorius taip, kad jie sugebėtų atlikti vaidmenį naudodamiesi bet kurios kalbos atmainos, o ne tik, pavyzdžiui, gimtosios tarmės ypatybėmis; 2) supažindinti su moksline stilių kaitos koncepcija, kad studentai

suvoktų stilių kaitaliojimo principus bei ribas ir nesusiviliotų dabar taip paplitusiomis primityviomis „kalbos spalvinimo“ priemonėmis.

Socialinė tapatybė ir kalbėjimo stilių kaita

Lietuvoje aktorių rengimo procese mokant vaidmens kūrimo daugiausiai remiamasi nuo 20 a. pradžios įsivyravusio *psichologinio teatro*, kuriam atstovavo režisieriai Konstantinas Stanislavskis, Michailas Čechovas (1932 m. skaitęs paskaitas ir Valstybės teatre Kaune), Charles'as Dullin'as ir kt., metodais. Ši kryptis, šalia mažesnę įtaką Lietuvoje padariusios *fizinio teatro* krypties, atstovaujamos Vsevolodo Meyerholdo, Jerzy Grotowskio, Bertolto Brechto ir kt., tebėra labai svarbi režisūriniam Lietuvos teatrui [1].

Būsimieji aktoriai, besimokantys antrajame 21 a. dešimtmetyje, kad ir laikydami Stanislavskio metodą atgyvenusiu, tebesistengia susitapatinti su vaidmeniu, nes taip jie ir yra mokomi. Tiesa, pastaruoju metu LMTA mokymo procese yra bandymų paskatinti aktorius pateikti jų personažą per šiuolaikinę prizmę, t. y. rasti sąsają su šiandiena nesusitapatinant su konkrečiomis vietos ir laiko aplinkybėmis veikiančiu savo herojumi. Tai reiškia, kad vaidinant Čechovą nebėra siekiama detaliai atkurti 19 a. pabaigos Rusijos provinciją ar Žemaitijos kaimą 19 ir 20 amžių sandūroje vaidinant „Marčią“. Logiškai išeitų, kad tokiomis aplinkybėmis turėtų būti skiriamas ypatingas dėmesys ne tik vaidinamo personažo charakteriui, bet ir išvaizdai, ir – ne mažiau svarbu – kalbai. Aktoriai nebūtinai turėtų persirengti to meto madas atitinkančiais drabužiais ir kalbėti taip, kaip tuomet galėjo kalbėti jų įkūnijami herojai. *Viskas stilizuojama, kalba – taip pat*: aktoriai turėtų kalbėdami *paįvairinti* savo kalbą būdingesnėmis vaizduojamo personažo kalbos ypatybėmis, o ne prabilti taip, kaip kalbėtų tas personažas, jei atsidurtų scenoje vietoje to aktoriaus [plg. 8].

Yra dar viena priežastis, kodėl šiuo metu Lietuvos teatre stinga dėmesio kalbos variavimui, nors apskritai bendrinės kalbos įvairavimas jau pripažįstamas [13]. Dar tebevyrauja nuostata, kad lietuvių aktoriai turėtų kalbėti tik taisyklinga normine bk [20]: juk kaip tik tokią koncepciją atspindi ir dabartiniai bendrieji lietuvių kalbos mokymo reikalavimai LMTA.

Pasiūlytoji nauja lietuvių kalbos mokymo koncepcija yra grįsta sociolingvistiniu požiūriu į kalbos įvairavimą. Anot jo, kalba yra socialinio vaidmens atlikėjo ar elgesio emblema, t. y. sutartinis ženklas: toks, kaip, pvz., dryžuoti jūreivių marškinėliai ar būdinga virėjo kepurė, sportinio švilpuko garsai ar rankos pakėlimas prie galvos susitikus kariškiams – plačiai pripažįstami visame pasaulyje ar tam tikroje jo dalyje, nes jie be žodžių signalizuoja, perspėja, praneša norimą

perteikti informaciją. Kalba irgi atpažįstama kaip kieno nors emblema, kaip socialinis pranešimas apie tai, kas kalbantysis yra, iš kur atvyko, su kuo jis bendrauja. Kitą kartą net vienintelis pavartotas būdingas žodis gali daug pasakyti apie žmogaus kilmę, išsilavinimą, charakterį ar ketinimus, nes kalba atspindi socialinį elgesį ir bendravimą, koreliuoja su jų normomis, tik reikia mokėti atpažinti tos koreliacijos ženklus, o tai nėra lengva, nes socialinių bendruomenių ryšiai yra nepaprastai sudėtingi, daugialypiai, todėl šiuo tikslu kalba ir studijuojama jos socialiniame kontekste, o ne atsietai [11].

Kalbėjimo stilių kaita (angl. *speech style-shifting*) yra pakaitinis tos pačios kalbos stilių vartojimas, jis turi daug panašumų su kodų kaita (angl. *code-switching*), t. y. pakaitiniu skirtingų kalbų vartojimu [Shilling 16], bet pastarasis procesas paprastai būna ryškesnis. Pabrėžtina, kad kalbėjimo stilių kaita vyksta permanentiškai *to paties kalbėtojo kalboje*, kai jis, naudodamasis įvairiais tos pačios kalbos resursais (tarmių, socialinių dialektų, skirtingų istorinių laikotarpių, profesijų, amžiaus grupių, intelekto, išsilavinimo ir kt. kalbėtojų kalbos priemonių inventoriumi) siekia sukurti tam tikrą vaidmenį, t. y. kalba išreikšti socialiai atpažįstamą individą, tam tikros socialinės grupės atstovą [plg. 15]. Tai reiškia, kad žmogus *naudojasi* būdingesnėmis vienos ar kitos kalbos ypatybėmis, kad būtų atpažintas kaip tos grupės atstovas ar tiesiog būtų priimtas į tą grupę kaip panašus [plg. 2: 141–143]. Šis procesas todėl ir vadinamas stilių kaita, kad kalba tik šiek tiek tarsi pagražinama (ar kitaip pakeičiama), kad būtų *panašesnė* į siekiamos pavaizduoti grupės atstovo kalbą: sociolingvistikos požiūriu tai yra lojalumo tai grupei išraiška, nes visiško susitapatinimo nesiekama. Kaip tik tokios kalbėjimo stilių kaitos ir numatoma mokyti aktoriaus specialybės studentus, nes vaidmens kūrimas yra pasirinktos socialinės tapatybės konstravimas: sociolingvistikos požiūriu būtų nepagrįsta siekti, kad atskirų vaidmenų kūrėjai visiškai su jais susitapatintų savo kalba – jie turėtų būti tik panašūs, jų kalboje turėtų būti tik užuominų, nurodančių tą kalbėtojų grupę, kurios atstovą norėtų pavaizduoti aktorius arba norėtų sukurti asociacijų su jų socialine tapatybe.

Sociolingvistikos aspektu svarbesnės lietuvių kalbos stilių kaitos ypatybės

Viena iš tokios savotiškai stilizuotos stilių kaitos ypatybių yra *hiperkorekcija*: perdėtas panašių į pamėgdžiojamai kalbos atmainai būdingas kalbos ypatybes vartojimas. Dažnai tarminės kalbos hiperkorekcija randasi dėl nepakankamo tarmės sistemos išmanymo [Hickey]. Vienas iš būdingų pavyzdžių galėtų būti perdėtas dzūkų, pietų aukštaičių, tarnei būdingo [t],[d] ir [tv], [dv] vertimas [c], [dz] ir [cv], [dzo], pvz.: hiperkorektiškai pavartojama [cinklas] ‘tinklas’, [dzėjo] ‘dėjo’, [ceka]

‘teka’, [kaci] ‘katę’, [dėdzi] ‘dėdę’ ir kt. Studentų kalboje tai dažniausiai vyksta dėl neišmanymo, todėl yra pataisoma.

Kartais hiperkorekcijos priežastis yra *prestižas*: perdėtai stengiamasi imituoti prestižiškesnėmis laikomas formas, ypač tai būdinga viduriniųjų socialinių sluoksnių atstovams, nes jie paprastai nori būti panašūs į aukštesniųjų sluoksnių atstovus, arba, pvz., kaimo gyventojai nori susitapatinti su didelių miestų gyventojais. Tokių pavyzdžių literatūroje ir teatre gausu, ypač ne lietuvių autorių. Nemaža hiperkorekcijos pavyzdžių politikų kalboje, nes jie deda daug pastangų stengdamiesi prisitaikyti prie auditorijos [6].

Ne visada literatūriniai vertimai iš kitų kalbų būna vykę, todėl aktoriai patys turi ieškoti adekvačių atitikmenų, nes vertimą reikia *aktualizuoti*: pvz., rusų autorių mažybiniai kreipiniai „balandėli“, „balandėle“ kartais gali būti pakeisti, tai priklauso nuo naujojo hermeneutine prasme pjesės perskaitymo rakto. Tiesiogiai iš anglų kalbos išversta pejoratyvinė leksika „neskamba“ lietuviškame tekste, kaip ir 3–4 dešimtmečių senumo pjesės ar romano žargonas būna beviltiškai pasenęs, nebesuprantamas, todėl statant spektaklį dažniausiai turi būti taisomas, derinamas, pritaikomas.

Stilių kaitos ypatybė galima vadinti ir *akcento*, t. y. ‘atspalvio’, buvimą. Neretai terminas ‘akcentas’ vartojamas identišškai terminui ‘dialektas’, ‘tarmė’ [18]: įvertinama, kad kalbama su tam tikru tarmės atspalviu arba tam tikra tarme. Beje, akcentas gali būti stigmatizuojamas, ypač kitos kalbos akcentas [4] arba žemesniam socialiniam sluoksniui būdingos kalbos, pvz., Indijoje. Prie personažo įvaizdžio pritaikyta aktorių kalba irgi paprastai vadinama „kalba su akcentu“ [10]: pvz., aktoriai Mariaus Ivaškevičiaus pjesėje „Išvarymas“ (rež. Oskaras Koršunovas) kalba su dabartiniam žemesniojo socialinio sluoksnio jaunimui būdingu akcentu.

Svarbus terminas kalbant apie stilių kaitą yra *stereotipas* [17]: tai tam tikras orientyras ar siekis kuriant konkretų vaizdinį, taigi savotiška abstrakcija. Pavyzdžiui, egzistuoja vyrų ir moterų kalbos stereotipai, tačiau iš tikrųjų jų realizavimas labai daug priklauso nuo aplinkybių: vienu atveju moters kalba gali būti panaši į įsivaizduojamą vyro kalbos stereotipą, kitu – ne. Lietuvių kalbos mokytojų kalbos stereotipas yra perdėm pabrėžtina norminė bk su suvalkiečių tarmės atspalviu, santechniko – laužyta lietuvių kalba su vietinės lenkų kalbos akcentu ir pan.

Išvados

1. Lietuvių aktoriai LMTA nebuvo rengiami kuriant vaidmenį taikyti kalbos stilių ir kodų kaitą, nes daugelį metų vyravo nuostata, kad šios specialybės studentus reikia mokyti tik taisyklingos bendrinės lietuvių kalbos tarties ir kirčiavimo. Parengtoje naujojoje programoje šalia bk studijuojamos ir tarmės, taip pat regioniniai ir miesto dialektai, sociolektai, kalba su kitos kalbos akcentu, fizinių defektų turinčių žmonių kalbos ypatybės, todėl aktoriai bus geriau rengiami manipuluoti kalba kaip kūrybos priemone.
2. Sociolingvistiniu požiūriu kalbos įvairavimas suvokiamas ne atsietai, o tik jos socialiniame kontekste. Kalbėjimo stilių kaita vyksta permanentiškai *to paties kalbėtojo kalboje*, kai jis, naudodamasis įvairiais tos pačios kalbos resursais (tarmių, socialinių dialektų, skirtingų istorinių laikotarpių, profesijų, amžiaus grupių, intelekto, išsilavinimo ir kitu kalbos priemonių inventoriumi) siekia sukurti tam tikrą vaidmenį, t. y. kalba išreikšti socialiai atpažįstamą individą, tam tikros socialinės grupės atstovą. Kaip tik tokios kalbėjimo stilių kaitos ir numatoma mokyti aktoriaus specialybės studentus, nes vaidmens kūrimas yra pasirinktos socialinės tapatybės konstravimas.
3. Viena iš kalbėjimo stilių kaitos ypatybių yra *hiperkorekcija*, t. y. perdėtas panašių į pamėgdžiojamai kalbos atmainai būdingas kalbos ypatybių vartojimas (pvz., dzūkams būdingo [t],[d] vertimas [c], [dz]: [ceka] ‘teka’, [dėdzi] ‘dėdė’ ir kt.). Ne visada vertimai būna vykę, todėl reikalinga *aktualizacija*: pvz., 3–4 dešimtmečių senumo pjesės ar romano žargonas būna beviltiškai pasenęs, nebesuprantamas, todėl gali būti taisomas, derinamas, pritaikomas.

Literatūros sąrašas

1. Adomaitytė A. *Lietuvos vaidybos mokykla. Teatro edukologija*. Vilnius: Inforastras, 2004.
2. Bell A. *Back in style: reworking audience design*. Eds. P. Eckert, J. R. Rickford. *Style and sociolinguistic variation*. New York: Cambridge University Press. 2001, p. 139–169.
3. Chambers J. K., Trudgill P. *Dialectology*. Cambridge: University of Cambridge Press, 1998.
4. Gluszek A., Dovidio J. F. The way they speak: stigma of non-native accents in communication. *Personality and social psychology review*. 2010. Vol. 14, p. 214–237.
5. Gumperz J. J., Cook-Gumperz J. *Introduction: language and the communication of social identity*. Ed. J. J. Gumperz. *Language and social identity*. Cambridge: Cambridge university press, 1982.
6. Hernández Campoy, J. M., Cutillas-Espinosa, J. A. *Style-shifting in public: new perspectives on stylistic variation*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Pub. Co., 2012.

7. Hickey R. *A dictionary of varieties of English*. Wiley-Blackwell, 2014.
8. Johnstone B. Uses of southern-sounding speech by contemporary Texas women. *Journal of Sociolinguistics*. 1999. Vol. 4 (3), p. 505–522.
9. *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija* (su CD). Sud. R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa. Moksl. red. L. Grumadienė. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.
10. Lippi-Green R. *English with an accent: language, ideology, and discrimination in the United States*. New York: Routledge, 1997.
11. Macaulay R. K. S. *The social art: language and its uses*. New York: Oxford University Press, 1994.
12. Mikulėnienė D., Pakerys A., Stundžia B. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinynas* (su CD). Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2007.
13. Miliūnaitė R. *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.
14. Pakerys A., Pupkis A. *Lietuvių kalbos bendrinė tartis* (su CD). Vilnius: Gimtasis žodis, 2004.
15. Schilling-Estes, N. Self-conscious speech in Ocracoke English. *Language in Society*. 1998. Vol. 27(1), p. 53–83.
16. Schilling-Estes N. *Investigating stylistic variation*. Eds. J. K. Chambers, P. Trudgill, N. Schilling-Estes. Handbook of language variation and change. Malden, Ma.: Blackwell, 2001. p. 375–401.
17. Talbot M. Gender stereotypes: reproduction and challenge. Eds. J. Holmes, M. Meyerhoff. *The handbook of language and gender*. Oxford: Blackwell, 2003. p. 468–486.
18. *The new Oxford American dictionary*. Second edition. Oxford university press, 2005.
19. Vaitkevičiūtė V. *Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas*. Vilnius: Šviesa, 2004.
20. Vitkauskas V. *Ar sunkus lietuvių kirčiavimas?* Vilnius: Mokslo, 1988.
21. Vitkauskas V. *Lietuvių kalbos tarties žodynas*. 2-asis patais. ir papild. leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2001.

SPEECH STYLE - SHIFTING

Summary. Lithuanian actors are often criticized for their unnatural manner of speaking. One of the reasons is that they speak in a manner different from that in which, in the audience's imagination, the characters they create would do. The article offers some possible solutions to this problem: 1) presents an original and new concept of teaching future actors the Lithuanian language; 2) describes the creation of social identities through speech style-shifting; 3) gives an overview of the pronunciation styles and accentuation peculiarities of the Lithuanian language that are more important for the learning process from the aspect of sociolinguistics. The new program focuses on (i) training the correct standard pronunciation and teaching the basics of accentuation, and (ii) further studies of vernaculars, regional and urban dialects, as well as sociolects. The creation of a role is the construction of a chosen social identity, in the process of which *the use is made* of characteristics that are more specific to one or another language variety in order to be recognized as a representative of a certain group or simply to be admitted to the group based on similarity. This means that students must be taught to use one or other elements of a selected language variety rather than seek to master a new code of speaking. The sociolinguistic name of such action is speech style-shifting.

Key words: *speech style-shifting, code-switching, accent, sociolinguistics, teaching of future actors, Lithuanian language learning, standard Lithuanian, Lithuanian language syllabus for actors.*

NEVIENODAS KALBOS REIŠKINIŲ PATEIKIMAS PAGRINDINIUOSE NORMINAMOJO POBŪDŽIO DARBUOSE

Algirdas Malakauskas

Šiaulių universitetas

P. Višinskio g. 38, LT-76352 Šiauliai

tel. (8-41) 59 57 85, el. paštas: lkk@hu.su.lt

Reikšminiai žodžiai: *kirčiavimas, kirčiavimo variantai, kirčiuotė, norminiai darbai, gramatinės formos.*

Įvadas

Nuo 2003 m. Valstybinė lietuvių kalbos komisija (VLKK) teikia visuomenei rekomendacijas dėl žodžių kirčiavimo: 2003–2004 m. „į Komisijos rekomendacijas pateko beveik 450 daiktavardžių, kurių kirčiavimo normos vienaip ar kitaip tikslinamos“ [plačiau žr. 3]. Vėliau VLKK apsvarstė dar daugiau kaip 500 kitoms kalbos dalims priskiriamų žodžių įvairuojantį kirčiavimą, rekomendavo dvejopai kirčiuoti veikiančios rūšies esamojo laiko dalyvių trumpąsias formas ir įvardžiuotines būdvardžių ir neveikiamosios rūšies dalyvių formas [žr. VLKK KR] (žiūrėta 2014–2020).

B. Stundžia teigia, kad „[D]auguma kalbininkų bk. variantus traktuoja kaip vienintelį būdą lanksčiai keisti normą, tačiau yra ir įsitikinusių, kad variantai nereikalingi“ [3: 66–67]. Kad ir kaip kalbos reiškiniai būtų vertinami, jų vis daugiau randasi ir *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne*, kuris, kaip teigiama, „yra universalus vienas, aiškinamasis, norminamasis, plačiausiam skaitytojų ratui skirtas bendrinės kalbos teikybės (kodifikacijos) veikalas“ [DŽ₇: IX].

VLKK teikiamos rekomendacijos turėtų atspindėti norminiuose darbuose, pavyzdžiui, *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* leidimuose ar į norminius pretenduojančiuose leidiniuose (tokiu laikytinas naujasis *Tarptautinių žodžių žodynas*, išleistas 2013 m.). Kad nebūtų pažeistas vienašališkas kodifikacijos tapatus pateikimo skirtinguose normų šaltiniuose principas, „bemaž tuo pačiu metu visuomenei pateikiamuose kodifikacijos darbuose kalbos vartotojai turėtų rasti vienodai kodifikuotas normas, antraip kyla normų konfliktas“ [1: 58].

Straipsnio **tikslas** – nustatyti, kaip kirčiavimo ir gramatikos reiškinių variantai pateikiami naujausiuose norminamojo pobūdžio darbuose.

Tiriamoji medžiaga rinkta iš *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* (2012) ir *Tarptautinių žodžių žodyno* (2013), *VLKK rekomendacijų* bei *Kalbos patarimų*, apsvarstytų Valstybinės lietuvių kalbos komisijos.

Žodžių kirčiavimo ir gramatinių formų pateikimas

Naujausio septinto *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* leidimo (penktoji *Žodyno* laida knygos forma) pratarinėje rašoma, kad [K]irčiavimo teikinius prie Valstybinės lietuvių kalbos komisijos nutarimų derino V. Kavaliauskas [DŽ₇: VIII]. Iš karto reikia pasakyti, kad ne visos VLKK rekomendacijos pateko į DŽ₇. Be to, „bederinant“ šiame *Žodyne* klaidingai nurodytos kai kurių dvejopai kirčiuojamų žodžių kirčiuotės.

Dabartinės lietuvių kalbos žodyne klaidingai nurodytos kirčiuotės kai kurių žodžių, kuriuos galima kirčiuoti ne tik pirmąja, bet ir antrąja ar ketvirtąja kirčiuote. Abiem atvejais yra nurodyta ta pati, t.y. pirmoji, kirčiuotė. Pavyzdžiui: *desėrtas* (1) ir *desėrtas* (1) (= 2) [p. 117]; *plėntas* (1) ir *pleñtas* (1) (= 2) [p. 565]; *próga* (1) ir *progà* (1) (= 4) [p. 623]; *stèrlingas* (1) ir *sterlingas* (2) (= 1) [p. 733]⁴; *stýginis*, -ė (1) ir *stygìnis*, -ė (1) (= 2) [p. 733].

Klaidingai nurodytos ir kai kurių kitų žodžių kirčiuotės. Atkreiptinas dėmesys, kad turėtų būti pataisytos tokių žodžių kirčiuotės: *grąžà* (1) (= 4) [p. 186]; *įdėjìniaĩ* (3^{4b}) (= 3^{4a}) [p. 203]; *žemagriñdis*, ~ė (1) (= 2) [p. 969]; *žiurlýs* (1) (= 4) [p. 959]; *šaipōkas*, ~ė (1) (= 2) [p. 796]; *iškakìmas* (1) (= 2) [p. 237]; *iščíež//ti* <...> ~ìmas (1) (= 2) [p. 229]; *žniùgin//ti* <...> ~ìmas (2) (= 1) [p. 961] ir kt.

Žodyne galima rasti netinkamai sukirčiuotų arba iš viso nesukirčiuotų kai kurių žodžių formų. Vienodai, t.y. galūnėje, sukirčiuotos moteriškosios giminės vienaskaitos vardininko formos žodžių, kurie kirčiuojami pagal skirtingas kirčiuotes. Pavyzdžiui: *grūdles//* ūs, ~ė dkt. (3^a) ir *grūdles//is*, ~ė dkt. (1) [p. 192]. Pirmosios kirčiuotės žodžių kirčio vieta yra pastovi, todėl *Žodyne* pateikiamos vyriškosios ir moteriškosios giminės vienaskaitos vardininko formos turi būti kirčiuojamos vienodai, t.y. *grūdlesis* ir *grūdlesė*. *Žodyne* kirčiuotą galūnę turi žodžio *ìkr//as* (2) ~*ai* dgs. (2) daugiskaitos vardininkas [p. 209]. Antrosios kirčiuotės žodžių daugiskaitos vardininkas nėra kirčiuojamas galūnėje, todėl turi būti *ìkr//as* (2) ~*ai* dgs. (2). Kirčiuotos galūnės negali turėti

⁴ Šio žodžio antrojo varianto kirčiuotė klaidingai nurodyta ir VLKK nutarime.

žodžio *trečiadien*//is, ~ė (2) [p. 852] moteriškosios giminės vienskaitos vardininko forma. Galūnėje turi būti sukirčiuota žodžio *taikdarys*, ~ė (3^b) (= ~ė) moteriškosios giminės vardininko forma [p. 969]. Pirmąja kirčiuote kirčiuojama *gyvast*//is, ~ies (1), o trečiąja kirčiuote kirčiuojant turi būti ne *gyvast*//is, ~ies (3^a) [p. 179], o *gyvast*//is, ~iės (3^a).

Dabartinės lietuvių kalbos žodyne pasitaiko ilgųjų kirčiuotų skiemenų priegaidės žymėjimo neatitikimų, pavyzdžiui: *ápmaldas* (= *āpmaldas*) [p. XX]; *nesitvėrė* (= *nesitvėrė*) [p. 865]; *vyv*//úoti, ~úoja, ~ávo (= *vyvāvo*) [p. 939]; *vógis* (2) (= *vōgis*) [p. 940]; *žyg*//iúoti <...> ~iávimas (1) (= ~iāvimas) [p. 955]⁵. Rasti pavyzdžiai rodo, kad supainiota ilgojo kirčiuoto skiemens tvirtagalė priegaidė su tvirtaprade ir atvirkščiai.

VLKK 2010 m. gruodžio 9 d. nutarime „Dėl kirčiavimo variantų vartojimo“ teigiama, kad „[K]irčiavimo variantai, teikiami Valstybinės lietuvių kalbos komisijos patvirtintose kirčiavimo rekomendacijose (žr. www.vlkk.lt/lit/nutarimai/tartis-kirciavimas.html), taip pat D. Mikulėnienės, A. Parkerio, B. Stundžios „Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo žinyne“ ir prie jo teikiamuose elektroniniuose „Bendrinių žodžių kirčiavimo žodyne“ ir „Tikrinių žodžių kirčiavimo žodyne“ (apsvarstytuose Valstybinės lietuvių kalbos komisijos; Vilnius, 2007 ir vėlesniuose leidimuose), vertintini kaip norminiai ir nė vieno iš jų vartojimas klaida nelaikytinas“. Tačiau norminamojo pobūdžio darbuose (*Kalbos patarimuose*, tarptautinių žodžių ir terminų žodynuose, *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne*), kirčiuojant ir antraštinius žodžius, ir esančius iliustraciniuose pavyzdžiuose žodžius, rekomenduojama rinktis pagrindinį kirčiavimo variantą, į kurį turėtų orientotis ir pavyzdinės viešosios kalbos vartotojai. Deja, ne visada to laikomasi. *Kalbos patarimuose* kirčiuojama *nėrvinti(s)*, *-ina(si)*, *-ino(si)* [KPG: 70], nors tvirtagalę priegaidę turintis variantas yra ne pagrindinis, o šalutinis (žr. www.vlkk.lt ir DŽ₇: 421). Pirmosios kirčiuotės daiktavardis *kėrza* [KPG: 59] sukirčiuotas galūnėje *kerzà* (plg. TŽŽ *kėrza*, p. 407).

Kai kuriais atvejais VLKK įteisinant šalutinius (antruosius) tarptautinių žodžių kirčiavimo variantus neišvengta nenuoseklumų. Pavyzdžiui, nurodyta, kad gali būti kirčiuojama *konsėrvai* ir *konseřvai*, *rezėrvas* ir *rezeřvas*, o *prezėrvai* palikti kirčiuoti pagal 1-ąją kirčiuotę. Šalia tvirtapradiškai kirčiuojamų formų *ekstravėrtas*, *ekstravėrtiškas*, *-a*, *kontrovėrsija*, *kontrovėrsiškas*, *-a* yra pateikti ir tvirtagališkai kirčiuojami variantai, bet toks dvejopas kirčiavimas netaikomas žodžiams *introvėrsija*, *intravėrtas*, *introvėrtiškas*, *-a* [TŽŽ: 363].

Kai kurie žodžiai nevienodai kirčiuojami skirtinguose žodynuose. *Tarptautinių žodžių žodyne* tebekirčiuojama *chārizma* [TŽŽ: 133], t. y. pagal pirmąją kirčiuotę, o *Dabartinės lietuvių kalbos*

⁵ Dalį šių netikslumų galėtume laikyti korektūros klaidomis – jų DŽ₇ daugiau nei kituose leidimuose.

žodyne kirčiuojama *charizmà* [DŽ₇: 966], t. y. pagal antrąją kirčiuotę [Žr. *Gimtoji kalba*. 2008. Nr. 4, p. 10]. Granatmedžio vaisius *granātas* *Dabartinės lietuvių kalbos* žodyne priskiriamas antrajai kirčiuotei [DŽ₇: 187], o *Tarptautinių žodžių* žodyne nurodoma jį kirčiuoti pagal pirmąją kirčiuotę *grānatas* [TŽŽ: 304].

Nevienodo kalbos reiškinių vertinimo neišvengiama ir pateikiant kodifikuotus gramatikos dalykus. Pavyzdžiui, *Kalbos patarimuose* aptariant žodžių, vartojamų su kitų kalbų kilmės nelinksniuojamaisiais daiktavardžiais, giminę, rašoma: „Vart. vyriškosios g. žodžiai su nelinksniuojamaisiais daiktavardžiais, turinčiais gale *-i, -u, -o*, pvz.: *t a r p t a u t i n i s žiuri* <...> [KPG: 14]. Tai rodo, kad tokie žodžiai mūsų kalboje laikomi vyriškosios giminės žodžiais (išskyrus tuos atvejus, kai daiktavardžiai reiškia moteriškosios lyties asmenis). *Dabartinės lietuvių kalbos* žodyne pažymėta, kad *žiuri* yra moteriškosios giminės žodis [DŽ₇: 985].

Kalbos patarimuose žodis *cholesterinas* yra su žyma *ntk.*, jo vietoje turi būti vartojama forma *cholesterolis* [KPG: 58], o *Tarptautinių žodžių* žodyne *cholesterinas* turi nuorodą ↗ į teiktinesnį žodį *cholesterolis* [TŽŽ: 137]. *Dabartinės lietuvių kalbos* žodyne tebėra *cholesterinas* [DŽ₇: 98], kaip ir *nitroglicerinas* [DŽ₇: 426], bet yra *glicerolis*. *Tarptautinių žodžių* žodyne ir *glicerinas*, ir *nitroglicerinas* turi žymą *ntk.*, jų atitikmenys yra *glicerolis* ir *nitroglicerolis* [TŽŽ: 297, 571], o *Kalbos patarimuose* šie žodžiai iš viso nėra minimi.

Išvados

1. Ne visi VLKK rekomendacijose esantys kirčiavimo variantai pateko į *Dabartinės lietuvių kalbos* žodyną (DŽ₇), todėl normų konfliktas neišvengiamas.
2. Perkelti VLKK aprobuoti kai kuriuos kirčiavimo variantus į DŽ₇ neišvengta apmaudžių klaidų: netiksliai nurodytos kirčiuotės, klaidingai sukirčiuotos ar iš viso nesukirčiuotos kai kurių žodžių formos ir pan.
3. Tie patys kalbos reiškiniai iki šiol nevienodai vertinami pagrindiniuose norminamojo pobūdžio darbuose, todėl pavyzdinės viešosios sakytinės ir rašytinės kalbos vartotojai kalbos praktikoje susiduria su tam tikrais sunkumais.
4. Kalbos praktikoje reikėtų vadovautis VLKK nutarimais ir rekomendacijomis, nes kalbos normų pakeitimai ar variantų įteisinimas būna apsvarstyti ir patvirtinti kolektyviai, o kituose norminamojo pobūdžio darbuose, neaprobuotuose VLKK, pasitaiko asmeniškumų, voliuntaristinių sprendimų.

Literatūros sąrašas

1. Miliūnaitė R. *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.
2. Pakerys A. Daiktavardžių kirčiavimo normų kodifikacijos kaita. *Leksikografija ir leksikologija 1*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006, p. 72–91.
3. Stundžia B. *Bendrinės lietuvių kalbos akcentologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.

Šaltinių sąrašas

1. KPG – Kalbos patarimai. Kn. 1: *Gramatinės formos ir jų vartojimas*. 3-iasis leidimas. Sud. Rita Miliūnaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004.
2. DŽ₇ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012.
3. TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2013.
4. VLKK KR – Valstybinės lietuvių kalbos komisijos kirčiavimo rekomendacijos – www.vlkk.lt/lit/nutarimai/tartis-kirciavimas.html (žiūrėta 2014-06-20).

DIFFERENT TREATMENT OF LANGUAGE PHENOMENA IN BASIC WORKS OF NORMATIVE NATURE

Summary. Since 2003 the State Commission of Lithuanian Language issues recommendations on word accentuation – new accentuation variants are presented, the place of the main and side accentuation variants are changed, etc. Up to now nearly 1000 of varying accentuation words have been included in the recommendations of the Commission. At the same time the recommendations of the Commission should be reflected in the recent published works of normative nature. Since 2002 „Kalbos patarimai” (“Language Recommendations”) have been published. They are discussed by the Commission before publication. The object of the paper is to identify how accentuation variants and grammar phenomena are treated in the latest works of normative nature: in “Dabartinės lietuvių kalbos žodynas” (2012) (“The Dictionary of Modern Lithuanian”) and in “Tarptautinių žodžių žodynas” (2013) (“The Dictionary of International Words”). It has been stated: 1) not all the recommendations have been included in „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas”; 2) while transferring the accentuation variants into the “The Dictionary of Modern Lithuanian” a few mistakes have been made and some errors have not been avoided

either; 3) in „Kalbos patarimai” some of grammar phenomena approbated by the Commission are treated differently in the dictionaries. Because of these reasons users of the official (public) spoken and written language encounter some difficulties in language practice.

Key words: *accentuation, accentuation variants, accentuation class, works of normative nature. grammar forms.*

SOURCES AND MEANS OF FORMATION OF THE UK CONSTITUTIONAL LAW ONE-WORD TERMS

Liudmila Mockienė, Sigita Rackevičienė

Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

tel. (8-5) 271 46 17, el. paštas: liudmila@mruni.eu; sigita.rackeviciene@mruni.eu

Key words: *constitutional law, one-word terms, terminology sources, terminology formation.*

Introduction

Relevance of the issue. Formation of terminology and its system is a key factor in development of any branch of science, as well as government, legal system, economy and other areas of a state. Terminology is a basic instrument of communication among specialists. Legal terminology, its formation and translation, attracts special attention because its role in national and international communication is especially important. The legal provisions constitute “the rules of the game” which are to be followed by the communication parties. Therefore, the legal terminology and its translation act as an important instrument which enables the participants of the communication to understand each other and cooperate.

English is the main language of international communication. Use of English terminology is inevitable in everyday business relationship of specialists of various areas. English legal terminology has a long history and traditions. Analysis of its sources and formation means enables to better understand English legal terms and use them correctly. It also gives opportunity to assess the Lithuanian terminology (or terminology of another language) more objectively and to get ideas on how to develop and improve it.

This article focuses on one area of English legal terminology – Constitutional law terminology which contains a lot of terms used not only by law specialists, but also by the general public in everyday life.

Previous coverage. Analysis of term formation is one of the key areas in terminological research of various languages, and numerous works, both theoretical and descriptive empirical, are devoted to it or include it as a part of a wider terminological study [7; 11; 15; 19; 20 and others].

However, research which focuses on legal term formation in one or several languages is relatively sparse [2; 9; 10; 14; 16]. This paper is an attempt to contribute to the research on legal terminology sources and means of formation and to reveal their peculiarities in the English language.

The aim and objectives of the research. The research seeks to reveal how terms have appeared in the UK constitutional law and to get insight into the most important regularities characteristic of the formation of the English legal terminology.

To achieve this aim several objectives are pursued:

- 1) to discuss the general framework of terminology sources and formation means;
- 2) to classify the analysed terms into groups according to their origin and means of formation;
- 3) to perform the quantitative analysis of the terms formed using different sources and means of formation ;
- 4) to draw the conclusions about prevailing sources and formation means of one-word constitutional law terms in the English language.

The object of the research. The research deals with one-word terms of constitutional law in the UK. The legal language of the UK is just one variety of legal English used in different countries: the UK, Ireland, the United States, Australia, New Zealand and other Commonwealth countries. The terms of the UK constitutional law were chosen for the analysis as they represent the primary original Anglo-Saxon legal system.

The data for the research was collected from the main constitutional legal acts of the UK. The nature of the constitution of the UK is different from that of the most countries in the world. It is not codified and is comprised of numerous legal acts. The most basic written documents that are regarded as the basis of the UK Constitution are the acts, laws and customs of the Parliament, court judgements, as well as parliamentary constitutional conventions and royal prerogatives (The British Monarchist League). For the purposes of the present research translations into Modern English of major legal acts of constitutional nature, namely Magna Carta (1297), Habeas Corpus Act (1679), the Bill of Rights (1689) and the Act of Settlement (1700), including the amendments as in force today, and the original text of the Human Rights Act (1998) were chosen. All in all 361 one-word terms relating to constitutional law were selected from the UK constitutional acts (361).

The methodology of the research. The research was conducted using principles of the descriptive and quantitative analysis which enable to unveil and present peculiarities of the analysed language. The online etymological dictionary [13] was used to analyse the origin of the collected terms. Principles of the analysis are presented below in section 2.

Sources of terminology and principles of their analysis

Formation and development of terminology is closely related to the history of the state, its political regime and form of government, economic situation, social and cultural standing, contacts with other nations and languages, etc. However, there are certain principles of terminology formation which are followed by all nations.

Terminology formation is an interdisciplinary activity which requires awareness of a certain area of knowledge (branch of science), logic and linguistics. Every term must be scientifically motivated and meet logical and linguistic requirements [1: 37–38; cf. 7: 19; 8: 181].

Thus, terminology formation is based on the following factors:

- 1) subject-related/scientific (terms name concepts of a certain area of knowledge)
- 2) logical (terms name concepts which constitute a certain conceptual system based on logical relations)
- 3) lexical (terms are words belonging to vocabulary of a certain language)

Necessity to name a new concept and to create a new term is determined by the subject-related/scientific factors, its place in a conceptual system – by logical factors and its form – by linguistic factors [cf. 20: 192–194].

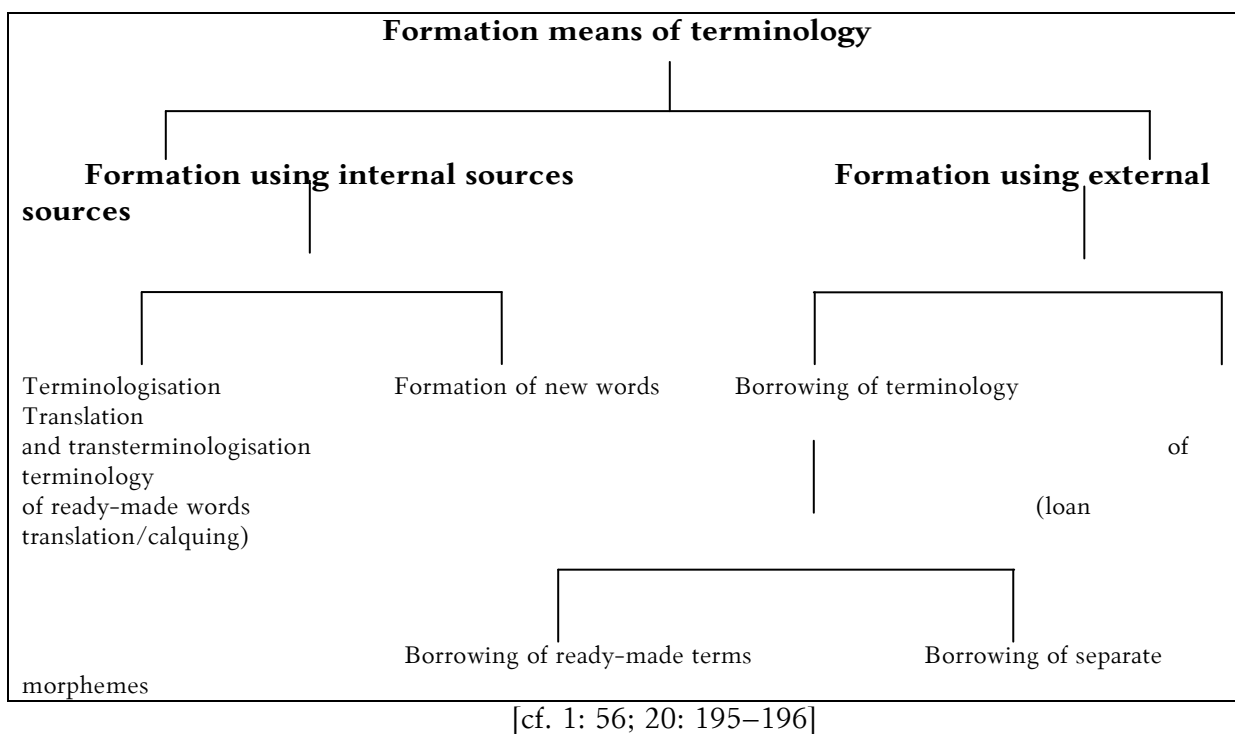
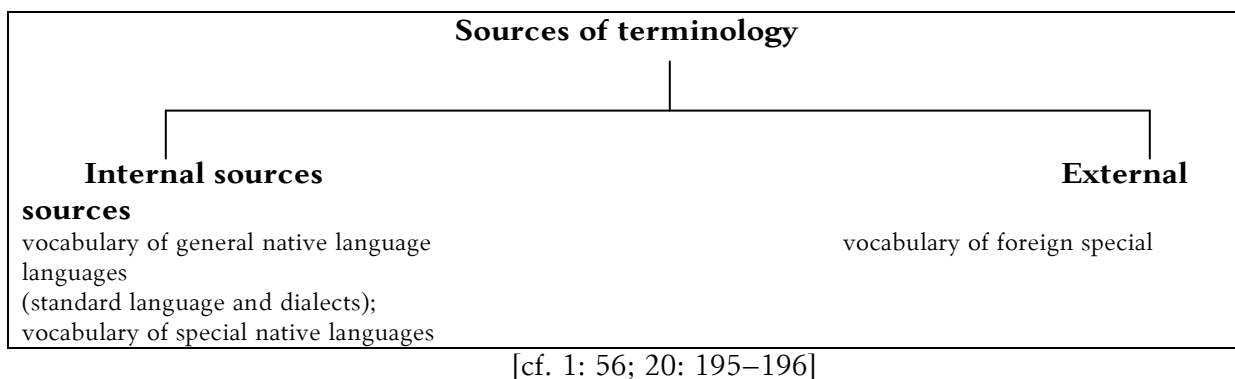
These factors determine the requirements for formation of a new term. The subject-related factors require the term to express the given concept as accurately as possible, the logical factors – to take a logical place in the whole system of terms of the same area of knowledge, the lexical factors – to be monosemous, to have no synonyms, to be stylistically neutral, linguistically correct and convenient to use [1: 44; cf. 11: 27–58; 7: 36–49; 6: 47–52; 8: 186–191]. All of the factors have to be considered in creation of new terminology and choice of their sources and formation means.

Terminology sources and formation means are classified in different ways by terminology theorists [Lithuanian terminology studies: 11: 59–96; 7: 51–62; 1: 55–86; 6: 74–81; 8: 191–202; Russian terminology studies: 19: 122–179; 20: 2012, 192–224; English terminology studies: 15: 25–41], but all classifications are based on the following parameters:

- 1) 'vocabulary of own language – vocabulary of a foreign language';
- 2) 'vocabulary of a general language – vocabulary of a special language';
- 3) 'use of a ready-made word – formation of a new word/collocation'. [cf. 20: 196–197]

The classifications presented below encompass sources and formation means of one-word terms as they are the object of the given research, but the similar classification may be used for multi-word terms with exception of certain linguistic factors.

Terminology sources and formation means may be classified in the following ways:

In the given classifications, **internal sources** include vocabulary of various types of a native language: a general native language used by all its speakers (its standard variety and regional dialects), as well as special native languages used by specialists of certain areas.

The main means of forming terms on the basis of a general language are the following:

1) **Terminologisation and transterminologisation**

Terminologisation is the process by which a general-language word is transformed into a term designating a concept in a special language [5]. The process of terminologisation is sometimes called a semantic conversion [20: 194].

By terminologisation a general-language word undergoes one of the following transformations:

- it gets a wider meaning;
- it gets a narrower/more specific meaning;
- it gets a figurative meaning;
- it gets a new meaning.

The general requirement for all terminologisation procedures – to form a term which has only one meaning even if it is formed from a polisemous general-language word [1: 57–58].

New terms may be also formed on the basis of vocabulary of a special language. Such process is called transterminologisation. It is transition of a term from a terminology system of one special language into a terminology system of another special language accompanied with certain semantic changes [4: 206]. By this process it is possible to transfer from one system to another a single term or a whole group of terms [20: 203].

2) **Formation of new words**

New terms may be formed using vocabulary of a general language and various word-formation means (derivation, compounding, conversion, etc.). Sometimes it is difficult to determine whether a derivative/compound is formed especially for terminology purposes or is taken from the general language as a ready-made word. Therefore, all terms which are derivatives/compounds are usually ascribed to the category of new words formed by various word-formation means [q.v. 16: 67–68].

External sources include vocabularies of foreign special languages. The main means of forming terms on the basis of vocabularies of foreign special languages are borrowing of terminology (ready-made terms or separate morphemes) and loan translation/calquing:

1) Borrowing of ready-made terms

It is naming of a new concept with the help of a foreign term. There are two ways of borrowing a foreign term:

- borrowing of an external form of a term and its meaning;
- borrowing of an external form of a term and giving it a new meaning. [cf. 19: 154–155]

Most terms of this category are international terms. They have two main features:

- their main sources (but not the only) are Latin and ancient Greek;
- they are used in many European languages (a word has an international status if it is used in five or more languages). [1: 70; cf. 17: 2].

Borrowed terms are usually adapted to the linguistic structure of the target language though in some cases the original form in the source language is used.

2) Borrowing of separate morphemes

This process encompasses borrowing of separate morphemes (roots and affixes) and forming new terms with them. As the result, new derivatives are formed with:

- roots and affixes from different foreign languages;
- a native root and a foreign affix or a foreign root and a native affix.

Derivatives of the latter type are called hybrids. [6: 67; 78; 8: 211, 255–256; 16: 132].

3) Loan translation/calquing

Loan translation is “a form of borrowing from one language to another whereby the semantic components of a given term are literally translated into their equivalents in the borrowing language” [18].

In this case, one does not borrow the external form of a word, but only its structure and meaning [cf. 19: 155].

3. Sources and Means of Formation of English Constitutional law one-word terminology

The English legal terminology is closely connected to the terminology of Latin and French which have strongly influenced its development. In Medieval England, the predominant spoken language in courts was French, while legal documents were written in Latin and French. One of the reasons for the use of these languages in law, instead of English, might have been “the urge to have a secret language and to preserve a professional monopoly” and thus to set it apart from the rest of the society [12: 12]. Only by the end of the 15th century statutes began to be printed in English. However, it was not until the 17th centuries that English became the official language of

law and gradually the domination of legal French and legal Latin was over [3: 124; 12: 12]. The contacts with these two languages have had a big impact on the formation of the English legal terminology and its characteristic features.

3.1. Internal sources

This group of terms comprises simple words of Anglo-Saxon origin and derivatives of Old English (OE), Middle English (ME), West Germanic (WG) or Proto-Germanic (PrG) origin and makes up 11 % of all analysed terms, 6 % of which are simple and 5 % – derivatives.

1) Inheritances of Anglo-Saxon origin.

This category includes only words of Anglo-Saxon origin and is relatively small and constitutes only 6 % of all analysed terms: body, belief, bench, borough, draft, earl, house, king, knight, land, leave, life, Lord, loss, oath, queen, right, sheriff, thing, town, work; writ.

2) Native formations/ derivatives (consisting of native morphemes/roots).

Native formations include words made by means of suffixation (from verbs, nouns or adjectives), prefixation-suffixation, and compounding of adjectives, adverbs, verbs and nouns, and together make up 5 % of the analysed terms. All constituent parts of these formations are of Old English (OE), Middle English (ME), West Germanic (WG) or Proto-Germanic (PrG) origin: suffixation (from verbs: *doing*, *finding*, *fleeing*; from nouns: *earldom*, *freeholder*, *kingdom*, *witness*; from adjectives: *freedom*, *highness*; prefixation-suffixation: *undertaking*; compounding: *freeman*, *welfare*; *well-being*, *work-house*).

3.2. External sources

This group of terms comprises borrowings, which were adopted as ready-made words, terms formed by means of combining borrowed morphemes or native and borrowed morphemes (roots and affixes), loan translation/calquing and conversion of borrowings. This group constitutes 89 % of the analysed terms.

1) Borrowing of ready-made words

Borrowings, which appeared in English as ready-made words constitute the largest part of all analysed terms – 75 %. The main sources of borrowings were Latin, Greek, French and Germanic languages.

a) Borrowings of Italic origin

Words borrowed from Latin (L) or Late Latin (LL) directly or through other languages constitute the largest part of the analysed terms, i.e. 69 %.

This group can be divided into several categories: some terms were borrowed into English from Latin directly without any intermediary language. Other terms of Latin origin were borrowed into English through some source language other than Latin. Finally, some terms could have been borrowed from Latin into English either directly or through an intermediary language.

Words borrowed from Latin (L) or Late Latin (LL) directly constitute a relatively small group of the analysed terms – 5 %, e.g. *commission, conviction, coronation, custody, discrimination, judiciary, minor, omission, pre-eminence, recess, respondent*, etc.

Words either borrowed from Latin (L) directly or through Old French (OF) or Middle French (MF) constitute a much larger group: 16.5 %. Since the relations between Latin and French were very close, it is sometimes difficult to discern the origin of the word. There are numerous cases when a word could have been borrowed from Latin either directly or through Old or Middle French. The Etymonline dictionary explicitly discusses such cases where it is not possible to establish the source language of a borrowing, e.g. *accusation, act, administrator, applicant, convention, doctrine, function, injunction, jurisdiction*, etc.

Words which are of Latin origin and were definitely borrowed from Latin, Late Latin, Medieval Latin, Church Latin or Vulgar Latin through Anglo-French, Old French, Middle French or French are most numerous – 47.5 %, e.g. *amendment, assent, authority, bill, case, crown, government, justice, legislation, majesty, parliament, prerogative, reign, statute*, etc.

Finally, it should be noted that ultimately the terms in all three above-mentioned categories derive from Latin or Late Latin, regardless of the way they got into English.

b) Borrowings of Greek origin

Borrowing of Greek origin are not numerous and constitute only 1.5 % of all analysed terms. They came to English through Latin, Late Latin, Medieval Latin and/or Old/Middle French: *abbot, archbishop, bishop, police, scheme, throne*.

c) Borrowings of other origin

This group of words is also comparatively small and constitutes only 4 %. Some words came from Scandinavian sources such as Old Norse, from Proto-Germanic: *birth, bond, byelaw*, gift, law, name; Old French, from Germanic: *guarantee*; Old North French, from Frankish, from Proto-Germanic: *war, warrant*; Middle Low German or Middle Dutch: *poll*; Anglo-French, Old French: *allegiance, trial*; Anglo-French, Old North French: *award*.

2) Borrowing of separate morphemes

Terms formed by means of borrowing separate morphemes (roots and/or affixes) constitute 12 %, most of which were formed using morphemes from different languages or different periods of development of those languages, i.e. Old French (OF), Middle French (MF), Anglo-French (AF), Old Norse (ON), Middle English (ME), Vulgar Latin (VL), Latin (L), Medieval Latin (ML), Late Latin (LL), Church Latin (ChL), Greek (Gr). Only 3 % of terms formed by this means comprise a native morpheme as well, i.e. either a native root or a native affix, and are hybrids:

a) a native root + a foreign affix (suffixation: *fulfilment, settlement*);

b) a foreign root + a native affix (suffixation: *amending, asserting, committing, dispensing, lawfulness, membership, suspending, vindication*; prefixation: *by-election*);

c) all elements from a foreign source (suffixation: from verbs: *annulment, enactment, regulation, slavery*, etc.; from nouns: *legislature, princess*; from adjectives: *compatibility, supremacy*, etc.; prefixation: *counterclaim*; prefixation-suffixation: *non-compliance*).

3) Loan translation/calquing

Only one case of loan translation was found – ‘*freehold*’, which constitutes 0.3 %. This word was formed by means of literal translation of the semantic components of the term from Anglo-French ‘*fraunc tenement*’ into their equivalents in English ‘free’ and ‘hold’.

4) Conversion of borrowings

2.5 % of the analysed terms were formed by means of conversion of verbs or adjectives to nouns, which as such are borrowings, thus they were attributed to the external sources: *common(s), convict, discharge, judge, juvenile, movable(s), redress, repeal, representative*.

The majority of terms (89 %) come from the external sources either as ready-made words or as derivatives, whereas the number of terms from the internal sources (inheritances and native formations) is relatively small (11 %). Borrowing of ready-made words prevails with the main source being Latin. Just a few cases of Greek, Old French and Germanic origin were found. Borrowing of separate morphemes is also quite significant. Suffixation is the most frequent means of term-formation, while prefixation and prefixation-suffixation is quite rare.

Conclusions

1. One-word terms of constitutional law in English come from both internal (11 %) and external (89 %) sources with a significant domination of the latter.

2. Internal sources of one-word constitutional terms in English include inheritances of West Germanic and Proto Germanic and derivatives made of them mainly by means of suffixation or compounding.
3. The main source of borrowings of one-word terms of constitutional law in English is Latin (69 %), either directly or through other languages (French). Terms of Greek, Old French and Germanic origin constitute a relatively small part of borrowings.
4. Borrowing of separate morphemes to form derivatives is the second main external source of constitutional terms; the majority of borrowed morphemes of French or Latin origin are made by means of suffixation.
5. Although conversion is a productive means of word-formation in English, it is not frequent in case of one-word terms of constitutional law in English.
6. Loan-translation is not characteristic of English one-word terms of constitutional law and makes up less than one per cent.

References

1. Akelaitis G., Pečkuvienė L., Žilinskienė V. *Specialybės kalba. Administracinės kalbos vadovėlis*. Vilnius: MRU, 2009.
2. Beinoravičius D., Pogožilskaja L., Vainiutė M. Peculiarities of formal structure of terms denominating concepts of human rights and freedoms in Lithuanian, German and English. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 2(4). Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, с. 249–258.
3. Beveridge B. J. *How Culture, Law and Language are all Barriers to Effective Cross-cultural Legal Communication, specifically International Commercial Contracts*. MA thesis, the University of British Columbia, 1998.
4. Bidnenko N. P. Modern Tendencies in the Process of Term Formation. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія “Філологічні науки”*. 2013. № 1(5), с. 205–210.
5. BIK Terminology – <http://bikterminology.com/2010/06/24/how-do-i-identify-a-term-terminologization/> (accessed 16-06-2014).
6. Celiešienė, V., Džežulskienė J. *Profesinės kalbos pagrindai*. Kaunas: Technologija, 2009.
7. Gaivenis K. *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*. Vilnius: LKI leidykla, 2002.

8. Jakaitienė E. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.
9. Janulevičienė V., Rackevičienė S. Nusikalstamų veikų pavadinimai lietuvių ir anglų kalbomis. *Socialinių mokslų studijos: mokslo darbai*. 2009. Nr.4 (4), p. 357–381. http://www.mruni.eu/lt/mokslo_darbai/sms/archyvas/?l=76500 (accessed 16- 06- 2014).
10. Janulevičienė V., Rackevičienė S. Lietuvių, anglų ir norvegų kalbų baudžiamosios teisės terminai. *Kalbų studijos*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 2010, p.19–28. http://www.kalbos.lt/zurnalai/17_numeris/03.pdf (accessed 16- 06- 2014).
11. Keinys S. *Terminologijos abėcėlė*. Vilnius: Mokslas, 1980.
12. Maley Y. The Language of the Law. Gibbons, J. (ed.) *Language and the Law*. London: Longman, 1994.
13. Online Etymology Dictionary <http://www.etymonline.com/> (accessed 16- 06- 2014).
14. Pogožilska L. 2012, Peculiarities of formal structure of terminology of constitutional law in Lithuanian and English. *Specialybės kalba: gramatika ir logika*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p.130–139. http://www.mruni.eu/mru_lt_dokumentai/humanitariniu_mokslu_institutas/Naujienos/17628_Specialybes%20kalba_tirazui_WEB.pdf (accessed 16- 06- 2014).
15. Sager, J. C. Term Formation. In Wright, S. E. and Budin, G. (Eds.) *Handbook of Terminology Management*. John Benjamins Publishing Company, 1997.
16. Umbrasas A. *Lietuvių teisės terminija 1918-1940 metais*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010.
17. Vladarskienė R. Naujos tarptautinių žodžių reikšmės administracinėje lietuvių kalboje. *Taikomoji kalbotyra*. 2013. Nr.3. – http://taikomojikalbotyra.lt/azalija.serveriai.lt/wp-content/uploads/2013/12/Vladarskiene_Naujos_tarptautiniu_zodziu_reiksmes.pdf (accessed 16- 06- 2014).
18. Your Dictionary – <http://www.yourdictionary.com/loan-translation> (accessed 16-06- 2014)
19. Гринев-Гриневиц С. В. *Терминоведение*. Москва: Академия, 2008.
20. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. *Общая терминология: Терминологическая деятельность*. Москва: Либроком, 2012.

Sources

1. Act of Settlement (1700) – <http://www.legislation.gov.uk/aep/Will3/12-13/2> (accessed 30-06-2014).
2. Bill of Rights (1689) – <http://www.legislation.gov.uk/aep/WillandMarSess2/1/2> (accessed 30-06-2014).
3. Habeas Corpus Act (1679) – <http://www.legislation.gov.uk/aep/Cha2/31/2/contents> (accessed 30-06-2014).
4. Human Rights Act (1998) – <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/42> (accessed 30-06-2014).
5. Magna Carta (1215) – http://www.bl.uk/treasures/magnacarta/translation/mc_trans.html (accessed 30-06-2014).

JUGTINĖS KARALYSTĖS KONSTITUCINĖS TEISĖS VIENTISINIŲ TERMINŲ ŠALTINIAI IR DARYBOS BŪDAI

Santrauka. Straipsnio tikslas – išanalizuoti Jungtinės Karalystės konstitucinės teisės vientisinius terminus kilmės ir darybos požiūriu. Terminai išrinkti iš svarbiausių Jungtinės Karalystės konstitucinės teisės aktų, išverstų į šiuolaikinę anglų kalbą, – Magna Carta (1297 m.), Habeas Corpus akto (1679 m.), Teisių bilio (Bill of Rights, 1689), Santvarkos akto (Act of Settlement 1700) bei Žmogaus teisių akto originalo (Human Rights Act 1998). Iš viso surinkta ir išanalizuota 361 terminas.

Atliktas tyrimas leidžia daryti tokias išvadas:

1. Vientisiniai anglų konstitucinės teisės terminai daromi tiek iš vidinių (11 %), tiek iš išorinių šaltinių (89 %), tačiau aiškiai dominuoja terminai, padaryti iš išorinių šaltinių.
2. Vidiniams terminų šaltiniams priskiriami veldiniai iš vakarų germanų prokalbės ir germanų prokalbės bei iš jų padaryti dariniai (priesaginiai vediniai ir dūriniai).
3. Pagrindinis gatavų terminų skolinimosi šaltinis yra lotynų kalba (69 %), iš kurios skolinasi tiesiogiai arba per prancūzų kalbą. Taip pat skolinasi iš graikų, senosios prancūzų kalbos bei germanų kalbų (senosios skandinavų kalbos ir vidurinėsios vokiečių arba olandų kalbos), tačiau tokie terminai sudaro nedidelę visų skolinių dalį.

4. Sudarant anglų konstitucinės teisės terminus, dažnai skolinamos ir atskiros morfemos, iš kurių padaromi terminai priesaginiu būdu. Dauguma pasiskolintų morfemų (šaknų ir priesagų) yra prancūzų ir lotynų kilmės. Iš jų padaromi hibridiniai dariniai.
5. Nors konversija yra produktyvus anglų kalbos žodžių darybos būdas, ji nėra dažnai naudojama, darant vientisinius konstitucinės teisės terminus.
6. Terminų vertiniai (kalkės) nėra būdingi anglų konstitucinės teisės terminijai. Šiuo būdu sudaryti terminai sudaro mažiau nei 1 procentą visų terminų.

Atliktas tyrimas atskleidžia pagrindinius dėsningumus, būdingus anglų konstitucinės teisės terminijos darybai. Vėlesniuose tyrimuose šiuos rezultatus būtų galima palyginti su lietuvių ir kitų kalbų konstitucinės teisės terminų darybos dėsningumais ir atskleisti, kaip kuriami konstitucinės teisės terminai skirtingose kalbose ir skirtingose teisės sistemose.

Reikšminiai žodžiai: konstitucinė teisė, vientisiniai terminai, terminų šaltiniai, terminų daryba.

NORMINIŲ VEIKSMAŽODŽIŲ FORMŲ DAŽNUMAS IR VARTOJIMO KLAIDOS MOKANTIS LIETUVIŲ KALBOS KAIP UŽSIENIO KALBOS

Laura Pavalkytė, Laura Raščiauskaitė, Loreta Alešiūnaitė

Lietuvos sveikatos mokslų universitetas

Mickevičiaus g. 9, LT-44307 Kaunas

tel. (8-37) 73 37 03, el. paštas: kalbu@med.kmu.lt

Reikšminiai žodžiai: norminė forma, veiksmažodis, formų dažnumas, priesaga, priešdėlis, lietuvių kalba.

Įvadas

Veiksmažodis, kaip pagrindinis sakinio žodis, tinkamas veiksmui ar būsenai reikšti. Veiksmažodžiams būdinga ypatybė – sudaryti sakinio centrą ir prisijungti kitas sintagmines funkcijas turinčias žodžių formas [1: 13]. Veiksmažodžio formų sistema yra sudėtinga ir įvairiose kalbose skiriasi (plg. korėjiečių ir lietuvių kalbų sistemas). Besimokydami lietuvių (užsienio) kalbos, studentai dažnai susiduria su sunkumais, kai reikia sakinyje (raštu ar žodžiu) pavartoti tinkamą veiksmažodžio formą (ypač ne pagrindinę).

Nagrinėjama tema aktuali. Yra atlikta daug įvairių ir įdomių tyrimų, susijusių su lietuvių kalboje dažniausiai vartojamais žodžiais ar įvairiomis jų formomis (pvz., V. Žilinskienės *Lietuvių kalbos dažninis žodynas*, E. Rimkutės darbai), analizuojama, kaip užsienio studentams sekasi perprasti linksniavimo sistemą (pvz., I. Savickienė *Linksnio kategorijos įsisavinimas: lietuvių kalba kaip gimtoji ir svetimoji*) [5: 125], tačiau iki šiol netyrinėtas užsieniečių, besimokančių lietuvių (kaip svetimąsios kalbos) vartojamų norminių veiksmažodžių formų dažnumas.

Tyrimo tikslas – nustatyti, kurias veiksmažodžio formas kitakalbiai studentai, baigę privalomąją lietuvių kalbos programą (B1 lygį) geriausiai įsimenama ir kokias dažniausiai daro klaidas, mokydami veiksmažodžių darybos. Šis tyrimas yra būsimo platesnio tyrimo dalis. Tyrimo uždaviniai: pateikti *apklausos raštu* analizę ir išsiaiškinti pirminių, priesaginių, sangrąžinių ir priešdėlinių veiksmažodžių norminių formų vartojimo dažnumą, daromas klaidas bei nustatyti, kokios priežastys jas lemia. **Tyrimo objektas** – pirminių, sangrąžinių, priesaginių ir priešdėlinių

lietuvių kalbos veiksmažodžių norminių formų vartojimo dažnumas ir kitakalbių studentų daromos vartojimo klaidos Tyrimo metodas – kiekybinė ir kokybinė apklausos raštu analizė.

LSMU kitakalbiai studentai antrakursiai mokosi būtajį kartinį ir būsimąjį laikus, tariamąją ir liepiamąją nuosakas, priešdėlines ir sangrąžines formas. Veiksmažodžių formų dažnumas glaudžiai susijęs su kalbos įsisavinimu – juo daugiau ir įvairesnių formų kitakalbis geba pavartoti, tuo jo kalba sklandesnė ir taisyklingesnė. Tyrime dalyvavo Medicinos fakulteto antro kurso studentai užsieniečiai, besimokantys lietuvių kalbos kaip privalomojo dalyko bei studijuojantys lietuvių kalbą kaip pasirenkamąjį dalyką. Tyrimas buvo atliktas pasibaigus 2013–2014 studijų metams.

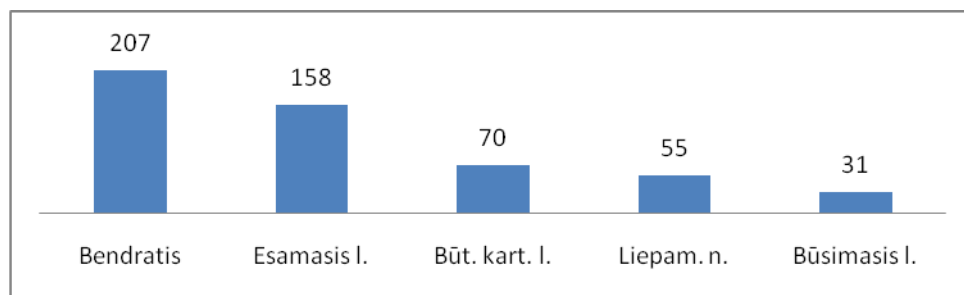
Respondentams buvo pateiktos 44 anketos. Tyrime dalyvavo studentai iš Ispanijos, Libano, Izraelio, Švedijos, Vokietijos.

Anketose buvo prašoma per nurodytą laiką (30 min.) išversti į lietuvių kalbą kiek įmanoma daugiau pateiktų anglišku veiksmažodžių, surašant tas formas, kurias studentai prisimena pirmiausia ir jas vartoja. Į anketą buvo įtraukti tie veiksmažodžiai, kurie dažnai kartojami pratybose, taip pat stengtasi įrašyti kuo įvairesnės darybos veiksmažodžių (tarp jų 7 buvo pirminiai (*laukti, duoti, klausti*), 16 priesaginių (priesagų *-ėti, -yti, -uoti, -oti* vadiniai), 12 sangrąžinių, 7 priešdėliniai (daugiausia judėjimo reikšmės veiksmažodžiai, pvz.: *ateiti, išvažiuoti*).

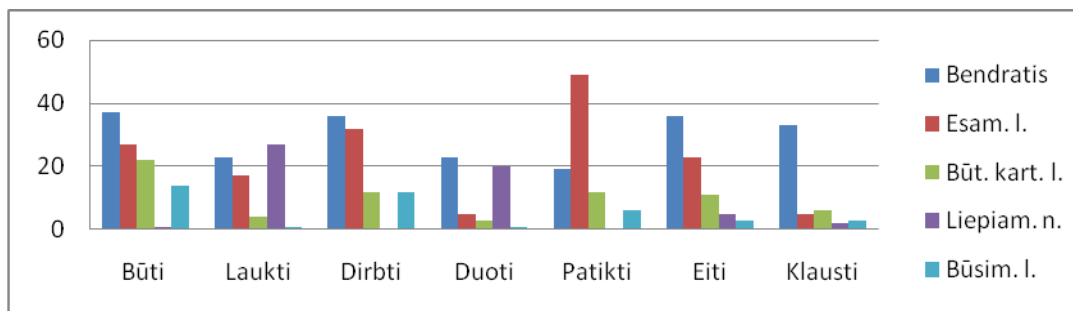
Buvo analizuojama, kuri veiksmažodžio forma iš trijų pagrindinių vyrauja atsakymuose. Kadangi žodynuose ir mokomojoje medžiagoje pirmoji norminė forma yra bendratis (kartais ji vienintelė), galima daryti prielaidą, kad studentai ją turėtų nurodyti pirmiausia. Jeigu ši prielaida patvirtintų, būtų galima rekomenduoti dėstytojams, dirbantiems su kitakalbiais, mokymosi procese kuo įvairesniais būdais akcentuoti kitas pagrindines normines formas, ne tik bendratį.

Pirminiai veiksmažodžiai

Pirminių veiksmažodžių formų vartojimo duomenys pateikiami 1 ir 2 paveiksluose.

1 pav. Pirminių veiksmažodžių formų pasiskirstymas

2 pav. Visų pirminių veiksmažodžių formų pasiskirstymas

Respondentams anketose buvo pateikti 7 pirminiai norminiai veiksmažodžiai, iš jų 3 nereguliarios darybos kamienų: *būti*, *duoti*, *eiti* [2: 328]. Studentai dažniausiai prisiminė pirmąją šių veiksmažodžių formą – bendratį, nors kitokių pavyzdžių taip pat buvo nemažai, pvz.: *būti* – bendratis paminėta 37 kartus, esamasis laikas – 27 kartus, būtasis kartinis laikas – 22 kartus; *eiti* – bendratis 36 kartus, esamasis laikas – 23 kartus, būtasis kartinis laikas – 11 kartų. Akivaizdu, jog studentai gerai įsiminę ir taisyklingai vartoja veiksmažodžio *duoti* liepiamąją nuosaką – 20 atvejų, kaip ir veiksmažodžio *laukti* – 27 atvejai. Formos *laukite* / *palaukite* viršija net bendraties *laukti* vartojimo dažnį.

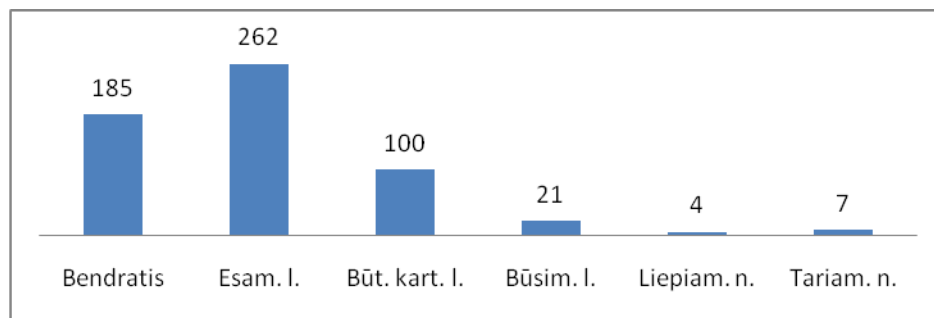
Analizuojant atsakymus pastebėta, kad išsiskiria veiksmažodis *patikti* – jo esamojo laiko forma *patinka* paminėta dažniausiai. Tai galima paaiškinti tuo, jog pratybose (atliekant pratimus, atsiskaitant žodžiu) nuolat kartojama konstrukcija *man* / *jums* + *patinka* (pvz., *Kodėl jums patinka studijuoti mediciną?*). Iš 1 paveikslu duomenų matyti, kad esamojo ir būtojo kartinio laiko formos kartu sudaro didesnę vartojimo dažnį negu bendratis (atitinkamai 44 proc. ir 39 proc.).

Priesaginiai veiksmažodžiai

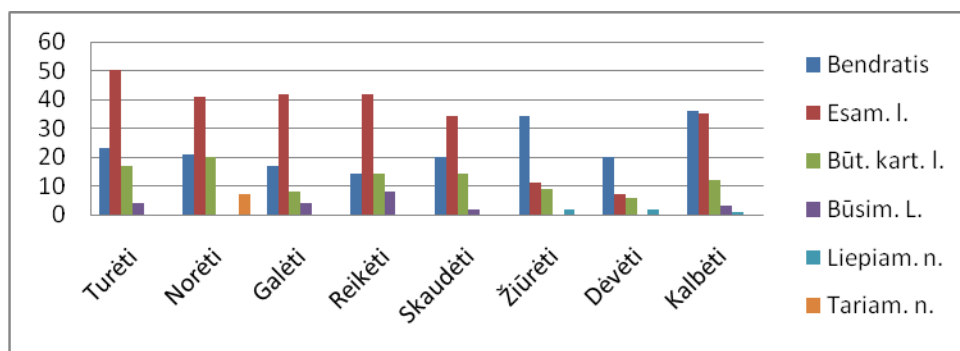
Priesaginių veiksmažodžių (*-ėti*, *-i*, *ėjo* ir *-ėti*, *-a*, *ėjo*) vartojimo duomenys pateikti 3 ir 4 paveiksluose.

Sudėtingiausia pagrindinių formų atžvilgiu yra priesaga *-ėti*. Veiksmažodžių su šia priesaga pagrindinės formos gali būti dviejų tipų: *-ėti*, *-i*, *-ėjo* arba *-ėti*, *-a*, *-ėjo* ir šioje grupėje yra keturios išimtys: *kentėti* – *kenčia* – *kentėjo*, *kvepėti* – *kvepia* – *kvepėjo*, *reikėti* – *reikia* – *reikėjo*, *privalėti* – *privalo* – *privalėjo* [3: 29].

Respondentų buvo prašoma prisiminti priesagą *-ėti* turinčių veiksmažodžių *turėti*, *norėti*, *galėti*, *reikėti*, *skaudėti*, *žiūrėti*, *dėvėti*, *kalbėti* formas.

3 pav. Priesaginių veiksmažodžių formų pasiskirstymas

4 pav. Visų priesaginių veiksmažodžių formų pasiskirstymas

Daugiausia studentų prisiminė esamojo laiko formas. Iš pateiktų veiksmažodžių pirmauja *turėti* formos (pirmasis arba antrasis asmuo: *turiu*, *turi*), jos paminėtos 50 kartų bei *galėti*, *reikėti*, *norėti* ir *skaudėti* formos.

Respondentai žinojo visų priesagos –*ėti* veiksmažodžių būtajį kartinį laiką.

Dauguma gerai prisiminė visas pagrindines *skaudėti* formas, tačiau pasitaikė ir tokių anketų, kuriose parašyti ne tik veiksmažodžiai, bet ir gerai išmokti kiti su skausmu susiję žodžiai (*skausminga*, *skausmas*).

Dažnai šalia išvardytų pagrindinių formų anketose paminėtas žodis *galima* (15 kartų), studentams žinomas nuo pažinties su lietuvių kalba pradžios, bet tai nebuvo dažniausias atsakymas. Net ir tie respondentai, kurie prisiminė tik vieną formą, rašė esamąjį laiką: *gali* ar *galite* (mandagumo forma, tikriausiai gerai išmokta mandagai ko nors prašant).

Gana problemiškas atvejis sudarant normines formas – veiksmažodžio *reikėti* formos (praleidžiamas balsis – *reikti*, kartais atsiranda pirmojo ir antrojo asmens formos *reiku*, *reiki*, *reikiame*).

Kai kuriose anketose parašyta daug veiksmažodžių, bet pagrindinės formos nurodytos netaisyklingai:

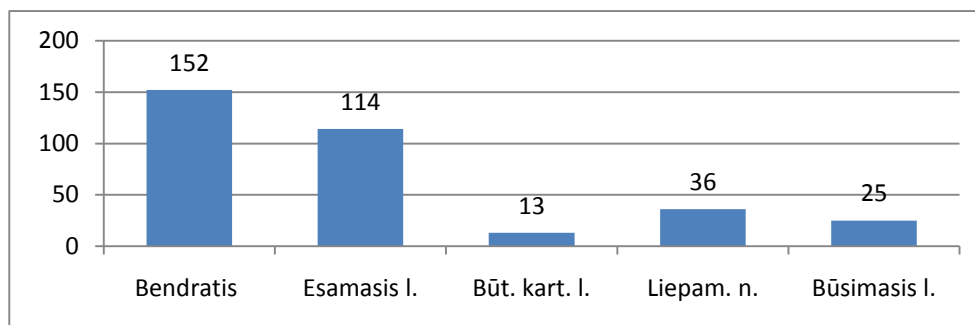
- a) esamajame laike supainiojama asmenuotė: *dėvėti – dėvia – dėvėjo, žiūrėti – žiūria – žiūrėjo, pradėti – pradėja– pradėjo* (vertėtų besimokantiems nuolat pabrėžti, kad esamajame laike nebūna prisagos –ėj–);
- b) pasirenkama lengvesnė pagal skambesį būtojo kartinio laiko forma: *kalbėti – kalba – kalbė, dėvėti – dėvi – dėvė* (plg. *sakė*), *pradėti – pradeda – pradavo* (plg. *važiavo*);
- c) pagal skambesį vietoj **ė** rašoma **i** (*turiti, galiti*) arba **e** (*skaudeti, norejo, galejo*).

Sangrąžiniai veiksmažodžiai

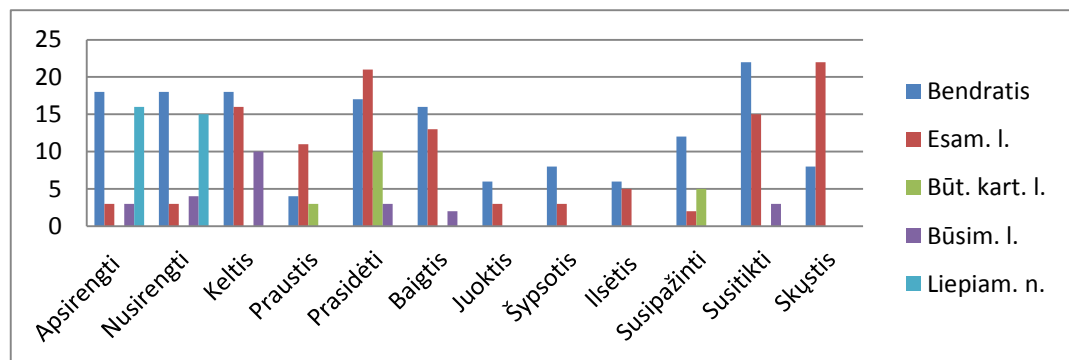
Taisyklingas sangrąžinių formų vartojimas – sudėtingas gramatikos klausimas. Pavyzdžiui, kartais su sangrąžiniu veiksmažodžiu vartojamas perteklinis įvardis *save*: *Ji prisistatė save* (= *prisistatė*) *kaip gerą pažįstamą* (= *gera pažįstama*), o kartais paprastas veiksmažodis ar veiksmažodinė forma visiškai be reikalo keičiama nevartotinu sangrąžiniu: *Universitetas randasi* (= *yra*) *miesto centre*. Šie žodžiai linksniuojasi (= *linksniuojami*).

Studentų buvo paprašyta prisiminti ir surašyti įvairius sangrąžinius veiksmažodžius, kurių darybą kitakalbiams, išskyrus rusakalbius, perprasti ne taip paprasta (plg. ispanų, anglų kalbų sangrąžinių formų paprastą sistemą: *Io me lavo, I wash myself* ir t. t.).

Į anketą buvo įtraukti veiksmažodžiai, kurie be sangrąžos dažniausiai negalimi (*juoktis, šypsotis*), taip pat tokie, kurie gali būti ir sangrąžiniai, ir nesangrąžiniai (*pradėti / prasidėti, baigti / baigtis*).

5 pav. Sangrąžinių veiksmažodžių formų pasiskirstymas

6 pav. Visų sangrąžinių veiksmažodžių formų pasiskirstymas

Kaip matyti iš 5 ir 6 paveikslų, bendratis – dažniausia sangrąžinių veiksmažodžių forma, nurodyta anketose, išskyrus žodžius *praustis*, *prasidėti*, *skųstis*. Juos respondentai dažniausiai rašė esamuoju laiku (*prausiuosi*, *prausiasi*, *prasideda*, *skundžiasi*).

Dažnai ir studentų, ir dėstytojų įvairiomis formomis kartojami žodžiai *prasidėti*, *skųstis* (pvz., kasdienės frazės: *Kada prasideda /baigiasi paskaita?* arba tipinis gydytojo klausimas nuolat vaidinamuose dialoguose: *Kuo skundžiatės?*) paaiškina lentelėje pavaizduotą gautą rezultatą – lyginant su kitomis veiksmažodžių formomis apklausos dalyviai parašė daugiau esamojo ir būtojo kartinio laiko formų. Kadangi studentai geba kalbėti apie save, savo kasdienybę, todėl geriausiai prisiminė veiksmažodžio *praustis* esamojo laiko formą *prausiuosi*.

Nesunku paaiškinti, kodėl tokių žodžių kaip *apsirengti*, *nusirengti* antra dažniausia forma (žr. 6 pav.) yra liepiamoji nuosaka – studentai per pratimus, imituodami gydytojo ir paciento dialogus, šią formą vartoja itin dažnai, be to, ji glaudžiai susijusi su bendratimi.

Studentai retai nurodė visas tris pagrindines sangrąžinių veiksmažodžių formas ir rašydami neišvengė šių klaidų:

- supainiojo formanto *si/s* vietą žodyje (*keltis* – *kelsia* – *kėlė*; *keliuotis* – *keliuosi* – *kelisiuos*; *sijuokti* – *juokiasi* – *sijuokė*);
- rašybos klaidų, kartais pasitaikančių ir gimtakalbiams (*apsirenkti* – *apsirenga* – *apsirengė*; *plautis* – *plausasi* – *plausosi*; *susitikti* – *susitinka* – *susitinko*);
- prisiminė fonetiškai panašų žodį ar sudarė naują formą (*nusiskandinti*, *nusiskundeti* – *nusiskunda* – *nusiskundėjo*).

Priešdėlinių sangrąžinių formų negalima vartoti su dalelyte *-s* žodžio gale; *-si-* turi būti tarp priešdėlio ir šaknies: *nesukas* (= *nesisuka*), *negailėsis* (= *nesigailės*), *nevėluokis* (= *nesivėluok*). Tačiau tokia forma paplitusi žemaičių tarmėje [4: 216].

Taisyklingai vartoti priešdėlines sangrąžines formas studentams užsieniečiams gana sudėtinga. Norėdami pabrėžti, kad veiksmažodis sangrąžinis, kitakalbiai paprastai prideda formantą *si/s* žodžio pabaigoje:

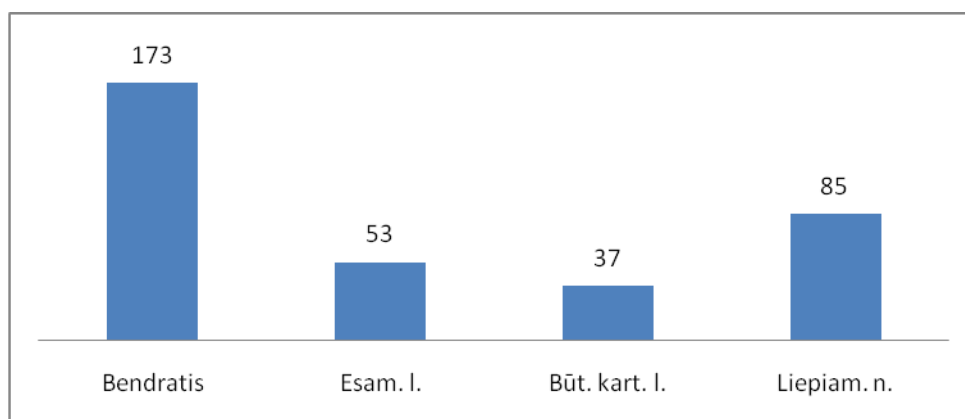
a) nepaisydami ar greičiausiai neatpažindami, kad toks jau yra tarp priešdėlio ir šaknies: *apsirengiuosi, apsirengtis, nusirengiuosi*;

b) neįsimindami taisyklės, kad priešdėlinių veiksmažodžių sangrąžos dalelytė turi būti tarp priešdėlio ir šaknies (*nejuokis*).

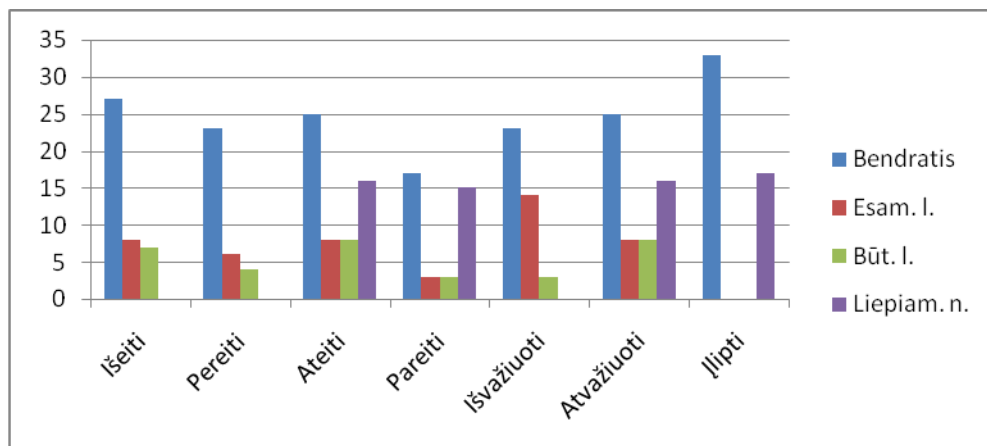
Jei sangrąžinį veiksmažodį reikia asmenuoti – dažniausiai kitakalbiai asmenuoja taip: prie pagrindinės formos prideda daugiskaitos pirmojo ir antrojo asmens galūnes žodžio pabaigoje: *neprausiamės, keliasitės, mokositės*.

Priešdėliniai veiksmažodžiai

Respondentų buvo prašoma surašyti įvairių priešdėlių (išskyrus *te-*, *tebe-*, *ne-*, *nebe-*, kuriuos studentai užsieniečiai lengvai įsimena) norminius veiksmažodžius: *išeiti, pereiti, ateiti, pareiti, išvažiuoti, atvažiuoti, įlipti*. Veiksmažodžių šaknų junglumas su priešdėliais labai didelis, o patys veiksmažodžiai daugiareikšmiai, todėl ir priešdėlių vaidmuo kiekvienu atveju skirtingas. Šio proceso praktinėje gramatikoje parodyti neįmanoma [6], todėl naudojant metodą – nuo lengvesnio prie sunkesnio – pirmiausia studentai kitakalbiai yra pratinami suvokti veiksmažodžių, turinčių kryptingo veiksmo reikšmę (kurią gali rodyti ir prielinksnis), skirtumus su priešdėliais ir be jų.

7 pav. Priešdėlinių veiksmažodžių formų pasiskirstymas

8 pav. Visų priešdėlinių veiksmažodžių formų pasiskirstymas

Kaip matyti iš 7 ir 8 paveikslų duomenų, respondentai dažniausiai vartoja priešdėlinių veiksmažodžių bendratį. Antroji pagal dažnumą forma – liepiamoji nuosaka tų veiksmažodžių, kuriuos studentai kitakalbiai girdi kasdien: *ateikite, pareikite, atvažiukite, įlipkite*.

Pirminę reikšmę (kurios mokoma programoje) *išėiti* nurodė 22 respondentai, kiti – prisiminė artimos reikšmės žodžius: *išvykti, išvažiuoti, nueiti, paeiti*; atsakymuose pavartota forma *išskristi*.

Pirminę veiksmažodžio *pereiti* reikšmę nurodė 14 respondentų (2 iš jų priešdėlį atskyrė nuo veiksmažodžio), 6 respondentai veiksmažodį be priešdėlio *eiti* išvertė veiksmažodine konstrukcija su prielinksniu *per*, bet 19 respondentų formą sudarė su priešdėliu *par-*: *pareiti*. Galima daryti prielaidą, kad tai akustinė klaida, nes kai kurie kitakalbiai minkština tardami *a* (*par-* ir *per-*).

Formas *ateiti, ateina* ir *ateikite* parašė 36 respondentai, 2 respondentai išvertė be priešdėlio veiksmažodžio *eikite* liepiamosios nuosakos formas, pavartodami jas su prielinksniu ir asmeniniu įvardžiu: *į/pas mane*. Pasitaikė taisyklingos darybos atvejų su priešdėliu *par-* + *eiti*. Šį veiksmažodį nemaža dalis studentų įgudusi vartoti kartu su prielinksniais *pas, į, su*.

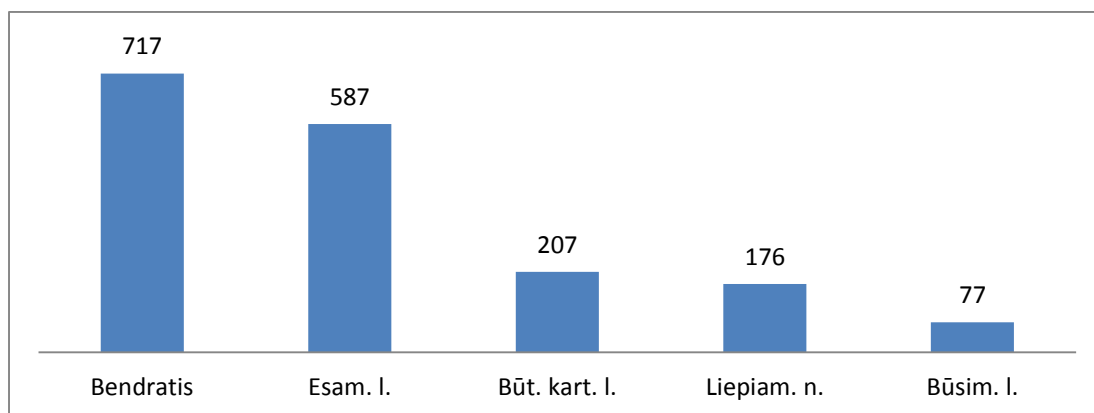
Vietoj priešdėlinės formos *pareiti* 4 respondentai parašė kitą žodį – nepriešdėlinį sinonimą *grįžti* (visas pagrindines formas) + *namo, į namus, į namą, pas namuose*. Didžioji dalis respondentų (17) vartojo taisyklingą vedinį *ateiti*, nors anketose pažymėjo kelis netaisyklingus vedinius su priešdėliais *už-* (*užėiti*), *ap-* (*apeiti*), *pra-* (*praeiti*) ir be priešdėlių – *eik į namus*.

Pirminė mokoma reikšmė *išvažiuoti* veiksmažodis pavartotas tik 2 respondentų (2 bendratys, 1 es. l. 3 asm., 1 būt. k. l. 1 asm.). 7 respondentai pavartojo veiksmažodžio *išėiti* bendratį (1 respondentas pavartojo visas pagrindines formas), 5 parašė veiksmažodį *palikti* (5 bendratys, ir po

1 es. l. ir būt. k. l. 3 asm.), 2 pavartojo vedinio *išvykti* bendratį, keli pateikė *išskristi*, *nuskristi*, *skristi* reikšmes.

Pirminę mokomą reikšmę *atvažiuoti* parašė 1 respondentas (bendratį ir būt. k. l. 3 asm.). Daugiausia buvo verčiama veiksmažodžio *atvykti* formomis (12 bendračių, 6 es. l. 3 asm. ir 1 vns. 1 asm., 4 būt. k. l. 3 asm., 16 liep. nuos. dgs. 2 asm., tik 3 iš jų vns. 2 asm., 1 būs. l. 3 asm.). 2 respondentai išvertė be priešdėlio liepiamosios nuosakos veiksmažodį *eikite* su prielinksniu *i/pas mane*. Vienas respondentas taisyklingai parašė veiksmažodžio *atvažiuoti* visas pagrindines normines formas. Pasitaikė darybos atvejų su priešdėliu *par-* + *eiti* (2 bendratys, 1 es. l. 3 asm., 1 būt. k. l. 1 asm., būs. l. 3 asm.). Šį veiksmažodį nemaža studentų dalis įgudusi vartoti kartu su prielinksniais *pas, į, su*.

Pirminę mokomą reikšmę *įlipti* 2 respondentai parašė su priešdėliu ir 6 parašė be priešdėlio *į-* (25 bendratys, 5 es. l. 3 asm., 1 būt. k. l. 3 asm., 12 liep. nuos. dgs. 2 asm., 5 būs. l. 3 asm., iš kurių 1 vns. 1 asm.). Pasitaikė darybos atvejų su priešdėliais *pa-* + *tekti* (2 bendratys, 1 es. l. 3 asm., 1 būt. k. l. 1 asm.) ir *į-* + *eiti* (2 bendratys), 1 es. l. 3 asm., 1 būt. k. l. 1 asm.). Vienas veiksmažodis pateiktas priešingos reikšmės – *išlipti*.

9 pav. Visų veiksmažodžių dažniausiai pavartotos formos

Išvados

1. Kiekybinė analizė rodo, kad pagal dažnumą studentų užsieniečių pirmoji lietuvių kalboje vartojama veiksmažodžio forma yra bendratis (41 proc.), antroji – esamasis laikas (33 proc.), trečioji – būtasis kartinis laikas (12 proc.). Rečiau vartojamos veiksmažodžio formos – liepiamoji nuosaka ir būsimasis laikas (10 proc. ir 4 proc., 9 pav.). Tačiau bendratis ir iš jos išvestos formos

sudaro tik truputį didesnę dalį visų studentų užsieniečių vartojamų formų nei esamasis ir būtasis kartinis laikas kartu (atitinkamai 55 proc. ir 45 proc.).

2. Išsiskiria priesagos *-ėti* veiksmažodžių grupė, kurioje tarp dažniausiai vartojamų veiksmažodžio formų vyrauja esamasis laikas (kasdieniai, lengvai įsimenami žodžiai *galėti, norėti, turėti*). Manoma, kad pirminių veiksmažodžių esamąjį laiką greitai įsiminti ir sklandžiai vartoti gali kliudyti pagrindinių formų nereguliari daryba (plg. *eiti – eina – ėjo; būti – yra, buvo; duoti – duoda – davė*), sangrąžinių formų – daugiau laiko perprasti reikalaujanti darybos sistema (*apsirengiu / šypsausi*), priešdėlinių formų – tikros reikšmės supratimas.

3. Kiekybinė analizė rodo, kad studentai žino, moka ir vartoja visas veiksmažodžio pagrindines formas. Skiriasi jų vartojimo dažnumas. Iš 9 paveikslo matyti, kad dėstytojai, mokantys kitakalbius lietuvių kalbos, daugiau dėmesio turėtų skirti būtojo kartinio laiko formoms mokyti, ypač sangrąžinių veiksmažodžių. Duotųjų veiksmažodžių būtojo kartinio laiko formų respondentai pavartojo mažiausiai.

4. Galima išskirti šias pagrindines veiksmažodžio formų vartojimo klaidas:

1) painiojama priesaginių veiksmažodžių pagrindinių formų asmenuotė, pvz., *dėvėti – dėvia – dėvėjo; žiūrėti – žiūria – žiūrėjo; kalbėti – kalba – kalbė; dėvėti – dėvi – dėvė*;

2) painiojama sangrąžinių veiksmažodžių formanto *si/s* vieta žodyje, pvz., *apsirengtis, nejuokis, neprausiamės, keliasitės, mokositės*;

3) painiojamos priešdėlinių veiksmažodžių reikšmės ar pasirenkamas kitas žodis: vietoj *išeiti* vartojama *išvykti, išvažiuoti, nueiti, paeiti*; vietoj *išvažiuoti* vartojama *išeiti, išskristi*.

Literatūros sąrašas

1. Blauzdytė R., Rimkutė E. Dažniausių lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo modeliai. *Jaunųjų mokslininkų darbai*. 2009. Nr. 4 (25), p. 13–19.
2. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Red. V. Ambrazas. 3-oji patais. laida. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
3. Malinauskienė R. Priesaginių veiksmažodžių mokymas nelietuvių mokykloje. *Gimtas žodis*. 2002. Nr. 9, p. 27–34.
4. Paulauskienė A. *Lietuvių kalbos kultūra*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 2001.
5. Savickienė I. Linksnio kategorijos įsisavinimas: lietuvių kalba kaip gimtoji ir svetimoji. *Kalbotyra*. 2006. T. 56(3), p. 122–129.

6. Veiksmazodžių daryba http://ualgiman.dtiltas.lt/veiksmazodziu_daryba.html (žiūrėta 2014-07-01).

THE FREQUENCY OF STANDARD VERB FORMS AND MISTAKES IN THEIR USE WHEN LEARNING LITHUANIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Summary. Every year, ca. 100 students from various countries of the world enter the Lithuanian University of Health Sciences (LUHS). Lithuanian as a foreign language is one of the compulsory practical subjects for such students. After several years, most students become capable of discussing the topics they have covered during their studies.

This article analyzes which standard verb forms are most commonly used by foreign-speaking students. Verbs were chosen because they are the central axis of sentences in the language. This is essentially a new study because the frequency of Lithuanian verb use and incorrect verb variants in the language of foreign students have not been studied extensively. An analysis of the results of a written questionnaire survey was conducted to confirm or rule out a presumption that the infinitive is the verb form that is most frequently memorized and used by foreign students. The article also analyzes typical mistakes of the use of verbs formed with a suffix or prefix and reflexive verbs. Quantitative analysis showed that the infinitive and its derivative forms composed a greater percentage of the standard verb forms used by foreign students than other two main verb forms did.

Key words: *standard form, verb, frequency of forms, suffix, prefix, Lithuanian language.*

TERMINŲ *BENDRAIEŠKIS, BENDRAATSAKOVIS, BENDRAVYKDYTOJAS* DARYBOS VERTINIMAS KALBOS NORMINAMUOSIUOSE LEIDINIUOSE

Laima Pečkuvienė

Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva

tel. (8-5) 2 714 617, el. paštas: laima.peckuviene@gmail.com

Reikšminiai žodžiai: žodžių daryba, sudurtiniai žodžiai (*dūriniai*), žodžių dėmenys, priesaga, galūnė.

Įvadas

Aptardamas svarbiausias terminų ypatybes ir terminams keliamus reikalavimus Kazimieras Gaivenis knygoje „Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys“ pabrėžia, kad terminų taisyklingumas laikomas vienu iš svarbiausių terminų kalbinių reikalavimų. Analizuodamas terminų nesutikimo su kalbos normomis atvejus, kurie atsiranda dėl netaisyklingo kirčiavimo, netaisyklingos darybos ir kitų priežasčių, Kazimieras Gaivenis rašo, kad pasakymas „netaisyklingas terminas“ terminų tvarkybos praktikoje dažniausiai vartojamas kalbant apie netipiškos darybos terminus [2: 37].

Knygoje nurodomos tokios netaisyklingos darybos terminų atsiradimo priežastys: „netikslus priešdėlio, priesagos, galūnės, sando ar pamatinio žodžio pasirinkimas, nulemtas kitų kalbų žodžių struktūros kopijavimo. <...> netikslus darybos tipo ar kategorijos pasirinkimas, nulemtas pseudoanalogijos principo taikymo“ [2: 37].

Tyrimo tikslas – įvertinti teisės kalboje vartojamų su dėmeniu *bendra-* sudarytų asmenų pavadinimų *bendraatsakovis, bendravykdytojas* ir *bendraieškis* darybą bendrinės kalbos žodžių darybos normos aspektu ir apžvelgti kalbos rekomendacijas dėl jų vartojimo. **Tyrimo objektas** – dūriniai *bendraatsakovis, bendravykdytojas* ir *bendraieškis* ir jų darybos vertinimas kalbos norminamuosiuose leidiniuose.

Atliekant tyrimą naudoti aprašomasis ir analitinis metodai.

Terminų *bendraatsakovis*, *bendravykdytojas* ir *bendraieškis* daryba

Aptariami teisės kalboje vartojami dėmenį *bendra-* turintys sudurtiniai terminai *bendraatsakovis*, *bendravykdytojas*, *bendraieškis* yra tos pačios darybos kategorijos žodžiai. Šie asmenų pavadinimus reiškiantys daiktavardžiai yra sudaryti iš skirtingų dėmenų. Dūriniai *bendraatsakovis* ir *bendravykdytojas* yra susidarę taip: pirmasis jų dėmuo *bendra-* yra atsiradęs iš būdvardžio *bendras*, o antruoju dėmeniu eina veiksmažodinės kilmės daiktavardžiai *atsakovas* ir *vykdytojas*. Terminas *bendraieškis* turi kitokius dėmenis. Pirmuoju šio dūrinio dėmeniu eina būdvardinės kilmėsrieveiksmis *bendrai*, o antrasis dėmuo yra atsiradęs iš veiksmažodžio. Pirmieji du su dėmeniu *bendra-* sudaryti terminai yra daiktavardiniai dūriniai, o trečiasis terminas yra veiksmažodinis dūrinys.

Daiktavardinės kilmės dūrinių *bendraatsakovis* ir *bendravykdytojas* antraisiais dėmenimis eina su priesagomis sudaryti žodžiai. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* aptariant dūrinių darybą nurodoma, kad lietuvių kalboje įprasčiau darytis sudurtinius žodžius (dūrinius) iš paprastųjų žodžių negu iš vedinių ar dūrinių [1: 153]. Sudūrimo būdu daugiausia yra padaryta daiktavardžių ir būdvardžių. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* skyriuje *Dūriniai iš būdvardžio ir daiktavardžio* rašoma, kad „dauguma sudurtinių daiktavardžių su pirmuoju būdvardiniu ir antruoju daiktavardiniu sandu yra susidarę iš tokių pamatinių žodžių, kurių kamienai lygūs šaknims. Ilgesnes ir aiškiai jaučiamas priesagas turintys žodžiai retai kada virsta šios rūšies darinių sandais“ [1: 155]. Taigi lietuvių kalbai būdingesni tokie dūriniai, kurių dėmenimis eina priesagų neturintys žodžiai⁶.

Iš *Gramatikoje* pateiktų retesnės darybos sudurtinių daiktavardžių pavyzdžių, kurių vienas sandas yra priesaginis vedinys, matyti, kad priesagas turintys žodžiai gali eiti tiek pirmaisiais, tiek antraisiais tokių dūrinių sandais. Pavyzdžiui, priesagas turi pirmieji daiktavardžių *garbanotplaukis*, *-ė* ir *skylėtbudės* dėmenys – būdvardžiai *garbanotas* (: *garbana*) ir *skylėtas* (: *skylė*). Iš priesaginių daiktavardžių *vežimas* (: *vežti*) ir *dirvonas* (: *dirva*) yra susidarę dūrinių *sunkvežimis* ir *plikdirvonis* antrieji dėmenys. Tarp *Gramatikoje* pateiktų dūrinių, kurių vienas dėmuo yra išvestinis žodis, įrašytas teisės terminas *bendraatsakovis*, *-ė* [1: 155]. Šio termino dėmuo *atsakovas*, *-ė* yra priesagą turintis veiksmažodinės kilmės daiktavardis.

⁶ *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* rašoma, kad iš daiktavardžių sudarytų sudurtinių daiktavardžių „sandai kartais neturi priesagų net ir tokiais atvejais, kai darybiškai santykiauja su priesaginiais daiktavardžiais, pvz.: *vainiklapis* „(bot.) žiedo vainikėlio lapelis“, *virbgalys* „virbalo galas“, žiedadulkė „(bot.) žiedo dulkelė [DLKŽ: 153].

Dūrinių su dėmeniu *bendra-* vertinimas kalbos norminamuosiuose leidiniuose

Aldona Paulauskienė ir Danutė Tarvydaitė knygoje *Gramatikos normos ir dabartinė vartosena* rašydamos apie sudurtinius žodžius atkreipia dėmesį į tai, kad dauguma senųjų lietuvių kalbos sudurtinių daiktavardžių yra padaryti iš priesagų ir priešdėlių neturinčių dviejų žodžių kamienų, tačiau „dabar šio dėsnio griežtumas silpnėja, dažnai jis pažeidžiamas, vartojant tokio tipo žodžius: *bendrakeleivis, nakvynpinigiai, šienžvežimis* <...>“ [GN: 63].

Dėl darybos pokyčių atsiranda daugiau kaip du dėmenys turinčių žodžių. Kalbėdamos apie specialiosiose mokslo šakose vartojamus dūrinius, kurie sudaryti iš trijų ar daugiau dėmenų (tai daugiausia tarptautiniai žodžiai, pavyzdžiui, *aerofotonuotauka, feroopentakarbonilas*) ir be kurių atskiros mokslo sritys ne visada gali išsiversti, Aldona Paulauskienė ir Danutė Tarvydaitė rašo, kad įmanomais atvejais reikia ieškoti galimybės vartoti tai, kas geriau pritaptų prie mūsų kalbos: „<...> vietoj per daug ilgo vieno žodžio prie kalbos dėsningumų geriau derintųsi dvižodis ar net trižodis terminas“ [GN: 63].

Knygoje *Gramatikos normos ir dabartinė vartosena* aptariamai ne tik mūsų kalboje vartojami neįprastai sudaryti kitų kalbų žodžiai, bet ir atkreipiamas dėmesys į nebūdingo ilgio dūrinius, atsiradusius iš savos kalbos žodžių. Ir vienus, ir antrus (pagal galimybes) reikėtų trumpinti. Pateikiama taisytinų savos kalbos dūrinių pavyzdžių. Tai sudurtiniai asmenų pavadinimus reiškiantys daiktavardžiai su pirmuoju dėmeniu *bendra-*, kurių antrasis dėmuo imamas su visa priesaga: *bendranuomininkas* (= *bendranuomis*), *bendrakaltininkas* (= *bendrakaltis*), *bendraskolininkas* (= *bendraskolis*) [GN: 63]. Aldonos Paulauskienės ir Danutės Tarvydaitės aptariamai trumpesniu žodžiu keistini sudurtiniai pavadinimai sudaryti tik su priesaga *-ininkas* turinčiais vediniais. Knygoje rašoma, kad teisininkai vartoja tokius darinius šiek tiek palietuvinę, t. y. pagal lietuvių kalbai būdingą sudurtinių žodžių darybos dėsningumą pakeičiama antrojo žodžio galūnė, pavyzdžiui, *bendranuomininkis, bendrakaltininkis, bendraskolininkis*, tačiau nebūdingas lietuvių kalbai žodžių ilgis yra paliekamas.

Turime atkreipti dėmesį, kad iš mūsų aptariamų terminų *bendraatsakovis* ir *bendravykdytojas* pakitusią antrojo dėmens galūnę turi tik pirmasis dūrinys. *Bendravykdytojo* antrasis dėmuo išlaiko nepakitusią galūnę.

Apie dėmenį *bendra-* turinčių dūrinių darybos ir vartojimo ypatumus rašoma *Kalbos praktikos patarimuose*. Tiek 1976 metais išėjusiame pirmajame *Patarimų* leidime, tiek ir 1985 metais išėjusiame antrajame pataisytame ir papildytame *Patarimų* leidime aptariant bendrinei

kalbai nepriimtinius sudurtinius žodžius rašoma, kad bendrinėje kalboje nevertotini asmenis reiškiantys sudurtiniai daiktavardžiai, sudaryti su pirmuoju dėmeniu *bendra-* ir antruoju priesaginiu dėmeniu. Iš abiejuose *Kalbos praktikos patarimų* leidimuose pateiktų taisinių pavyzdžių matyti, kad neteiktini vartoti dūriniai turi tik su priesaga *-ininkas* sudarytus dėmenis, kuriuos reikia trumpinti: *bendradarbininkas* (= *bendradarbis*), *bendranuomininkas*, *bendranuomininkis* (= *bendranuomis*), *bendrakaltininkas*, *bendrakaltininkis* (= *bendrakaltis*), *bendraskolininkas* (= *bendraskolis*) [KPP1: 255; KPP2: 283].

Nors *Kalbos praktikos patarimuose* taisomų dūrinių antrieji dėmenys yra tik priesagos *-ininkas* vediniai, prieš tai pateikiamame aiškinime nėra pasakyta, kad tik tokios priesagos vediniai negali būti sudurtinių žodžių, kurių pirmasis dėmuo *bendra-*, dėmenimis. Logiška manyti, kad *Patarimuose* pateiktas žodžių (ne)tikimo bendrinei kalbai vertinimas taikytinas ir tokiems dėmenį *bendra-* turintiems asmenų pavadinimams, kurių antrieji dėmenys gali būti ne tik priesagos *-ininkas*, bet ir kitokių priesagų vediniai. Todėl toks vertinimas galėtų būti taikomas kitokius priesaginius dėmenis turintiems teisės terminams *bendraatsakovis*, *-ė*, ir *bendravykdytojas*, *-a*.

Tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad abiejuose *Kalbos praktikos patarimų* leidimuose *bendraatsakovis* yra išskirtas kaip specialiosios kalbos žodis, kurio vietoje negali būti vartojama galūnę *-as* turinti forma *bendraatsakovas* [KPP1: 44; KPP2: 45]. Taigi *bendraatsakovis* laikomas taisyklingos darybos žodžiu. Apie terminą *bendravykdytojas* šiuose *Patarimuose* nepasakyta nieko.

Su dėmeniu *bendra-* sudaryti žodžiai aptariami ir *Kanceliarinės kalbos patarimuose*. Lyginat skirtingus *Kanceliarinės kalbos patarimų* leidimus matyti, kad juose apie tokį dėmenį turinčių dūrinių vartojimą rašoma panašiai, skiriasi vienas kitas pateiktas pavyzdys. Tačiau tas nedidelis skirtumas mums yra labai svarbus.

Tiek 1993 m., tiek ir 1998 m. išleistuose *Patarimuose* atkreipiamas dėmesys, kad bendrinėje kalboje pasitaiko netinkamų su dėmeniu *bendra-* sudarytų daiktavardžių ir nurodomos dvi priežastys, dėl kurių tokie žodžiai gali būti netinkami vartoti. Pirma priežastis yra tokia – netinkama dūrinių galūnė. Antra priežastis – per ilgas antrasis dūrinių dėmuo [KKP1: 40; KKP2: 56].

Primenama, kad bendrinėje kalboje dėmenį *bendra-* turintys daiktavardžiai turi būti vartojami su galūne *-is*. Pirmajame *Kanceliarinės kalbos patarimų* leidime yra pateikti tokie iliustracinai tinkamos vartosenos pavyzdžiai: *bendraatsakovis*, kurio vietoje negali būti vartojamas netinkamą galūnę turintis dūrinys *bendraatsakovas*; *bendraautoris*, ne *bendraautorius*; *bendravykdis*, ne *bendravykdytojas* [KKP1: 40].

Antra priežastis, kaip jau buvo rašyta, sudurtinis žodis gali būti netinkamas vartoti dėl per ilgo antrojo dėmens. 1993 m. išėjusiuose *Kanceliarinės kalbos patarimuose* nurodoma, kad toks dėmuo keistinas „trumpesniu variantu“ ir pateikiami 4 tokio keitimo pavyzdžiai: *bendrakaltis*, ne *bendrakaltininkis*; *bendranuomis*, ne *bendranuomininkis*; *bendraskolis*, ne *bendraskolininkis*; *bendraturtis*, ne *bendrasavininkis*. Dar nurodoma, kad vietoj *bendrasavininkio* galėtų būti vartojamas ir dvižodis terminas *nuosavybės bendrininkas* [KKP1: 40]. Kaip ir anksčiau straipsnyje aptarti *Kalbos praktikos patarimuose* pateikti pavyzdžiai, taip ir *Kanceliarinės kalbos patarimuose* pateikti per ilgą dėmenį turintys dūriniai, bendrinei kalbai yra nepriimtini dėl antrojo dėmens turimos priesagos *-ininkas*. Kitokius priesaginius dėmenis turinčių dūrinių *Kanceliarinės kalbos patarimuose* taisyti nesiūloma.

Kaip jau buvo rašyta, pirmajame *Kanceliarinės kalbos patarimų* leidime terminas *bendravikdytojas* taisomas kaip netinkamą galūnę turintis vedinys. Tačiau 1998 m. išėjusiame pataisytame ir papildytame *Kanceliarinės kalbos patarimų* leidime aptariant pasitaikančius netinkamai su dėmeniu *bendra-* sudarytus žodžius nei dėl galūnės taisyto *bendravikdytojo*, nei dėl per ilgo antrojo dėmens taisyto *bendrasavininkio* taisinių sąraše jau nėra. Palikti tik *bendraatsakovis*, *bendraautoris*, *bendrakaltis*, *bendranuomis* ir *bendraskolis* [KKP2: 56]. Tokie patys pavyzdžiai pateikiami 2007 m. paskelbtame *Kanceliarinės kalbos patarimų* elektroniniame leidime.

Terminai *bendraatsakovis*, *-ė* ir *bendravikdytojas*, *-a* yra taisomi kartu su kitais ydingai sudarytais dėmenį *bendra-* turinčiais įvairių mokslo sričių terminais 1992 m. išleistuose *Terminologijos taisymuose*. Dūrinio *bendraatsakovis*, *-ė* vietoje *Terminologijos taisymuose* pateiktas dvižodis terminas *atsakomybės bendrininkas*, *-ė* [TT: 24]. Vietoj termino *bendravikdytojas*, *-a* pasiūlyti du bendrinei kalbai galintys tikti pakaitai: dvižodis terminas *vykdymo bendrininkas*, *-ė* ir vienažodis terminas *bendravikdis*, *-ė* [TT: 24]. *Taisymų* pratarmėje rašoma, kad čia pateikti „visi taisymai buvo kolektyviai apsvarstyti, dalis jų patikslinta pagal bendruosius terminologijos ir kalbos kultūros reikalavimus“ [TT: 3], todėl jais turėtų remtis atskirų mokslo sričių kalbos tvarkytojai.

Į *Terminologijos taisymuose* pateiktus terminus teisės kalbos tvarkytojai neatsižvelgė. Nebuvo priimtas nei dvižodis, nei vienažodis termino *bendravikdytojas*, *-a* norminis atitikmuo. Teisės kalba ir toliau vartoja ryškų priesaginį dėmenį turintį terminą, pavyzdžiui: *Jeigu nusikalstamą veiką padarė keli asmenys kartu, tai kiekvienas iš jų laikomas vykdytoju (bendravikdytoju)* [4: 24 str.3 d.]; <...> *jie atsako kaip bendravikdytojai tik pagal komentuojamo straipsnio 1 dalį* [5: 399].

Netaisomas ir *bendraatsakovis*. Iš teisės kodeksų pavyzdžių matyti, kad šis terminas vartojamas atsakovams, kai jų vienoje byloje yra keli, pavadinti: *Juridinio asmens dalyvis* <...> *privalo kreiptis į kitus juridinio asmens dalyvius ir siūlyti būti bendraatsakoviais* [6: 2.123 str. 2 d.]; *Taikos sutarčiai sudaryti, atsisakyti ieškinio ar ieškinį pripažinti būtinas visų bendrininkų (bendraieškių arba bendraatsakovių) sutikimas* <...> [7: 44 str.].

Termino *bendraatsakovis*, *-ė* nepritapimas prie dėmenį *bendr-* turinčių bendrinės kalbos žodžių išsamiau aptariamas žurnale *Gimtoji kalba* [GK: 18–19]. Vytautas Pranciškus Būda atsakydamas į žurnalo *Klausimų kraitelės* klausimą, ar tinka vartoti žodį *bendraatsakovas*, nurodė dvi priežastis, dėl kurių toks žodis negali būti vartojamas bendrinėje kalboje. Formaliąja priežastimi atsakymo autorius nurodė netinkamą dūrinio galūnę. Pateiktame atsakyme primenama, kad bendrinėje kalboje dėmenį *bendr-* turinčių sudurtinių žodžių galūnė turi būti *-is*, *-ė*, pvz.: *bendradarbis*, *-ė* (: *bendras* + *darbas*), *bendrašonis* (: *bendras* + *šonas*) ir t.t. Antroji žodžio netikimo bendrinei kalbai priežastis – ydinga pasidaryto dūrinio reikšmė, dėl kurios net ir pataisius galūnę *bendraatsakovis*, *-ė* negalėtų būti vartojamas.

Renkantis vartoti vienu ar kitu būdu sudarytus žodžius būtina atsižvelgti į tai, kokiomis reikšmėmis atitinkamu darybos būdu sudaryti žodžiai gali būti vartojami bendrinėje kalboje. Pavyzdžiui, iš veiksmažodžių su priesagomis *-imas* (*-ymas*) padaryti žodžiai bendrinėje kalboje vartojami veiksams (būsenoms) pavadinti: *bėgimas*, *rėkimas*, *svarstymas*, *narstymas*. Dalis tokių veiksmažodinės kilmės vedinių reiškia ne veiksmų, o daiktų pavadinimus, pavyzdžiui, *nutarimas*, *kalėjimas*, *įsakymas*, *įstatymas*.

V. P. Būda primena, kad dėmenį *bendra-* turinčių dūrinių reikšmė yra tokia: „tas, kas turi su kitu (kitais) ką bendra“: *bendraturtis*, *-ė bendramokslis*, *-ė, bendravardis*, *-ė, bendradarbis*, *-ė* arba „tas, kas bendra daugeliui“: *bendrabutis*. Todėl ir *bendraatsakovis* turėtų reikšti „atsakovą, bendrą kelioms byloms“. O iš tikrųjų taip yra vadinami keli vienos bylos atsakovai [GK: 19].

Ydingos reikšmės dūrinį V.P. Būda pasiūlė keisti *bendraatsakiu* (: *bendrai* + *atsako*). Tokio termino pirmasis dėmuo yra iš būdvardžio *bendras* padarytasrieveiksmis, o antruoju dėmeniu eina veiksmažodis. Savo siūlymą vartoti veiksmažodinį dėmenį turintį dūrinį V. P. Būda parėmė *Kanceliarinės kalbos patarimuose* patektu dėmenį *bendr-* turinčiu *bendravykdžiu* (: *bendrai* + *vykdo*), kuris buvo pasiūlytas vietoj netinkamą galūnę turinčio *bendravykdytojo* [KKP1: 40], taip pat bendrinėje kalboje turimais iš kitokių dėmenų sudarytais veiksmažodinės kilmės dūriniais *barzdaskutys* (: *barzda* + *skuta*), *kraujoplūdis* (: *kraujas* + *plūdo*).

Tokiu darybos būdu, koku V. P. Būda siūlė sudaryti terminą *bendraatsakis*, yra sudarytas teisės terminas *bendraieškis*. Išrieveksmio ir veiksmazodžio sudarytas *bendraieškis* pakeitė ankstesniuose kodeksuose vartotą terminą *bendraieškovis*: „<...> šie asmenys <...> įtraukiami dalyvauti procese trečiaisiais asmenimis, nepareiškiančiais savarankiškų reikalavimų, arba *bendraieškiais*“ [7: 49 str. 3 d]. Termino *bendraieškovis* atsisakyta dėl priesaginio antrojo dėmens *ieškovas*. Tačiau su tokios pačios priesagos *-ovas* vediniu *atsakovas* sudarytas terminas *bendraatsakovis* teisės kalbos tvarkytojų vertinamas jau kitaip ir nėra taisomas. Nekliūva ir priesaginį dėmenį turintis dūrinys *bendravikdytojas*. Teisės kalba neatsižvelgia į tai, kas nurodoma kalbos norminamuosiuose leidiniuose: sudurtiniai asmenų pavadinimus reiškiantys daiktavardžiai su pirmuoju dėmeniu *bendra-* bendrinėje kalboje turi būti vartojami su galūne *-is*, bendrinei kalbai netinka su antruoju priesaginiu dėmeniu sudaryti dūriniai.

Aptariant veiksmazodinės kilmės dūrinius *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* rašoma, kad dauguma iš būdvardžio ar būdvardiniorieveksmio ir veiksmazodžio susidariusių dūrinių yra „asmenų pavadinimai, primenantys veikėjų ar veiksmazodinės ypatybės turėtojų pavadinimus“ (žr. p. 164). Kai tokių dūrinių pirmasis sandas siejasi surieveksmiu, juo charakterizuojamas antruoju sandu reiškiamas veiksmas, pavyzdžiui: *aiškiaregys*, *-ė*, *garsiakalbis*, *-ė*. Teisės kalba pasirėmė šiuo bendrinės kalbos sudurtinių žodžių darybos būdu tik vienu atveju – pasidarydama terminą *bendraieškis*. Manytume, kad tokio darybos būdu būtų galima pasinaudoti ieškant tinkamų terminų *bendraatsakovis* ir *bendravikdytojas* pakaitų.

Darybos tradicija turi būti laikoma svarbiu kriterijumi kuriant naujus žodžius. Stasys Keinys knygoje *Lietuvių terminologijos raida*, apžvelgdamas kalbos norminimo darbą dirbusių kalbos puoselėtojų indėlį kuriant savąją terminiją, primena Petro Joniko reikalavimus teisės terminams, kuriuos pravartu priminti ir prisiminti dabartinės teisės kalbos kūrėjams ir jos tvarkytojams. Jie išdėstyti 1939 m. žurnale *Gimtoji kalba* paskelbtame straipsnyje *Apie teisės kalbą* ir nepraranda aktualumo iki šiol: „darantis naujus terminus savo kalbos priemonėmis, būtinai reikia paisyti tų pagrindų, kurie yra bendri visai literatūrinei kalbai“ [3: 52]. Terminus kuriant reikia remtis „ne keliais, dažnai atsitiktinai žinomais pavyzdžiais, bet ištisais darybiniais ir reikšminiais mūsų kalbos polinkiais“ [3: 52].

Išvados

1. Kalbos norminamuosiuose darbuose nurodomos dvi priežastys, dėl kurių dėmenį *bendra-* turintys sudurtiniai asmenų pavadinimai negali būti vartojami bendrinėje kalboje. Pirmoji priežastis – netinkama dūrinių galūne *-as*. Antroji priežastis – dūriniai netinka bendrinei kalbai dėl priesagą turinčio per ilgo antrojo dėmens.
2. Norminamuosiuose darbuose pateikiami taisyti dūriniai, netinkami dėl priesagą turinčio antrojo dėmens, yra sudaryti tik su priesagą *-ininkas* turinčiais vediniais (*bendrakaltininkis, bendraskolininkis, bendranuomininkis*). Su kitokiomis priesagomis sudarytų žodžių nepateikiama, todėl lieka neaišku, kaip bendrinės kalbos žodžių darybos normos aspektu turi būti vertinami dūriniai, kurių antrieji dėmenys yra kitokių priesagų vediniai.
3. Aptariant neteiktiną galūnę ir per ilgą antrąjį dėmenį turinčius dūrinius norminamuosiuose darbuose ne visada laikomasi nuoseklumo. Vieną kartą dūrinys pateikiamas kaip netinkamas bendrinei kalbai ir taisomas, kitą kartą jis jau nėra minimas, pavyzdžiui, skirtinguose *Kanceliarinės kalbos patarimų* leidimuose terminai *bendravykdytojas* ir *bendrasavininkis*. Ar anksčiau taisyti dūriniai dabar laikytini norminiais?
4. Teisės kalbos tvarkytojai neatsižvelgė į terminologų siūlymus, pateiktus *Terminologijos taisymuose*, atsisakyti netinkamai sudarytų terminų *bendravykdytojas* ir *bendraatsakovis*, tačiau patys atsisakė tokiu pačiu darybos būdu (t.y. su antruoju priesaginiu dėmeniu) sudaryto termino *bendraieškovo*. Jo vietoje vartojamas bendrinei kalbai priimtinas iš būdvardiniorieveiksmio ir veiksmažodžio sudarytas *bendraieškis*. Šio termino darybos pavyzdžiu tiktų pasiremti sudarant terminus *bendravykdis* ir *bendraatsakis*, kuriais galėtų būti pakeisti ydingos darybos asmenų pavadinimai *bendravykdytojas* ir *bendraatsakovis*.

Literatūros sąrašas

1. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Red. Ambrazas V. Ketvirtoji pataisyta laida. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
2. Gaivenis K. *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2002.
3. Keinys S. *Lietuvių terminologijos raida*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2012.
4. *Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas*. Vilnius: Mūsų Saulužė, 2007.
5. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras*. [Kn. 2]: Specialioji dalis. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.

6. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Vilnius: Registrų centras, 2012.
7. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. Vilnius: Registrų centras, 2012.

Šaltinių sąrašas

1. GK – Būda V. P. Ar vartotinas bendraatsakovas? *Gimtoji kalba*. 1995, Nr. 1, p. 18–19.
2. KKP1– *Kanceliarinės kalbos patarimai*. Parengė Pranas Kniūkšta. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
3. KKP2 – *Kanceliarinės kalbos patarimai*. Parengė Pranas Kniūkšta. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1998.
4. KKP3 – *Kanceliarinės kalbos patarimai* (internetinis leidimas). Sudarytojas Pranas Kniūkšta. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007. – <http://kanceliariniaipatarimai.lki.lt> (žiūrėta 2014-06-20).
5. KPP1 – *Kalbos praktikos patarimai*. Sudarė Aldonas Pupkis. Vilnius: Mokslo, 1976.
6. KPP2 – *Kalbos praktikos patarimai*. Sudarė Aldonas Pupkis. Vilnius: Mokslo, 1985.
7. GN – Paulauskienė A., Tarvydaitė D. *Gramatikos normos ir dabartinė vartosena*. Kaunas: Šviesa, 1986.
8. TT – *Terminologijos taisyklės*. Parengė K. Gaivenis ir kt. Vilnius: Mokslo, 1992.

EINSCHÄTZUNG DER WORTBILDUNG VON FACHWÖRTERN *BENDRAIEŠKIS, BENDRAATSAKOVIS, BENDRAVYKDYTOJAS* IN DEN VERÖFFENTLICHUNGEN DER SPRACHPRAXIS

Zusammenfassung. In den Veröffentlichungen der Sprachpraxis wird hingewiesen, dass die zusammengesetzten Bezeichnungen von Personen mit dem Teil *bendra-* dürfen in der Hochsprache mit der Endung *-as* nicht gebraucht werden. Für die Hochsprache taugen sie auch nicht wegen ihren suffixierten zu langen zweiten Teiles. Die Fachwörter *bendraatsakovis* und *bendravykdytojas* haben die Suffixe, und *bendravykdytojas* wird auch mit der Endung *-as* gebraucht.

In den Veröffentlichungen der Sprachpraxis sind die Zusammensetzungen angegeben, die korrigiert werden müssen, deren zweiter Teil wegen ihren Suffixes nicht verwendbar ist, die mit den Ableitungen mit dem Suffix *-ininkas* gebildet werden (*bendrakaltininkis, bendraskolininkis,*

bendranuomininkis). Die Zusammensetzungen mit anderen Suffixen sind nicht angegeben , weswegen völlig unklar wird, ob man von solchen Zusammensetzungen, deren zweite Teile Ableitungen von anderen Suffixen sind, absagen müsse.

Bei der Erörterung von den Zusammensetzungen, die eine nicht zu verwendbare Endung haben (*bendraatsakovas*, *bendraautorius*, *bendravkydytojas*), wird die Konsequenz nicht immer beachtet. Manchmal wird die Zusammensetzung korrigiert, manchmal wird sie überhaupt nicht erwähnt. Als Beispiel dazu ist das Fachwort *bendravkydytojas* in den Veröffentlichungen von “Kanceliarinės kalbos patarimai”.

Die Sprachpfleger der Rechtssprache beachten die Vorschläge der Fachleute nicht, falsch zusammengesetzte Fachwörter *bendravkydytojas* und *bendraatsakovis* zu korrigieren, Doch sie selbst verzichten auf das auf solche Art und Weise gebildetes Fachwort *bendraieškavis*. Anstatt dessen wird das in der Hochsprache üblich zusammengesetztes (aus dem adjektivierten Adverb und dem Verb) *bendraieškis* gebraucht. Es wäre sinnvoll, die Zusammensetzung dieses Fachwortes als Beispiel bei der Bildung von Zusammensetzungen zu halten, die die Fachwörter *bendravkydytojas* und *bendraatsakovis* ersetzen könnten.

Schlüsselwörter: Wortbildung, Zusammensetzungen, Wortteile, Suffix, Endung.

NEGATION IN MODERN ENGLISH

Olga Ušinskienė

Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

tel. (8-5) 271 46 17, el. paštas: olga.usinskiene@gmail.com

Key words: negation, explicit negation, implicit negation, general indicators, particular indicators, predication

Introduction

Linguistics as a science has accumulated enough empirical material and currently needs not to reveal new facts, but to rethink the data considering it from a new angle, taking into account current state of science. Negation in the English language is one of the important issues of general linguistics, especially in terms of the relation between content and form, i.e. the structure of sentence and its meaning. Negation has traditionally been the object of study of formal logic and linguistics. Nevertheless, the problem of negation has not still been investigated sufficiently. It attracts attention of many researchers and it is being studied by linguists, philosophers, logicians and psychologists.

In Linguistics negation in language was considered by many representatives of psychological approach as a purely subjective manifestation of the human psyche, as an expression of psychological reactions, emotional feelings, etc. However, some linguists noted that the meaning of negation cannot go with expression of disappointment, contrast, etc., because these and similar feelings can be reflected in both affirmative and negative sentences. [1], [12]

This paper aims at analysing the functioning of means of negation in the English language. The direct object of the study is implicit negation in the English language. Complex approach of analysing means of implicit negation has been undertaken in the paper. Techniques of transformation and distribution analysis and the method of linguistic observations have been applied in this paper. The analysis has been performed on the examples taken from the books of British and American authors.

Explicit means of expressing negation in the English language

Category of negation in linguistics, being one of the most difficult problems, is studied in the beds of various linguistic currents. According to the definition of negation provided in various

dictionaries it is considered to be denial of the truth of a clause or sentence, typically involving the use of a negative word (e.g. not, no, never) or a word or affix with negative force (e.g. nothing, non-). [17]

Explicitness and implicitness are correlated concepts, the first of which a leading role belongs to. Explicitness requires open, clear, direct expression of any meaning, and implicitness, on the contrary, suggests a hidden, implicit, indirect expression.

One of the most common explicit means of expressing negation is negation using the particle *not*. In modern linguistics there is still no consensus on the issue of negation with *not*. Some authors relate *not* to particles, others see *not* as an adverb, others avoid the question to what category of words *not* must be included.

In many cases, *not* has similar characteristics with particles. As it is known, particles emit the meaning of the word, phrase or sentence to which they relate.

Not has characteristics of opposite particles because, firstly, it highlights the word, phrase or sentence to which it relates; secondly, it contrasts this word, phrase or sentence to another word, phrase or sentence, either explicitly or implicitly.

But they were dressed for a photographic studio, *not* for a river picnic (Gerome)

„You’re sore as hell.“

„Yes, I am... But *not* for the reason you think.“ (Wilson)

Negative particles *not* and *never* can sometimes interchange without changing the sense of the sentence:

Never a thought of the Lord, *never* thanks-giving prayer. (M.E.S.S.)

Not a thought of the Lord, *not* a thanks-giving prayer.

Practically particles can be combined with any part of a sentence and with any part of speech. This also applies to particle *not*.

„*Not* even the unanimous decision of the Society to act, *not* a play of Goldsmith or Shakespeare, but a musical drama called. The Prisoner of Love, could change for him his almost childish delight. “ (M.E.S.S.)

„Also he smiled but felt that the smile gave him away, and tried to wipe it off, *not* soon enough.“ (Lindsay)

„High, but *not* dry, they shine in the sunlight, catching nearly all the bustle and the business.“ (M. Dodge)

Particle *not* is able to contract and take a reduced form *n't*. In this case, *not* and *n't* are interchangeable.

„I *don't* know the first thing about how the ranch is run.“ (Norris)

„He was in search of a subject; something magnificent, he did *not* know exactly what.“
(Norris)

This ability to contract and take the form *n't*, adhering to the preceding word, formally distinguishes this other *not* from the particle *not*.

In addition to formal differences, the particle *not* and the element *not/n't* have some other differences. Let us compare three sentences:

1. „It is impossible here.“ (Torster)
2. „He took out of the envelope not a letter, but a hundred-dollar bill.“ (Maugham)
3. „Oh, you don't know how I love it.“ (Norris)

The first example shows that the word *impossible* represents a one-piece unit in form and content. A negative meaning is expressed by the morpheme *im-*, but this meaning is part of the lexical meaning of the word *impossible*, the integrity of the content of which is that it refers to one concept (negative quality), not two (quality and its negation).

In the second example *not* does not simply negates, but contrasts the meaning of the word to which it refers, to another meaning (*not a letter, but a hundred-dollar bill*). Unlike the particle *not*, negative element *n't* has no lexical meaning of opposition.

In the third example, the meaning expressed by a word is not opposed to any other meaning. The sentence says only that the subject (*he*) does not have such characteristics (*know*). Consequently, it can be said that the role of the negation is not opposing but separating.

Opposing particle *not* often goes with other opposing particle *only* related to the subsequent word. In such cases, the particle *not* retains its meaning of opposition but denies not the whole predicative, but only the word *only* related to it. Negation does not affect the grammatical component.

„It is *not only* the cannons, but the war loans that Lazarus arranges under cover of giving credit for the cannons. “ (B. Shaw)

Not/n't tends to be used with the forms that express a predicative relationship. Unlike the particle *not*, connected with any part of a sentence, *not/n't* is found in the only single syntactic unit – predicate. That is why the element *not/n't* can be called predicate negation. In the nominal predicate *not/n't* is combined not with a predicative but with the link-verb *be*, since it contains the

meaning of the person, tense and mood. Compatibility of predicate negation *not/n't* with the forms expressing grammatical meanings of person, tense and mood, rather than with lexical units, is proved by the use of function words *do, does, did*, with which the element *not/n't* is connected.

„Angele *was not* the symbol, but the proof of immortality.“ (Norris)

„I *don't* see why you need to worry any more than Mollenhaver or Simpson.“ (Dreiser)

Negative pronouns and adverbs. One of the main means of expressing negation in the English language is negative pronouns and adverbs with the meaning of absence of what is indicated by a root morpheme of an interrogative-negative pronoun and adverb.

Negative pronouns and adverbs in the context of their semantics can be interpreted as a means the separation of an element or a subset from a plurality of objects. Pronoun *nobody* highlights the empty subset and refers to dozens of people or, more broadly, animate objects. Adverb *never* refers to a plurality of time points or intervals, adverb *nowhere* – to a plurality of locations in space. At the same time negative pronouns and adverbs in this particular case equally point at the absence of what would correspond to their content. Thus, the negative adverb *never* expresses the idea time point in general, simultaneously indicating the absence of points of time for any particular fact.

Negative pronouns *no, nobody, nobody's, none, nothing, neither, nowhere* can be used instead of nouns (*nobody, nobody's, none, neither, nothing*), adjectives (*no, neither*), adverbs (*nowhere*), numerals (*none*).

Since one negation is allowed in English, negative pronouns and adverbs are used to create negative sentences:

Her fiancé is *nowhere* to be seen. (Randall)

No girl has died in there today. (Priestley)

Like other pronouns ending in *-body, -one, -thing*, negative pronouns distinguish category of person and non-person. [15] . Pronoun *neither* refers to both animate and inanimate objects:

„In *neither* case can I agree. Both smiled but *neither* spoke.“ (Heyer)

Negative affixes. One of the common means of expressing negation is negative affixes. The most used ones are affixes *un-, in-, dis-, mis-, -less*. Words with these and similar affixes express the meaning of absence, loss, polarity.

Compatibility of negative affixes with the stems of various parts of speech varies from language to language, and within the same language. So, in English, prefix *-un* of German origin with a negative meaning is not used with verb stems because the meaning of non-action in this

language is expressed with particle *not* (derivatives such as “unlike” (*nemég*ti) are not peculiar to the English language). Prefix *-un* and such prefixes as *dis-*, *de-*, *mis-* (used with verbs) have not strictly negative meaning but privative one, i.e. the meaning of the action opposite to the action expressed by the verb. Compare: *to tie* (*surišti*) and *to untie* (*atsirišti*).

It is interesting to mention that in Northern Scotland negative forms of Present and Past Participle are formed with the help of a negative prefix *on-* (= *un-*). E.g. *onbeen* (=not, without being), *onhad*, *onhen* (=not, without having), *ondoin* (= without doing), *ongrutten* (=without greeting).

Prefixes *un-*, *non-*, *in-* (*im-*, *il-*, *ir-*), *dis-*, *mis-* are usually used with adjectives and nouns: unknown, untruth, nonessential, non-conductor, illogical. Prefixes *un-*, *non-*, *in-* are very similar, as seen in the following examples of words-doublets, which differ very little from each other. Compare: *nonprofessional-unprofessional*, *inacceptable-unacceptable*.

Suffix *-less*, with the meaning of absence of something is mainly added to the stems of adjectives and nouns: powerless, useless. This suffix is close in meaning (absence, loss) with prefix *un-*, which is confirmed by the words-doublets. Compare: *endless-unending*, *profitless-unprofitable*. [6]

It is important to mention the fact that negative affixes in English are attached not only to the nominal stems. Verb stems are also combined with negative affixes, e.g. *like-dislike*, *interpret-misinterpret*, etc.

Thus, the results of this study support the idea that the category of negation is an independent category, because, firstly, it forms an opposition with affirmation category, secondly, it has a set of explicit means of expression: lexical and lexico-grammatical, the most common of which are negative affixes, pronouns, adverbs, particles. Thirdly, the category of negation is a characteristic of all languages of the world. In addition, it works closely with the categories of modality and predication, but remains a separate, independent category.

Implicit means of expressing negation

Study of hidden categories and forms of their manifestation is closely associated with the study of semantic aspect of an utterance and text as semantic factor is crucial in identifying implicit categories. An important purpose is allotted to semantic structure components of an utterance as lexical meaning of words, their relationship in the syntagmatic chain can signal the presence of implicit elements in the utterance. [14]

In linguistics, implicitness is understood in a broad sense, as psychological, and in a narrow one, as lingual. Implicitness in a broad sense is a category of a text and includes a range of issues related to “background knowledge” (mutual knowledge of the realities of the speaker and the listener), implicit presupposition that covers the specific situation of the speech act, characteristics of partners and their „horizon“, etc. In a narrow sense implicitness refers to the elements of language structure and is a purely grammatical phenomenon. [14]

Let us consider linguistic indicators of implicit negation in English. Analysis of linguistic literature allows us to divide them into general and particular. General indicators of implicit negation are connected with the use of any sentence, affirmative and interrogative: they are common to both structures affirmative and interrogative, regardless of lexical and grammatical features of their constructions. Particular indicators, as research shows, are identified on the lexical content and grammatical features of forming non-negative sentences with a negative meaning. Therefore almost all general indicators and some or one particular are found when analysing a specific sentence.

General indicators of implicit negation. *Context* is one of the indicators of implicit negation. Context is the language environment with one or another linguistic unit. Context is defined "as a set of formally fixed conditions under which the content of a linguistic unit (lexical, grammatical, etc.) is clearly revealed. [9], [15]. There are two kinds of context in Linguistics: a narrow one (microcontext) and a wide one (macrocontext). Narrow context is understood as the context of a sentence, i.e. context within one sentence, while a wide context goes beyond one sentence and is considered to be a text context.

Sometimes it is enough to take into account a narrow context (microcontext) in the form of a simple, complex or compound sentence to reveal a seme of negation in non-negative structures.

„How are you going to find your way ashore, if Sarandaki is in the big boat?“ (J. Aldridge)

„If they had been in the room then, she might have murdered them.“ (J. Cheever)

„Hey, how can I hear you when you mumble like that?“ he said. (D. Parker)

But it is often not enough to discover the seme of negation in non-negative constructions with the help of a narrow context. Therefore, it is necessary to resort to the broader context, i.e. to pay attention to the prior or subsequent statements that surround the utterance and give it a negative meaning.

- This is an expensive talk going on here. This must be costing you a million dollars. You oughtn't to do this.

- What do you think I care about that? – she said. – I’ll die if I don’t talk to you. I tell you I’ll die, Jack. (D. Parker)

Phonetic indicators of implicit negation also play an important role. Phonetic indicators include intonation (prosody) and logical stress. [16]

Special role belongs to prosody, as intonation system of language is more flexible and the meaning, perceived through intonation, can respond directly to the speaker’s communicative settings. In some cases, the presence of intense intonation indicates the incompatibility of the textual content with its communicative sense and plays a crucial role in the perception of the phrase.

„...This fellow has an American accent all right, and he doesn’t deny that he was near King’s Abbot that night. Just asks what the hell it is to do with us...“ (A. Christie)

Here intonation interacts with lexico-grammatical structure and helps imply negative meaning, expressed with a lexical indicator, i.e. with words *the hell*.

Logical stress is also a phonetic indicator. Logical stress interacts with the variation of pitch, context and other factors contributing to the unequivocal understanding of the non-negative structure.

„He doesn’t love you anymore. You’re better to get rid of him.“

„Shut up, you rotten eunuch. You know much about love.“ (W.S. Maugham)

In the example above the word *much* is logically stressed, therefore actual division of the sentence modifies, i.e. rheme moves on logically stressed component *much*, and negative meaning (*You know nothing about love*) is implied. Negation is perceived here indirectly, i.e. some in the affirmative sentence is „extinguished” and some of negation appears.

Let us look at another example „*Sam came*“ with logical stress on Sam. The given structure can semantically be divided into to: explicit affirmation that *Sam came*, and implicit negation that *X didn’t come*.

It is significant to mention that phonetic indicators cannot always be indicators of implicit negation. It is also very important to pay attention to other factors, such as situation and context, which indicate how to use the logical stress.

The third general indicator of implicit negation is extralinguistic indicators extralinguistic means. Paralinguistics studying extralinguistic means includes two subsystems: paralinguistic and kinesic. Paralinguistic one includes all main extralinguistic factors, such as general situation of the speech act, background knowledge, etc., while kinesic one includes paralinguistic phenomena,

such as gestures, facial expressions, movements, actions that accompany the act of speech and help to reveal its sense. [10], [11]

„Oh, how I wish I could shut up like a telescope. I think, I could, if I only knew how to begin.“ (L. Carroll)

„Well?“ she demanded fiercely. „Aren't you going to make the obvious remark? Aren't you going to say, 'If you want to go home so much, why not to do so'?“ Mr. Parker Pyne shook his head... (A. Christie).

Background knowledge is very important in perceiving the sense of the speech act. Background knowledge is knowledge of speakers about the environment, about the facts of objectively existing reality. For example:

„He always referred to her father as Dr Lambert, pronouncing it in French. But is it a French name?“ (W.S. Maugham)

In order to understand the underlined sentence, you have to know that the name Lambert is not French, but English.

Particular indicators of implicit negation. The study of lexical content of structures containing implicit negation shows that under a certain lexical content often using *lexico-stylistic indicators* in non-negative structures the sense of negation is considered to be the main meaning of the structure. The negative meaning of the utterance is formed with the help of expressively ironic use of certain words. For example, the words like *good, much, a lot, swell, excellent*, etc. in preposition to the subject, often give a negative meaning in affirmative structures.

„*Much* you know about him! A fat *lot* I care.“ (W.S. Maugham) (=You know nothing about him. I don't care.)

The negative meaning can also be expressed with such words as *stuff, nonsense, rot, rubbish, beans, fiddlesticks, hell, garn*, etc., which are used in simple sentences and deny the meaning expressed in the previous utterance.

„I can exist comfortably without knowing what my neighbours are doing and thinking.“

„*Stuff and nonsense*, James,“ said my sister. (A. Christie)

Reiterations are also one of the main indicators of implicit negation. [13]

„But I want to know. It sounds like *a sneer*.“

„*A sneer*? From me...“ (J. Galsworthy)

The analysis of the material shows that lexical indicators of implicit negation can include scaling particles, such as *even* and *only*.

„... Now I'm only afraid of losing Phuong.“ (G. Green). (Semantic interpretation can be: A) Now I'm afraid of losing Phuong. B) Now I'm not afraid of anything else.)

„If only she was there.“ I said. (S. Jackson). (Semantic interpretation: She was not there.)

Among the lexico-semantic indicators a special place belongs to phraseological units. There are some types of phraseological units with implicit negation. They are *like hell, like deuce, like devil, my eye, my eyes, my foot, the hell with somebody (something), I'm damned (fool, knave, scoundrel, etc.), if I do something, Dash me if I do something, God (heaven, Lord, goodness) knows, the hell (devil) knows, etc.*:

1) Pickering/ slowly/. : „I think I know what you mean, Mrs. Higgins.“

Higgins: „Well, *dash me if I do!*“ (B. Shaw)

2) „I have a right to think“, said Alice sharply, for she was beginning to feel a little worried.

„Just about as much right“, said the Duchess, „as pigs have to fly; and the m-...“ (L. Carroll)

Implicit negation implied in non-negative structures can be also indicated by *morphological indicators*. Morphological indicators do not directly imply the sense of negation in non-negative structures, but only help to realize the hidden negation, that is implied by other means: intonation, context and extra-linguistic factors.

„Do you love him?“ – „I *'loved* him.“ (I don't love him now.)

„Is he your husband?“ – „he *'was* my husband.“ (He is not my husband now.)

„He *had been* a good musician.“ (He wasn't a good musician later.)

„Dinah, my dear! I *wish* you were down here with me.“ (L. Carroll). (You *are not* here with me now).

„*If only* she *had discussed* the matter with him, instead of puzzling her poor little head about questions that were much too difficult for her to understand!“ (V. Woolf) (She *didn't discuss* the matter with him...)

Syntactic indicators are more important in implying the sense of negation in non-negative structures. Syntactic indicators do not always act independently and often interact with other indicators.

In English subordinate clauses with conjunctions *as if* and *as though* express comparison. There are cases where due to the expressive intonation and context in independent clauses, beginning conjunctions *as if* and *as though*, the sense of comparison is “suppressed” and a negative meaning is expressed.

„The damned fool“, she thought. „*As if I'd give up my career to bury myself in some hole in Italy!*“ (W.S. Maugham). (= *I'll not give up my career to bury myself in some hole in Italy.*)

„Hallo?“ he said.

„Ah, can't you hear me?“ – she said. – „Why, I can hear you just as if you were right beside me...“ (D. Parker)

Syntactic indicators of implicit negation include syntactic repetitions (i.e. a second utterance showing expressively coloured reaction: rejection or negative reaction of the speaker. Logically accented phrase and even a whole sentence can repeat.

„A Home Office expert“, she breathed.

„*A Home Office expert*“, I said amazed. „My dear Caroline!“

„Mark my words, James, you'll see that I'm right...“ (A. Christie).

Syntactic indicators of implicit negation may also include the word order, which, with the support of lexical content, situational context and intonation, gives non-negative structures a negative meaning.

„Love!“ fired Aileen. „*A lot you know about love!*...“ (Th. Dreiser).

„It was Poirot who saved the situation.“ (A. Christie). (= *Nobody else saved the situation, but Poirot*).

Thus, the means of expressing of implicit negation in English presented in this article indicate the functioning of hidden categories in the language. Hidden negation may be present in affirmative and interrogative sentences. The mechanism of "opening" of implicit negation depends on the form and semantics of indicators.

Conclusions

The obtained results let us draw the conclusion that the category of negation is unquestionably an independent grammatical category. This is proved by such facts as that firstly, it forms an opposition with the category of affirmation, secondly, it has a wide range of means of expression – explicit, that are presented by negative affixes negative pronouns and adverbs, as well as the negative particle *not*; and implicit (hidden). Thirdly, the category of negation is a universal category, it is common for all languages of the world.

The semantics of negative sentences is quite diverse: they can express disagreement, protest, denial, deprivation, absence, nonexistence, distinction, rejection, and other shades of meaning.

The appearance of negation in a sentence always informative, because it provides meaningful information.

Thus, linguistic category of negation is a category that expresses negative nature of subject-predicate relations of a two-member sentence or relations of the predicate with some secondary parts, or a category that negates one of the components of the sentence with the help of special formal grammatical indicators marking negatively the whole sentence or only a part of it.

Analysis of means of expressing negation shows that they are quite diverse and multifaceted. They can be divided into explicit and implicit. During the analysis of the linguistic literature, I found the point of view that hidden categories are not expressed independently in the language and do not have special explicit markers. However, this should not be inferred, in my opinion, that implicit categories have no expression at all and are based on purely speculative assumptions of linguists. The results show that the hidden and other elements of thoughts require a formal expression, but are expressed not directly, but indirectly by means of both linguistic and non-linguistic indicators.

References

1. Dorgeloh H. *Inversion in Modern English. Form and function*. John Benjamins publishing company, 1997.
2. Finegan E. *Language: Its Structure and Use / Edition 5*, 2007.
3. Fromkin V., Rodman R., Hyman N. *An Introduction to Language*, 2009.
4. Iyeiri Y. *Verbs of implicit negation and their complements in the history of English*. John Benjamins publishing company, 2010.
5. Jordan Michael P. *The power of negation in English: Text, context and relevance*. Journal of Pragmatics, 1998.
6. O'Grady W., Dobrovolsky M., Katamba F. *Contemporary Linguistics: an introduction*, London; New York : Longman, 1997, p. 6–7, 282–283, 546.
7. Payne Th. *Exploring Language Structure. A Student's Guide*. Cambridge University Press. 2006, p.104, 179.
8. Tieken-Boon van Ostade I. (Ed.) et al. *Negation in the history of English*, 1998.
9. Амиров А.Т. *Имплицитное отрицание в современном английском языке*. Автореф. канд. дис. М., 1981.
10. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. *Грамматика английского языка*. М.: Высшая школа, 1973.

11. Бархударов Л.С. *Язык и перевод*. М.: Международные отношения, 1975.
12. Бондаренко В.Н. *Отрицание как логико-грамматическая категория*, 1983.
13. Гальперин И.П. *Очерки по стилистике английского языка*. М: Изд. литературы на иностранных языках, 1958.
14. Старикова Е.Н. *Имплицитная предикативность в современном английском языке*. Киев: Вища школа, 1974.
15. Хаймович Б.С., Роговская Б.И. *Теоретическая грамматика английского языка*, 1967.
16. Шаповал Л.Н. *Фонетическая реализация имплицитного отрицания в английском языке*. Пятигорск, 1989.
17. <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/negation>

Sources

1. Aldridge J. *Signed With Their Honour*. London: M. Joseph, 1942.
2. Carroll L. *Alice in Wonderland*. The University of Adelaide Library, 2014.
3. Carroll L. *Through the Looking Glass*. The University of Adelaide Library, 2014.
4. Cheever J. *Stories*. Vintage International, 2000.
5. Galsworthy J. *The Forsyte Saga*. CreateSpace Independent Publishing Platform September 7, 2013.
6. Greene G. *The Quiet American*. Vintage Classics; Centenary edition November 2, 2004.
7. Hemingway E. *Stories*. Turtleback Books, 1998.
8. Shaw B. *Pygmalion*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2014

NEIGINIO RAIŠKOS PRIEMONĖS ŠIUOLAIKINĖJE ANGLŲ KALBOJE

Santrauka. Neiginys anglų kalboje yra vienas iš labiausiai nagrinėjamų bendrosios kalbotyros dalykų, ypač kalbant apie turinio ir formos ryšį, t.y. sakinio struktūros ir jo reikšmės. Neiginys tradiciškai buvo laikomas formaliosios logikos ir lingvistikos mokslo objektu.

Neiginio vartojimas dar nėra pakankamai ištirtas. Tai tyrinėja įvairių sričių mokslininkai: kalbininkai, filosofai, psichologai, logikai ir kt. Daugelis psichologijos atstovų neiginį kalbotyroje laikė subjektyvia žmogaus psichikos, tam tikrų psichologinių reakcijų, emocijų jausmų išraiška. Tačiau kai kurie kalbininkai ištyrė, kad neigimo reikšmė nieko bendro neturi su nusivylimo išraiška, kontrastu, priešiniu ir t.t., nes šie ir panašūs (negatyvūs) jausmai gali atsispindėti tiek

teigiamuose, tiek neigiamose sakiniuose. Straipsnyje nagrinėjama neigimo priemonių įvairovė bei funkcionavimas šiuolaikinėje anglų kalboje. Tyrimo rezultatai rodo, kad neiginys yra neabejotinai savarankiška gramatinė kategorija. Tai įrodo šie faktai: pirma, ji sudaro opoziciją su patvirtinimo kategorija; antra, ji turi daug išraiškos priemonių, t.y. eksplicitinės, kur pateikiama neigiamais afiksais, neigiamais įvardžiais, prieveiksmiais ir neigimo dalelyte, ir implicitinės (paslėptos, nematomos); trečia, kai neiginys yra universali kategorija, ji yra būdinga visoms pasaulio kalboms.

Reikšminiai žodžiai: *neiginys, eksplicitinis neiginys, implicitinis neiginys, bendrieji rodikliai, konkretūs rodikliai, predikacija.*

ABSTRAKČIŲJŲ PRIESAGOS *-IMAS (-YMAS)* DAIKTAVARDŽIŲ KONKRETĖJIMAS ADMINISTRACINĖJE KALBOJE

Rasuolė Vladarskienė

Vilniaus Gedimino technikos universitetas

Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius

tel. (8-5) 274 48 70, el. paštas: rasuole.vladarskiene@vgtu.lt

Reikšminiai žodžiai: *abstraktieji daiktavardžiai, administracinė kalba, žodžių reikšmės, norminimas.*

Įvadas

Abstraktieji daiktavardžiai, kuriais yra žymimos abstrakčios sąvokos ir veiksmų, būsenų, ypatybių pavadinimai, yra labai būdingi administracinei kalbai. Šioje bendrinės kalbos atmainoje ypač dažni abstraktieji daiktavardžiai, padaryti iš veiksmažodžių. Vida Žilinskienė, tyrusi administracinio lietuvių kalbos stiliaus tekstų priesagas, nustatė, kad juose vyrauja priesagos *-imas (-ymas)* vediniai (47,25 proc.) [14: 136]. Jos gautus duomenis paremia Stasio Keinio tyrimas, terminologas nagrinėjo įvairių mokslo sričių 4955 terminus ir nustatė, kad iš jų 48,6 proc. sudarė priesagos *-imas (-ymas)* daiktavardžiai [3: 74]. Šios priesagos vedinių vartojimas iš dalies lemia administracinės kalbos abstraktumą. Pranas Kniūkšta teigia, kad „[d]aiktavardinė raiška kalbą daro abstraktesnę ir logiškesnę, ji dėl to ir plinta, kad daugėja abstraktaus mąstymo“ [4: 60]. Tačiau greta ryškėja ir priešingas procesas, abstraktieji daiktavardžiai, įsigalėję dalykinėje (administracinėje ir mokslo) kalboje, pradeda konkretėti.

Kalbos normas nagrinėjančiuose darbuose neretai abstraktieji veiksmažodiniai daiktavardžiai peikiami kaip stilių apsunkinantys, vietoj jų siūloma vartoti veiksmažodžius, iš kurių jie padaryti [4: 61–62; 5; 6; 7; 14: 136]. Todėl **šio straipsnio tikslas** – išnagrinėjus priesagos *-imas (-ymas)* daiktavardžių darybos ir reikšmės ypatumus, kalbos rekomendacijas dėl šių daiktavardžių vartojimo, išsiaiškinti abstrakčiųjų daiktavardžių konkretėjimo administracinėje kalboje požymius ir pagal juos aiškiau apibrėžti normos ir nenormos skirtį. **Straipsnio objektas** – Europos

Sąjungos institucijų verstiniai dokumentai lietuvių kalba, 2008–2014 metais paskelbti Europos Sąjungos teisės aktų duomenų bazėje „EUR-Lex“.

Darybos ir reikšmės ypatumai

Žodžių darybos specialistai vieningai sutaria, kad priesagos *-imas (-ymas)* vediniai vartojami labai aiškia ir gryna veiksmo (ar būsenos) reikšme [1: 20; 2: 94; 12]. Tai itin dari priesaga, abstrakčios reikšmės daiktavardžiai reguliariai daromi iš visų veiksmazodžių. Priesaga nesuteikia kamienui jokios papildomos leksinės reikšmės, tik perkelia ją iš vienos kalbos dalies į kitą, t. y. iš veiksmazodžio į daiktavardį, taip keičiama tik gramatinė reikšmė [10: 75]. Taigi šiuo atveju leksinė ir darybos reikšmė sutampa [12: 176].

Sauliaus Ambrazo nuomone, dėl tam tikro prieštaravimo tarp veiksminio požymio reikšmės, būdingos veiksmazodžiui, ir daiktavardiškos morfologinės formos bei sintaksinės funkcijos veiksmų pavadinimai linkę gauti konkretesnes, labiau apibrėžtas reikšmes. Toks reikšmių konkretėjimas vyksta dviem kryptimis: 1) veiksmo pavadinimas leksikalizuojasi, virsta tam tikros srities terminu; 2) veiksmo pavadinimas pereina į kurią nors kitą veiksmazodinių daiktavardžių darybos kategoriją, gaudamas veiksmo rezultato, veikėjo, įrankio ar veiksmo vietos reikšmę [1: 20].

Kai priesagos *-imas (-ymas)* daiktavardžiai pavartojami ir konkrečia reikšme, susidaro abstraktaus ir konkretaus daiktavardžio homonimija [9: 109], tokią padėtį galima vadinti problemine, nes su ja susijęs normos ir nenormos skirties klausimas. Stasio Keinio nuomone, „[k]onkrečios reikšmės teikimas terminams, išvestiems su priesaga *-imas*, nėra geras dalykas. Mat dažnai tokie terminai yra dvireikšmiai, iš jų darybinės sandaros visų pirma kyla abstrakčioji – veiksmų pavadinimų reikšmė“ [3: 25]. Tačiau realiojoje vartosenoje tokių atvejų yra ne vienas.

Rekomendacijos dėl priesagos *-imas (-ymas)* daiktavardžių vartosenos normiškumo

Kalbos patarimuose yra nurodyta 16 atvejų, kai taisomi (neteiktini ar vengtini) abstrakčiųjų priesagos *-imas (-ymas)* daiktavardžių vartosenos variantai. Toliau jie pateikiami sugrupuoti pagal reikšmės panašumą: specialiojoje kalboje neteiktinas abstraktusis veiksmazodinis kokybės kilmininkas (su veiksmo reikšmės atspalviu) ir abstraktusis veiksmazodinis kilmininkas be pažyminių [6: 33]; tikslui su paskirties atspalviu reikšti neteiktinas naudininkas, vartojamas vienas [6: 49] arba su kilmininkiniu pažyminiu [6: 50]; abstrakčiojo daiktavardžio įnagininkas neteiktinas

būdui reikšti [6: 86]; įnagininkas *metu* polinksnio reikšme vengtinas laikui reikšti su abstrakčiais priesagos *-imas (-ymas)* daiktavardžiais [6: 90]; keturi atvejai, kada abstrakčių daiktavardžių vietininkas neteiktinas veiksmo, būsenos, veikimo ar ypatybės reikšimosi sričiai reikšti, kai turi būti reiškiamas objektas, požymis ar laikas [6: 95–97]; neteiktina abstrakčių daiktavardžių, reiškiančių neskaidomus (neskaičiuojamus) daiktus, daugiskaita [5: 20]; taip pat su abstrakčiais daiktavardžiais peikiamos keturių prielinksnių konstrukcijos: neteiktinos *dėl ko* [7: 37]; *su kuo* [7: 95; 101] ir vengtinios *po ko* [7: 72–73]; *prieš ką* [7: 82–83].

Aptariant šias rekomendacijas būtina pasakyti, kad jos nevienodai suformuluotos, kai kur kalbama tik apie priesagos *-imas (-ymas)* daiktavardžius, kai kur apie abstrakčiuosius daiktavardžius apskritai. Rekomendacijų gausa rodo, kad tokie daiktavardžiai gali kelti nemažai įvairių vartosenos problemų. Šalia kai kurių šių rekomendacijų nevartoti ar vengti abstrakčių daiktavardžių nurodoma, kad tokie daiktavardžiai nebūtų laikomi klaida, jei jie sukonkretėja. Todėl svarbu išsiaiškinti kriterijus, pagal kuriuos būtų galima atskirti abstraktųjį priesagos *-imas (-ymas)* vedinį nuo sukonkretėjusio.

Iš *Kalbos patarimuose* pateiktų aprašų, kada vartojami abstraktieji daiktavardžiai, matyti, kad vienas aiškesnių konkretėjimo požymių yra šalia vartojamas pažymins: 1) kai būtinuoju pažyminiu einantis būdvardis ar skaitvardis turi laiko sekos atspalvį, pvz.: *Seno malimo duona*; *Pirmo kepimo bandelės* [6: 32]; 2) kai priesagos *-imas (-ymas)* daiktavardis turi konkretinąjį pažyminį, pvz.: *Nutarimas pateiktas pirmajam balsavimui*; *Šis vanduo tinka techniniam naudojimui* [6: 49]. Sunkiau interpretuojama rekomendacija, kad gali būti vartojami sukonkretėję priesagos *-imas (-ymas)* daiktavardžiai, pvz.: *Trūksta lėšų švietimui*; *Dalis pajamų bus skirta sveikatos draudimui* [6: 49]; *Patikrinimo metu trūkumų nenustatyta* [6: 90]; *Po suvažiavimo buvo pakeista tarybos sudėtis* [7: 73]; nors nenurodyta, bet reikia manyti, kad sukonkretėjusių daiktavardžių vietininkai taip pat gali būti vartojami, pvz.: *Ne visi Seimo nariai dalyvavo balsavime*; *Krepšininkas jau trečią kartą prasižengia puolime* [6: 125].

Konkretėjimo požymius taip pat mėginta apibrėžti *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje*, kalbant apie abstrakčių daiktavardžių skaičiaus kategoriją. Pažymima, kad vienaskaitiniai daiktavardžiai tam tikrais atvejais gali turėti daugiskaitos formas ir nurodoma, kad taip „atsitinka tada, kai vienaskaitinis daiktavardis gauna naują reikšmę arba naujų reikšmės atspalvių. Sakysime, abstraktusis daiktavardis sukonkretėja ir pavartotas daugiskaitos forma ima reikšti tam tikrus konkrečius kurios nors ypatybės ar veiksmo pasireiškimo atvejus“ [2: 66].

Abstrakčiųjų daiktavardžių konkretėjimo požymiai administracinėje kalboje

Aiškiausiai matomas daiktavardžių konkretėjimą rodantis požymis – su jais vartojami pažyminiai, rodantys veiksmų seką, pvz.: *Jeigu pateikiama keletas prieštaravimų, **po pirminio** vieno ar kelių tokių prieštaravimų **nagrinėjimo*** (plg. *išnagrinėjus vieną ar kelis tokius prieštaravimus*) gali būti neįmanoma priimti registracijos paraiškos [Oficialusis leidinys L, 2009 07 24]; *Kompetentingos institucijos pateikia savo nuomonę per 10 darbo dienų **po pradinio** prašymo **pateikimo*** (plg. *pateikus prašymą*) [Oficialusis leidinys L, 2009 11 17]; *Teisėjų daugumos **po galutinio svarstymo*** (plg. *galutinai apsvarsčius*) *padarytos išvados lemia Tarnautojų teismo sprendimą* [Oficialusis leidinys C, 2010 07 02]. Taip pat gali būti vartojami ir kitokie konkretinamieji derinamieji pažyminiai, pvz.: *Nežinoma, kokia jų [lėšų] dalis bus skirta **ilgalaikiam** kovos su klimato kaita **finansavimui*** (plg. *kovai su klimato kaita finansuoti*) *besivystančiose šalyse* [Audito Rūmų specialioji ataskaita Nr. 17/2013]; *Stacionarieji įrenginiai, sumontuoti iš įvairių tipų aparatų ir, prireikus, kitų įtaisų, įrengiami **nuolatiniam naudojimui*** (plg. *nuolat naudoti*) *iš anksto nustatytoje vietoje* [Oficialusis leidinys L, 2014 03 29]; ***Nuolatiniame** žvejybos veiklos **nutraukimui*** (plg. *žvejybos veiklai nutraukti iš viso*) *skirta beveik 4 % mažiau lėšų, mažiau skirta ir **laikinam** žvejybos veiklos **nutraukimui*** (plg. *žvejybos veiklai laikinai nutraukti*) [Komisijos ataskaita COM/2013/0921]. Šie atvejai jau rodo, kad prasideda abstraktaus daiktavardžio konkretėjimas, nors, kaip matyti, kartais dar galima abstraktų daiktavardį pakeisti veiksmožodžio forma, papildomai pridėjus priešdėlį ar, jei įmanoma, pažyminį pakeitusrieveiksmiu. Tačiau tokie pakeitimai galimi ne visą laiką.

Artimas aptartiems atvejams yra sukonkretėjusių daiktavardžių vartojimas. *Kalbos patarimuose* neaiškinama, kokie tai daiktavardžiai, tik pateikiama keletas pavyzdžių, iš kurių galima spręsti, apie kokius atvejus kalbama: *švietimui, draudimui, atminimui*. Iš esmės kalbama apie terminais tapusius daiktavardžius, kurie labai būdingi administracinei kalbai, gali žymėti veiksmo pavadinimą, tačiau jų keisti veiksmožodžio formomis negalima, nes būtų prarasta termininė reikšmė, pvz.: ***Administravimui** išleista maždaug 2,4 proc. veiklos biudžeto* [Komisijos ataskaita COM/2013/0318]; *Pagrindiniai suinteresuotieji subjektai, įskaitant svarbiausius paramos vystymuisi teikėjus, nelaimių rizikos **valdymui** ėmė skirti daugiau dėmesio ir investicijų* [Komisijos komunikatas COM/2014/0216]. Tačiau vis dėlto išlieka pavojus netinkamai interpretuoti kalbos rekomendacijas ir pasirinkti netaisyklingą variantą, nes viename kontekste tas pats žodis taisyklingas, kitame – klaida, pvz.: *Kaip minėta, kai kurios valstybės narės vis dėlto teikia ir paramą, skirtą kitai artimai veiklai, pavyzdžiui, scenarijų rašymui, filmų kūrimui, **platinimui** arba filmų*

sklaidai [Oficialusis leidinys C, 2013 11 15] (kalbama apie atskirų veiklų įvardijimą, o jos žymimos abstrakčiaisiais daiktavardžiais); plg. *Vienetas, skirtas statistinės informacijos **platinimui** ar panaudojimui* (= *statistinei informacijai platinti ar panaudoti*) [Oficialusis leidinys L, 2013 12 10] (reikia nurodyti paprastą veiksmą, o tam tinka veiksmažodis).

Dar vienas aiškus (ir pats ryškiausias) konkretėjimo požymis – priesagos *-imas (-ymas)* daiktavardžių galimybė turėti daugiskaitos formas. Ramunės Vaskelaitės nuomone, ekonomikos tekstų kalba atskleidžia, kad dauguma atvejų vienaskaitinio abstraktaus daiktavardžio daugiskaita būna susijusi su reikšmės konkretėjimu [13: 211]. Tačiau dažniausiai apie abstraktaus daiktavardžio sukonkretėjimą galima spręsti tik iš konteksto, todėl tenka kiekvieną atvejį vertinti atskirai. Ryškus pavyzdys galėtų būti vartosenoje atsirandančios nepriešdėlinių sangrąžinių daiktavardžių daugiskaitos formos, net lietuvių kalbos gramatikose nurodyta, kad jų apskritai gali būti vartojami tik du daugiskaitos linksniai: vardininkas *veržimaisi, keitimaisi* ir kilmininkas, pvz.: *veržimys, keitimys* [2: 72; 8: 230–231]. Tačiau taip apibūdinamas abstrakčiųjų daiktavardžių linksniavimas, o kai abstraktusis sangrąžinis daiktavardis įgyja konkrečią reikšmę, pvz., *kreipimasis* „raštas ar dokumentas, kuriuo į ką nors kreipiamasi“, tada prireikia ir kitų daugiskaitos linksnų, pvz.: *Šio sprendimo priėmimas užtruks dėl vėlavimo atsakyti į kelis Komisijos **kreipimusis** labiau pagrįsti pirmiau minėtus prašymus* [Oficialusis leidinys L, 2008 12 31].

Veiksmažodžių abstraktai su priesaga *-imas (-ymas)* konkretėdami gali įgyti veiksmo rezultato (rečiau objekto); veiksmo vietos; veiksmo įrankio ar priemonės [1: 20; 2: 94]; įvairių dokumentų pavadinimų [11: 156–57] reikšmes. Viena iš dažniausių konkrečių reikšmių administracinėje kalboje yra dokumentų pavadinimai, pvz.: *įgaliojimas, įsakymas, įstatymas, leidimas, nutarimas, nurodymas, paaiškinimas, pareiškimas, pasiūlymas, pavedimas, pažymėjimas, sprendimas, susitarimas, teikimas, užsakymas*. Taip pat gali būti tam tikro renginio ar jo dalies, kurio metu atliekama tam tikra procedūra, pavadinimas, pvz.: *balsavimas, pasitarimas, patikrinimas, susirinkimas, svarstymas*. Šiais atvejais konkretumo lygis yra didelis ir visos rekomendacijos dėl abstrakčiųjų daiktavardžių vartojimo tokiems priesagos *-imas (-ymas)* vediniams netinka, gali būti vartojamas ir jų vienaskaitos vietininkas, ir daugiskaitos formos.

Bet ir čia yra tam tikrų pavojų. Tuo metu, kai formuojasi nauja konkretesnė abstraktaus daiktavardžio reikšmė, būna nelengva nustatyti, ar ją jau yra pagrindo pripažinti. Vienas iš tokių atvejų Europos Sąjungos institucijų dokumentuose dažnas žodžių junginys *pasikeitimas (keitimasis) nuomonėmis*. Čia reikia spręsti, ar gali būti vartojamas vietininkas ir daugiskaita, pvz.: *Valstybės narės dalyvavimas tokiame **keitimesi nuomonėmis** yra neprivalomas* [Oficialusis leidinys

L, 2011 11 23]; *EP įsipareigoja kasmet rengti reguliarius **keitimusis** nuomonėmis su NHRI ir kartu su **keitimais** nuomonėmis rengti tikslinius praktinius seminarus žmogaus teisių ir verslo klausimais* [Parlamento Teisės reikalų komiteto pranešimas]. Tokia vartoseną nelaikoma taisyklinga, siūloma verstis aprašomuoju būdu, pvz.: *surengtas pasitarimas, posėdis, susirinkimas, kuriame nuomonėmis pasikeitė...*; *Surengė **pasikeitimą nuomonėmis, kuriame** dalyvavo (= Surengė pasitarimą, o jame nuomonėmis pasikeitė...); **Pasikeitime (Keitimesi)** nuomonėmis dalyvavo... (= Pasikeitė nuomonėmis dalyvaujant); Rugsėjo 18 d. Komisijos tarnybos dalyvavo ECON komiteto pranešėjo surengtame praktiniame seminare šio pasiūlymo klausimais, o spalio 17 d. – pirmajame **pasikeitime nuomonėmis** (= pasitarime, susitikime, kuriame buvo keičiamasi nuomonėmis), kad atsakytų į pateiktus klausimus* [Komisijos ataskaita COM/2014/0249]. Tačiau reikia pasakyti, kad toks taisymo būdas neperspektyvus, nepatogus, dalykinę administracinę kalbą padaro buitiską, nebelieka sukonkretėjusio abstraktumo, todėl tikėtina, kad ir šiuo atveju žodžių junginiui su veiksmažodiniu daiktavardžiu bus pripažinta tam tikro renginio reikšmė.

Išvados

Priesagos *-imas (-ymas)* vediniai yra reguliarūs dariniai, daromi iš visų veiksmažodžių. Paprastai jie vartojami labai aiškia ir gryna veiksmo (ar būsenos) reikšme, tačiau dėl tam tikro prieštaravimo tarp veiksmažodžiui būdingos veiksmo požymio reikšmės ir daiktavardiškos formos linkę gyti konkretesnių, labiau apibrėžtų reikšmės atspalvių ar naują reikšmę.

Kalbos norminamuosiuose darbuose pateikiama nemažai rekomendacijų dėl abstrakčiųjų priesagos *-imas (-ymas)* daiktavardžių vartosenos, patariama nevartoti kai kurių linksnių (kilmininko, naudininko, vietininko), prielinksnių (*dėl, po, prieš, su*) konstrukcijų tam tikromis reikšmėmis, daugiskaitos formų. Tačiau greta šių rekomendacijų nurodomos išimtys, kad jų reikia nepaisyti, kai abstraktusis daiktavardis sukonkretėja.

Abstrakčiųjų daiktavardžių konkretėjimą rodo seką žymintys ar kitokie konkretinamieji derinamieji pažyminiai; daiktavardžio vartojimas terminine reikšme, nauja konkretesnė reikšmė – objekto ar rezultato (administracinei kalbai ypač būdingi dokumentų ir renginių pavadinimai), galimybė turėti daugiskaitos formas. Didžiausią konkretumo laipsnį turi naują reikšmę gavę daiktavardžiai, tada jokios rekomendacijos dėl abstrakčiųjų daiktavardžių vartojimo jiems nebetaikomos. Abstrakčiųjų daiktavardžių, turinčių konkretinamųjų pažyminių ir (ar) vartojamų terminine reikšme, gali būti vartojamas naudininkas paskirčiai žymėti, prielinksnių *po* ir *prieš*

konstrukcijos, bet vietininko ir daugiskaitos formos negalimos. Šios formos ir yra ryškiausi abstrakčiųjų daiktavardžių sukonkretėjimo požymiai.

Literatūros sąrašas

1. Ambrazas S. *Daiktavardžių darybos raida*. T. 1. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
2. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. 4-as pataisytas leidimas. Red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.
3. Keinys S. *Dabartinė lietuvių terminologija*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005.
4. Kniūkšta P. *Administracinė kalba ir jos vartoseną*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.
5. *Kalbos patarimai. Gramatinės formos ir jų vartojimas*. Sud. Rita Miliūnaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.
6. *Kalbos patarimai*. Kn. 1. *Sintaksė: 1. Linksnių vartojimas*. Sud. Rita Miliūnaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
7. *Kalbos patarimai*. Kn. 2. *Sintaksė: 2. Prielinksnių ir polinksnių vartojimas*. Sud. Rita Miliūnaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
8. *Lietuvių kalbos gramatika*. T. 1. Vyr. red. K. Ulvydas. Vilnius: Mintis, 1965.
9. Paulauskienė A. *Lietuvių kalbos kultūra*. Kaunas: Technologija, 2000.
10. Paulauskienė A. *Lietuvių kalbos morfologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
11. Sakalauskienė V. Veiksmažodinių daiktavardžių pateikimas dabartinės lietuvių kalbos žodynuose. *Kalbos kultūra*. 2005. Sąs. 78, p. 153–161.
12. Urbutis V. *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009.
13. Vaskelaitė R. Abstrakčiųjų daiktavardžių daugiskaitos vartojimas ekonomikos kalboje ir norma. *Kalbos kultūra*. 2013. T. 86, p. 265–308.
14. Žilinskienė V. Dažniausios administracinio lietuvių kalbos stiliaus tekstų priesagos. *Specialybės kalba: sistema ir vartoseną* (Mokslinės konferencijos darbai). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 135–142.

THE CONCRETENESS OF THE ABSRACT NOUNS WITH THE SUFFIX *-IMAS (-YMAS)* IN THE ADMINISTRATIVE LANGUAGE

Summary. Abstract nouns with the suffix *-imas (-ymas)* are a rather common form in the usage of the administrative language. The suffix is generally used in a very clear meaning of action (or state) and the usage leads to the abstraction common to the administrative language. However the specifics of the language usage can not justify the use of these adjectives. The publication “Kalbos patarimai” specifies 14 inappropriate or inappropriate usage cases involving abstract nouns. Some recommendations specify correct cases of use as well. Sometimes the boundary between a norm and not norm sometimes is not very clear. This article attempts to set out the criteria to distinguish the concrete nouns with those who acquired a more specific (concrete) meaning. The more specific (concrete) abstract noun meaning is mainly reflected in the context, the attribute first of all, as well as the opportunity to have a plural form, and such cases are to be distinguished when a noun gains a new meaning.

Key words: *abstract nouns, administrative language, meaning of words, norm of standard language.*